

XIK

KORUNK

FÓRUM • KULTÚRA • TUDOMÁNY

ADORJÁNI PANNA
BLOS-JÁNI MELINDA
BONCZ ISTVÁN
DÁVID GYULA
HIDASI JUDIT
S. KIRÁLY BÉLA
KORPA TAMÁS
KRUPPA NOÉMI
LABÁDI GERGELY
MURAI ANDRÁS
NAGY MELINDA
PÉNTEK IMRE
PÉTER ÁRPÁD
RITTER GYÖRGY
TAMÁS PÁL
TÓTH ESZTER ZSÓFIA
TOTH SZILÁRD
VALLASEK JÚLIA
ZAKARIÁS ISTVÁN

12

III. FOLYAM
2012.
DECEMBER

POPKRITIKA

XXIII

KORUNK

FÓRUM • KULTÚRA • TUDOMÁNY

HARMADIK FOLYAM • XXIII/12. • 2012. DECEMBER

TARTALOM

HIDAS JUDIT • Virtuális világteremtés Japánban	3
BONCZ ISTVÁN • Az internetfüggőség pszichiátriája	12
PÉTER ÁRPÁD • Egyedül a gép előtt, milliók a gépben. Mindennapi videojátékaink	19
NAGY MELINDA • Turizmus egy hálózati közösségen belül	29
ZAKARIÁS ISTVÁN • Sancho Panza szerenádja (<i>vers</i>)	36
RITTER GYÖRGY • Hóshasadás. A hasadt én néhány filmes színtere	38
BLOS-JÁNI MELINDA • A családi film genealógiája. Az amatőr fényképezéstől a filmezésig – a celluloid filmtől a videóig	46
KRUPPA NOÉMI • Film, fesztivál és más kellemetlenségek	55
KORPA TAMÁS • Metapillanat VI–VII (<i>versek</i>)	61
TÓTH ESZTER ZSÓFIA – MURAI ANDRÁS • A szépek és a szörnyetegek	63
ADORJÁNI PANNA • A nőiség performálása. Női <i>personák</i> a popzene-iparban	72
TAMÁS PÁL • Új kultúrharc: posztkommunizmus és posztszekularizmus	78
■ MŰ ÉS VILÁGA	
DÁVID GYULA • Az <i>Erdélyi Helikon</i> a negyvenes években	86
S. KIRÁLY BÉLA • A birodalombomlasztó irodalomról	93
■ HISTÓRIA	
TOTH SZILÁRD • „Választási hagyományok” a két világháború közötti Romániában és a magyar szavazók viselkedése e választások alkalmával	97
■ TÉKA	
MADARAS SZIDÓNIA • Ötvenkettő-per-ötös mém: jelen (<i>Mozgó könyv</i>)	107
VALLASEK JÚLIA • Egy sor kérdés – egy sor válasz	109

TAR GABRIELLA-NÓRA • Shakespeare – 19. század – Erdély:	
olvasók, színpadok, színészek	113
LABÁDI GERGELY • A források provokációja	116
PÉNTÉK IMRE • A sokszínű társalgás egy sokszínű pszichológus szemével ..	119
BARANYAI NORBERT • Tudós nemzedékek párbeszéde az emlékezés (szöveg)terében	121
PINTÉR ANNA • „Kórlapodon: paranoia”	124
A Korunk könyvajánlata (<i>Keszeg Anna ajánlja</i>)	127
■ ABSTRACTS	128

■ KÉP
BÍRÓ ZSUZSANNA

ALAPÍTÁSI ÉV 1926

■ Sprijinim candidatura municipiului Cluj-Napoca
la titlul de „Capitală culturală europeană”

Kiadja a Korunk Baráti Társaság ■ **Elnök:** KÁNTOR LAJOS ■ **Tiszteletbeli elnök:** DEGENFELD SÁNDOR
Főszerkesztő: BALÁZS IMRE JÓZSEF ■ **A szerkesztőség tagjai:** CSEKE PÉTER (médiatudomány), HORVÁTH ANDOR (főszerkesztő-helyettes; világirodalom), KESZEG ANNA (társadalomtudományok), KOVÁCS KISS GYÖNGY (főszerkesztő-helyettes; történelem), RIGÁN LÓRÁND (filozófia) ■ **Gazdasági vezető:** KOVÁCS GÁBOR ZSOLT
A szerkesztői munka irányítását 2012-ben hármas tanács végzi: Horváth Andor, Kántor Lajos, Kovács Kiss Gyöngy.

■ **Grafikai arculat:** KÖNCZEY ELEMÉR ■ **Titkárság:** BALÁZS JÚLIA, SASS GYÖNGYI, SÓLYOM ANNAMÁRIA
■ **A Korunk – Budapesti Porta grémiuma:** DERÉKY PÁL, ILIA MIHÁLY, POMOGÁTS BÉLA, POSZLER GYÖRGY, ROMSICS IGNÁC, TETTAMANTI BÉLA, ZALÁN TIBOR

■ **Állandó munkatársak:** EGYED PÉTER, HAJDÚ FARKAS-ZOLTÁN (Heidelberg), JAKABFFY TAMÁS, KOVALSZKI PÉTER (Detroit), PETI LEHEL, SZENTES ZÁGON, ZELEI MIKLÓS (Budapest)

■ A megjelenéshez támogatást nyújt a Romániai Magyar Demokrata Szövetség és a Communitas Alapítvány, a Bethlen Gábor Alap, a Nemzeti Kulturális Alap, a Kolozsvári Városi Tanács, a Román Művelődésügyi és Örökségvédelmi Minisztérium és az Új Budapest Filmstúdió.

■ **SZERKESZTŐSÉG:** Kolozsvár, Str. Gen. Eremia Grigorescu (Rákóczi út) 52.
Telefón: 0264-375-035; Fax: 0264-375-093 ■ **POSTACÍM:** 400750 Cluj, OP.1. cp. 273, Románia;
Internet: www.korunk.org; e-mail: korunk@gmail.com; korunk@korunk.org; Fényszedés: KOMP-PRESS Kft.

■ **NYOMDA:** ALUTUS, Csíkszereda, Hargita út 108/A. Tel./fax: 0266-372-407

■ Előfizetést a szerkesztőség is elfogad: egy évi előfizetés 40, fél évi előfizetés díja 20 RON.
A KORUNK magyarországi terjesztését az Apáczai Sajtóhid Alapítvány végzi (1088. Budapest, Krúdy Gyula u. 3., Tel.: 0036-1-266-65-85); a lap megrendelhető a következő faxon: 0036-1-235-07-39, illetve e-mailen: erno.toth.deb@gmail.com.

■ Revista apare cu sprijinul Ministerului Culturii
■ Proiect realizat cu sprijinul Primăriei și Consiliului Local Cluj-Napoca
■ Revistă editată de Asociația de Prietenie Korunk (400304 Cluj-Napoca, str. Gen. Eremia Grigorescu nr. 52.; Cod fiscal 5149284) • Proiect realizat cu sprijinul ■ **ISSN: 1222-8338**

HIDAS JUDIT

VIRTUÁLIS VILÁGTEREMTÉS JAPÁNBAN

A tanulmány célja, hogy rámutasson azokra a drasztikus változásokra, amelyeknek az utóbbi egy-két évtizedben tanúi lehetünk a japán társadalmi és személyközi kommunikációban. Az okok között megemlítendőek olyan tényezők, mint a megváltozott társadalmi érintkezési normák, az értékekben bekövetkezett átalakulások és általánosságban a globalizáció hatása. A kommunikációban végbemenő változások eredőit a társadalmi folyamatok mellett a technológiai lehetőségek minőségi és mennyiségi kiszélesedésében kell keresnünk. Rámutatunk azokra a nemzeti és kulturális sajátosságokra, amelyek a globalizáció közepette érvényesülnek. A megváltozott, illetve az átalakulóban lévő érintkezési viselkedésminták terjedési sebességét, intenzitását és társadalmi hozadékát is érinti a tanulmány.

A bizonyítási kényszer motiválta gazdasági előretörés

■ A japán nép közel 2500 éves történelme során egyetlenegyszer sem szenvedett háborús vereséget: Japán egészen 1945-ig szilárdan hitt legyőzhetetlenségében – amit a háború alatt elért hadi sikerei is rendre visszaigazoltak – egészen a háború végjátékáig, amit a Hirosimára és Nagaszakira ledobott atombombák pusztítása jelentett. Japán ekkor összeomlott – nemcsak hadi és gazdasági, hanem társadalomlélektani értelemben is. A vereség szegényét a társadalom mind a mai időkig nem dolgozta fel maradéktalanul: még mindig gyakran illetik magukat önmagukról szólva a „mi, a háborút veszített ország” kifejezéssel.

Az egyik megoldás az
alkohol, a másik
a virtuális világ.

A megrendült önbizalmat a japán nép minden erejével igyekezett visszanyerni. A bizonyítási késztetés azonban a hadszíntérről áttevődött a gazdaság területére. A japán gazdaság és társadalom szinte hihetetlen gyorsasággal talpra állt, és pár évtizeden belül az ország olyan gazdasági növekedést produkált, melynek az elemzők csodájára jártak. A csoda annál is inkább látványos volt, mert a felfutás egyrészt rendkívül rövid idő alatt zajlott le, másrészt egy ásványi kincsekben és természeti erőforrásokban kifejezetten szegény ország nyújtott olyan gazdasági teljesítményt, amely a világ vezető gazdaságai közé emelte, harmadrészt a gazdasági felemelkedés olyan technológiai fejlődéssel társult, amely önmagában is páratlan minőségi eredményeket produkált. Az 1980-as évekre Japán lett a „bezzegország”, ahová a világ minden részéből özönlöttek az elemzők és megfigyelők, hogy eltanulják a japánok titkát (Vogel 1979). A japán menedzsment és annak alkalmazási technikái a világ üzleti képzőhelyeinek kötelező stúdiumává léptek elő (Morita 1986), a japán oktatási rendszer – amely mögött a siker egyik kulcsát sejtették a társadalomkutatók – az egyik nemzetközileg leginkább elemzett területté vált (Hidasi 1993). Csakhogy már akkoriban is sokakban felmerültek a kétségek, hogy ez a felfokozott teljesítményhajszolás vajon meddig folytatható. Az, hogy a társadalom milyen nagy árat fizetett ezekért a sikerekért, csak a későbbi évtizedekben vált világossá (Hidasi 2003).

A gazdaság 1989-ben érkezett el a csúcspontra: a Nikkei-index elérte a 38 915 értéket. A látványos növekedés azonban az úgynevezett „buborék” szétpattanása után megtorpant. Sok helyi elemző némi keserőséggel „elveszett évtized”-nek nevezte ezt az 1990-es évektől kezdődő, hosszan elhúzódó recessziós időszakot. A 21. század fordulójára az elbizonytalanodás, a gazdasági és társadalmi problémák halmozódása és a politikai korrupciós botrányok szaporodása a közhangulat romlásához vezetett. A fukuyamai értelemben vett „társadalmi tőke” (Fukuyama 2000. 32–36.) zsugorodásának lehettünk tanúi, ennek összes klasszikus tünetével. A japán társadalom tehát felfokozott várakozásokkal tekintett a 21. század elé.

A recesszió azonban hosszabbnak és mélyebbnek bizonyult, mint hitték, és számos súlyos következménnyel járt: az ingatlanpiac összeomlott, a banki kölcsönök bedőltek, kialakult a „bad loans” (rossz hitelek), vagyis a „non-performing loans” (nem teljesítő hitelek) megjelenésével fémjelzett pénzügyi krízis, és jelentkeztek azok a szerkezeti problémák, amelyek menthetetlenül elvezettek a foglalkoztatási filozófia és gyakorlat átalakulásához, megjelent a munkanélküliség, kiderültek a társadalombiztosítási rendszer hiányosságai, és a bankkonszolidációs kísérletek ellenére nyilvánvalóvá váltak a privatizációs kényszerek. Ez a gazdasági recesszió a mélypontját 2003-ban érte el, amit a Nikkei-index 7600 pontra történő süllyedése jelzett.

A munkavállalók közül sokan érezték úgy, hogy hosszú évtizedek önfeláldozó életvitele, a megfeszített munka – amelynek gyümölcseit az anyagi felemelkedés és a kialakulóban lévő jólét jelentette – hiábavaló erőfeszítésnek bizonyult. A megingott egzisztenciális biztonság az alkalmazotti réteget az elbizonytalanodás és útkeresés állapotába taszította.

A tartós gazdasági recesszióból való kilábalás elhúzódásának egyik oka alighanem annak a társadalmi értékválságnak is tulajdonítható volt, amit szociálpszichológusok vizsgálatai is megerősítenek. Tény ugyanakkor az is, hogy a hosszan elhúzódó gazdasági recesszió következményei – a munkanélküliség növekedése, a szerkezeti átalakításból (*risutora*) adódó létbizonytalanság veszélyének fokozódása (cégek, gyárak felszámolása, munkahelyi elbocsátások, rövidített munkaidő, ami értelemszerűen jövedelemkiesést is jelent, stb.) – visszahatottak a hagyományos értékek megrendíthetetlenségébe vetett bizalomra, és értékválságot idéztek elő. Az emberek ugyanakkor az értékválság miatt bizonytalanná váltak, a hagyományos életmodellek-

be vetett hitük és bizalmuk megingott, ami menthetetlenül a társadalmi és a munkamorál lazulásába torkollott.

A társadalmi válság kialakulásának okai

■ Az egyik lehetséges ok az a feszültség, amit a Japán gazdasági felemelkedéséből adódó életforma-változás idézett elő. A társadalmi tudat nem tudta követni az anyagi gyarapodást. A családok ugyan kényelmesebb lakásokban, házakban kezdtek élni, de elvesztették a lakóhelyi, a szomszédi közösségek emberi kapcsolatokra, együttműködésre alapuló összetartását és biztonságát. A hatalmas lakóházakban az emberek sokszor még látásból is alig ismerik egymást. Az elidegenedés és az emberi kapcsolatok kiüresedése elmagányosítja a családokat és az egyéneket.

Számos hagyományosan japánnak tartott érték – kollektívizmus, önfeláldozás, önfegyelem, lojalitás stb. – változóban van. Egy sor a japán kultúrához kötődő sztereotípiák megdőlni látszik (Matsumoto 2002). Az új generáció már nem vallja magáénak azokat az értékeket, amelyek ez idáig a japán társadalom és kultúra sajátosságát jelentették, és amelyek egyúttal koherenciáját is alkották. A csoportszellem helyett az individualista értékek nyernek egyre nagyobb teret.

Azt a gazdasági biztonságot, amit korábban a nők számára csak a házassági kapcsolat nyújthatott, egyre több nő saját maga is elő tudja teremteni. A házasság intézménye alól tehát kicsúszott az eddig legszilárdabb kötőanyag – a gazdasági biztonság. Sok fiatal nő eleve nem kíván ilyen kockázatot vállalni: inkább marad továbbra is odahaza a szülői házban, éli a maga életét, keresetének jó részét önmagára költetheti. Míg korábban a társadalmi megítélés szankcionálta az egyedülálló nőket, manapság egyre liberálisabb a hozzáállás (Hidasi 2005).

Az értékrendben bekövetkező változásokban a generációs választóvonalak majdhogynem tisztán meghúzhatók. Nem a társadalom egészében, hanem a társadalom egy rétegében – a fiatalok között – indult el a változás, ami azt eredményezte, hogy akár ugyanazon a családon belül is gyökeresen ellentétes viselkedésminták figyelhetők meg: például a cégért önmagát és családját érdekeit feláldozó szorgos apa és sem tanulni, sem dolgozni nem akaró fia. A családért otthonában szorgoskodó anya és a minden keresetét önmagára költő, gondtalanul élő lánya (Kingston 2004). Kiderült, hogy a munkájának élő alkalmazotti életpálya a felnövő generáció nagyobb része számára többé már nem vonzó perspektíva. A fiatalabb nemzedék életvitelében és szemléletében különböző módokon törekszik a hagyományos modell helyett valamilyen más szerepet kialakítani. Sokan pótcselekvésekbe menekülnek.

A digitális kor hatása a japán társadalom kommunikációjára

■ Japánban a technikai újdonságok iránti érdeklődés és fogékonyság világméretekben tekintve is kiemelkedő. Ennek számos oka van.

– A japán alapvetően kíváncsi és érdeklődő nép – tehát az akcelerálódó ütemben megjelenő technikai újdonságok bizton számíthatnak lelkes befogadó közönségre. Gondoljunk csak például a japán fényképezőgépek és általában a kamerák egykori nagy elterjedtségére: Japán nemcsak a legnagyobb előállító, hanem a leghálásabb fogyasztópiaca is volt a kameráknak – mindaddig, amíg ezeket a piacról más multimédiás technikák nem kezdték kiszorítani.

– A japán társadalom kifejezetten fogyasztói társadalom: gondolkodás és sajnálkozás nélkül dobják ki a régi modelleket, és cserélik újra. Ez ugyanúgy vonatkozik a gépkocsihasználatra (ebben a szférában a „forgási sebesség” a legmagasabb a világon: három évnél idősebb gépkocsikat alig látni Japánban az utakon), mint a háztartási

gépekre vagy a szórakoztató elektronikára. Ez nemcsak annak tulajdonítható, hogy a szűkös tárolási helyek nem teszik lehetővé a lejárt márkák őrzését, hanem annak is, hogy nincs hagyománya és kultúrája a feldozgatásnak, javításnak, bütykölésnek. Javítani valamit rendszerint sokkal drágább (ha egyáltalán van hely vagy szakember, aki értene hozzá), mint újonnan megvenni.

– A japán társadalmi viselkedési normák szerint elvárás a környezethez való alkalmazkodás: a mintakövetés imperatívusza kizárja azt, hogy bárki is egyénieskedéssel tűnjön ki társai közül. Ha egy iskolatársnak új mobiltelefonja van, akkor a többinek is az kell; ha a szomszédasszonyék új gépet vettek, akkor mi is veszünk; ha az évfolyamtársak új szoftvert installáltak, akkor máától mi is azt használjuk... Vagyis egy-egy új hardver vagy szoftver terjedési sebessége hihetetlen méreteket ölt: a japán felvevőpiac ilyen szempontból az egyik legkedvezőbb: csak azt kell elérni, hogy egyszer bekerüljön a fókuszba a tárgy vagy az eljárás (vö. „tipping point” – Gladwell 2000) –, azt követően már megállíthatatlan a kereslet... Vagyis az újdonságok piaci életciklusa nagyon magas amplitúdójú ugyan, de amilyen magas, olyan rövid is – pillanatok alatt felválthatja egy másik újdonság.

– További faktorként megemlítendő, hogy a japán közönség és társadalom az élő nyelvi és emberi kommunikáció mellett (és alkalmanként helyett is) mindig is nagy jelentőséget tulajdonított a *vizuális kommunikációnak*. Vagyis a verbalitás, azaz hangzó beszéd helyett (akár annak rovására is) a vizualitásban rejlő lehetőségeknek a kommunikáció szempontjából történő kiaknázása eleve fogékony talajra lel Japánban. Ennek az igénynek a kiéléséhez a multimédiás megoldások és lehetőségek kitűnő terepet kínálnak. Elsősorban a mobiltelefonon, majd később az okostelefonokon való érintkezés lehetőségei új perspektívákat nyitottak a japán nyelvhasználók előtt: gyakorlatilag a hangzó beszéd kiiktatásával is megoldható az érintkezés. Az új médiakommunikáció részben így látszik pótolni az élő kommunikációs készség deficitjét Japánban.

A virtuális érintkezést támogató szociálpszichológiai faktorok

■ Az európai értelemben vett kommunikáció – amely köznapi jelentésében elsősorban szóbeli érintkezést jelent – Japánban mindig is sajátos módon zajlott és zajlik a mai napig is. Míg az európai értelemben vett kommunikáció egyik fő célja a valós gondolatok és érzelmek kifejezése, elmagyarázása és megbeszélése, a problémák és feszültségek kibeszélése, addig Japánban a kommunikáció más elvek szerint működik. Az őszinte kibeszélés, megbeszélés és átbeszélés helyett – ami az esetleges társadalmi vagy személyközi konfliktusok egyfajta oldását és terápiáját is jelenthetné – nagyobb hangsúlyt kap az elvárásoknak megfelelő fegyelmezett viselkedés. A harmónia az emberi érintkezés egyik alapvető rendező elve, amely mindenekelőtt a nyílt konfrontálódás elkerülésében manifesztálódik. A verbális konfliktus elkerülésének egyik módja Japánban az úgynevezett *honne/tatema*e dichotómiának az érvényesülésére alapozódik. A *honne* az, amit gondolok, amit érzek, a *tatema*e pedig az, amit kimondok, amit a valós érzelmeimből vagy gondolataimból a felszínre engedek jutni. Tehát nem érény az őszinte beszéd, a gondolatok leplezetlen megosztása – hanem sokkal inkább a tapintatos megfogalmazás, adott esetben akár az elhallgatás avagy a vélemény visszatartása számít annak. Ez a fajta kettősség nyilván belső lelki feszültségeket gerjeszt – amelyek levezetésére két mód kínálkozik. Az egyik megoldás az alkohol, a másik a virtuális világ. A japán vállalati alkalmazottak java része esténként nem azért italozik napi rendszerességgel munkatársaival, mert alkoholistá, hanem mert a japán felfogás szerint az italos állapot az egyetlen elfogadható mentség arra, hogy valaki ne a *tatema*e, hanem a *honne* szerint kommunikáljon. Az

ittasság következtében fellépő önkontroll hiánya ugyanis mentesít a társadalmi elvárás alól. Tehát az italos állapotban folytatott eszmecsere, vita, beszélgetés egyfajta kommunikációs szelep, amely révén kibeszélhetőek azok a szorongások, félelmek, fenntartások, amelyek kifejezésére józan állapotban a társadalmi elvárás miatt nincs lehetőség. A másik levezető szelep a virtuális világ.

Virtuális világok és magatartásminták

■ A virtuális világteremtésnek számos tárgyiasult formája és viselkedésmintája létezik és működik Japánban.

Egyik ilyen például az *o-taku* kultúra és egy egész erre épülő *o-taku* ipar, amelynek része az is, hogy az érintettek a való élettől eltávolodott fantáziaszerepekben és kosztümökben pózolván megszabadulnak a társadalmi kötöttségektől. Munka után, de sokszor munka helyett is szerepjátékokban (pincér, bandafőnök, táncosnő, baletina, rabló, diáklány, strici – akármilyen) élik ki frusztráltságukat, menekülnek egy más világba. Megelégedtek, hogy a társadalomban nem fejezhetik ki magukat szabadon, és ezért egy fantáziavilágba menekülnek.

De hasonló funkciókat tölthetnek be az internetes közösségi portálok is, ahol egyfajta álidentitást felvéve bárki társadalmi kötelezettségektől mentesen tetszése szerint nyilvánulhat meg, hiszen álnéven vagy egy fantáziaszerepben olyasmit is elmondhat, leírhat, kibeszélhet, amit egyébként nem tehetne meg. Vagyis a digitális kultúra szinte kínálja magát erre a fajta önkifejezésre – amivel gazdagon élnek is a japán felhasználók. Azaz a digitalizáció egyfajta sajátos „kommunikációs szelep”-ként is működik – amire minden jel szerint nagy társadalmi igény van.

Az internetnek sokan globálisan „kiegyenlítő”, a társadalmi esélyegyenlőség tekintetében homogenizáló funkciót jósoltak, ami azonban valójában nem valósult meg – állapította meg Ethan Zuckerman a TED Global (Technology Entertainment and Design) 2010 júliusában tartott konferencián Oxfordban. Az internet „képzeletbeli kozmopolitává” tesz bennünket, noha valójában azok a társadalmi csoportok, amelyek egymással az interneten keresztül tartják a kapcsolatot, a saját kis szűk körükben érintkeznek – többnyire olyanokkal, akikkel számos kérdésben hasonló nézeteket vallanak. Ahelyett, hogy kiszélesedne körülöttük a világ, azaz fogékonyabbá válnának újabb és szélesebb körből származó információk és ismeretek befogadására, azt fogadják be, amire eleve prediszponáltak, és a neten érintkező társaiktól mintegy megerősítést és támogatást várnak és fogadnak be, ahelyett, hogy valódi értelemben nyitnának a világ felé. Noha elvileg kinyílt a pálya a világ bármely részéből érkező információ befogadására és elérésére egy-két kattintás által, statisztikák tanúsítják, hogy a netezők java része a hazai és a szűkebb közösséget érintő kérdésekre és hírekre fókuszál. Vagyis a világ gazdagabbik felén egyfajta „beszűkülés” érzékelhető a befogadási hajlandóság tekintetében – a lehetőség ugyan adott a szélesebb és sokszínűbb információ elérésére, de ezzel nem élnek. Az internetnek köszönhetően ugyan egyre több információ és adat áll rendelkezésre, de ennek a társadalmi tudat szintjén egyfajta „csömör” hozadéka is van: a közösségi portálokon fellép a „szűrő”, azaz filterfunkció mind a tematizálás, mind a résztvevői kör tekintetében. A kettő ugyanakkor összefügg: általában azok alkotnak netező közösséget, akik a tematika és a világszemlélet tekintetében társaknak érzik magukat. Nos, Japán, amely kétségen kívül a világ gazdagabbik feléhez tartozik, iskolapéldája a belterjes netezésnek – és ez különösen igaz az élő kommunikáció helyett az interneten történő kapcsolattartást preferáló fiatalabb nemzedék esetében. Ennek csak egyik oka az idegennyelvtudás hiánya: a közhiedelemmel ellentétben ugyanis a fiatal japán nemzedék általánosságban nem rendelkezik olyan idegen nyelvi ismeretekkel, ezen belül angol

nyelvismerettel sem, amely lehetővé tenné az érdemi kommunikációt akár csak a befogadás szintjén is – hogy a produkciós szintről ne is beszéljünk. A valós ok azonban társadalmi eredetű. A közösségi portálokat használó japán fiatalok java része iskolapéldája az orwelli attitűdnek: magányossá, elszigeteltté válnak, még kevesebbet találkoznak vagy kommunikálnak ismerőseikkel, barátaikkal, családjukkal, mint eddig, és bezárkóznak egy virtuális világba. Az ismerősi kör átalakul: az élő emberi kapcsolatok helyét átveszi a virtuális világban kialakított közösség – amelynek tagjaival jószerivel soha nem is találkoznak, és akikkel a való világtól eltávolodott mesterséges világban érintkeznek. Ennek legszélsőségesebb megnyilvánulása a *hikikomori* jelenség.

A serdülő életkortól jelentkező *hikikomori* jelenség jelenleg a japán társadalom egyik legégetőbb társadalmi problémája, amely hivatalosan közel egymillió, a valóságban akár két-három millió fiatalot is érint. A *hikikomori* szó maga bezárkózást, visszavonulást, befelé fordulást jelent. A fiatal ezekben az esetekben évekig vagy akár évtizedekig nem hajlandó sem kommunikálni, sem érintkezni családi környezetével és a külvilággal. Úgy vonul ki a társadalomból, hogy önmagát bezárja. A tipikus *hikikomori* fiatal visszavonul a szobájába, magára zárja az ajtót – és nem hajlandó kijönni. Sem kérésre, sem könyörgésre, sem fenyegetésre. Szobáját igyekszik úgy elhagyni, hogy a családból senkivel se kelljen találkoznia, azaz biológiai óráját átállítva éjjel somfordál ki lopva ételért a konyhába, majd visszatérve a nappalt besötétített szobában alvással, az ébrenléti szakaszokat pedig videojátékokkal, internetezéssel, jobb esetben olvasással tölti. Élő emberi kommunikációt nem folytat sem a családdal, sem barátokkal. A szakirodalom jegyez olyan eseteket, amikor a *hikikomori* fiatal éjszaka kilopakodik a közeli éjjel-nappali közértbe (*konbini* – amely minden japán lakóközvetben megtalálható, huszonnégy órán át nyitva tartó bolt), ahol az előre csomagolt uzsonna- és instantétel-kínálat bő választékából némán összeszed egy-két napra valót, hogy a családtól ily módon is függetlenítse magát. A család támogatását, a dolog megbeszélését, az esetleges pszichológiai tanácsadást jellemzően visszautasítja, és nemegyszer erőszakos, durva viselkedéssel tart távol magától mindenkit. A jelenség érintettjei döntő hányadban (80%) fiúk.

A jelenség az 1980-as évek második felében ütötte föl a fejét, az 1990-es évektől egyre rohamosabban terjed. A téma legismertebb szakértője és azóta számos szakönyv szerzője, Tamaki Szaitó pszichiáter eleinte maga sem tudta mire vélni a letargiával, szótlansággal és önkéntes szobafogsággal jelentkező – elősorban serdülő korú – páciensek és szüleik panaszait, akikre végül is később a *hikikomori* megnevezést kezdte alkalmazni, miután az addig ismert diagnózisok egyikébe sem voltak besorolhatók. Sok szakember próbálta a depresszió, a beilleszkedési zavarok vagy a skizofrénia kategóriákkal valamelyikével azonosítani a jelenséget, de végül is bebizonyosodott, hogy itt nem egyedi pszichés zavarokról van szó. Az esetek járványszerű terjedéséből kiderült, hogy ez már annál sokkal súlyosabb: társadalmi jelentőségű probléma. A közvélemény eleinte bagatellizálta az előfordulásokat, és családi vagy magánügyként állította be – ennek megfelelően majd egy évtizedig nem is kapott nagy nyilvánosságot. Ami a japán társadalom-lélektan ismeretében érthető is: minden család igyekezett a dolgot titokban tartani, nehogy megszólják őket. Sokan évekig áltatták a környezetüket azzal, hogy a gyerek azért nincs szem előtt, mert külföldön tanul, vagy mert vidékre költözött a rokonokhoz. A médiafigyelem fókuszába akkor került a kérdés, amikor megjelent Szaitó vizsgálataiból az az adat, amely szerint közel egymillió lehet a serdülő korosztályban érintettek száma (Szaito 1998). Noha a nemzeti büszkeségünkben sértett közéleti szereplők közül számosan kétségüket fejezték ki az adatok eltúlzott mértékét illetően, pontosan a japán társadalmi viselkedés ismeretében valószínűsíthető, hogy a tényleges szám alighanem ennek a

többszöröse, hiszen a családok egy jelentékeny hányada nem vállalja a szégyent: bevallani az érintettséget. Ennek hatására jelentek meg olyan minősítések, mint „a kieső egymillió” vagy „az elveszett nemzedék”, „a társadalmi paraziták kora” és hasonló (Zielenziger 2006). Jelzés értékű az is, hogy Japánban sokáig csak a japán nyelvű sajtóban lehetett olvasni a jelenségről, az angol nyelvű napilapok és magazinok egyszerűen nem foglalkoztak a témával. Angol nyelven előbb lehetett a külföldi kiadványokban olvasni róla, mint magában Japánban – ami alighanem arra utal, hogy igyekeztek a jelenséget, amennyire lehet, bizalmas információként, majd hogyan belügyként kezelni.

Felmerült a kérdés: mi is ez az egész? Miért írják ki magukat fiatalok százezrei a társadalomból? És miért egyszerre? Miért most? És miért tömegesen? A közvéleményben az okok között leggyakrabban említésre került az anyák légyszívűsége, az apák távolléte a családi életben, az iskolai erőszak és kegyetlenkedések elharapózása, a túlzott tanulmányi elvárások, a videojátékok és az egyéb multimédia rossz hatása, nem utolsósorban általában a recesszió. Ugyanakkor kevés említés történt arról az értékválságról, ami a japán társadalomban szembeszökő módon érzékelhető az utóbbi egy-két évtizedben – habár lehet, hogy ez csak a külső szemlélőnek szűr szemet, és azok, akik benne élnek, kevésbé érzékelik (Hidasi 2003). Egy azonban bizonyos: a *hikikomori* mint viselkedési szindróma egyfajta tiltakozás kifejezésre juttatása: tiltakozás az ellen a fennálló rend ellen (társadalmi, oktatási, családi), amelynek az érintettek nem óhajtanak részei lenni, amelyben nem kívánnak szerepet vállalni. Más kérdés, hogy ezzel a magatartással nem egyszerűen a tiltakozásukat fejezik ki, hanem önmagukat is rombolják, és társadalmilag egy kezelhetetlen állapotot idéznek elő. Arról nem is beszélve, hogy ez a fajta konok elutasítása a társadalomban való részvételnek olyan fokú felelőtlenséget implikál, amely jellemzően kisgyermekkoritűnet – semmi esetre sem a felnőtté válás útján elinduló egészséges embereké.

A helyi pszichológusok tapasztalatai szerint a japán családok csak végső elkese-redésükben és tehetetlenségükben fordulnak szakemberhez segítségért: olyankor, amikor már legalább egy éve *hikikomori* életvitelt követ a gyermekük. Ilyenkor elvileg két megoldást szoktak a szakemberek megfontolásra javasolni: 1. ha van hozzá lelkierejük, akkor vonják meg a gyerektől a támogatást – ha kell, tegyék ki az utcára –, ezzel a zsarolásnak ugyanis vége, hiszen kénytelen lesz önállóan talpra állni; 2. vegyék tudomásul az áldatlan állapotot, és életük végéig maradjanak a gyermekük rabjai, ellátói és kiszolgálói. Szinte kivétel nélkül az utóbbit választják a szülők. Arra ugyanis nagyon kevés példa akad, hogy sikerüljön a gyereket magát kezelés alá vonni: rendszerint maximálisan – többnyire brutálisan – ellenállnak, és a házhoz hozott terapeutával is megtagadják az együttműködést. Tehát a szülő inkább feladja a saját életét, a saját kényelmét, a saját kapcsolatrendszerét, és vállalja a sokéves, évtizedes, akár egy egész életre szóló szolgai alkalmazkodást, megalázkodást – hiszen önmagát érzi felelősnek a kialakult helyzetért. A világ, a környezet előtt pedig igyekszik a „minden rendben” látszatát fenntartani hallatlan anyagi és lelki áldozatok árán is.

Nyugati megfigyelők és elemzők, társadalomkutatók és pszichológusok joggal teszik fel a kérdést, hogy mindez hogyan fajulhatott idáig. Értetlenkednek, hogy miért nem tudják a családok kezelni ezeket az eseteket. Mindennek a megértéséhez azonban szükséges lenne alaposabban ismerniük a japán családi életet, a japán társadalom és szülő-gyerek kapcsolat sajátosságait.

A japán családi érintkezésben és kapcsolattartásban általánosságban sokkal kevesebb teret kap a kommunikáció, a problémák megbeszélése, kibeszélése, mint az más – akár nyugati, akár keleti – kultúrákban megszokott. Ez mindaddig nem okoz fennakadást, amíg nem alakulnak ki beilleszkedési vagy kapcsolati problémák, de a

hikikomori esetek többségében mire ráébrednek a szülők, hogy változtatni kellene a családi kommunikáción, addigra már késő – és a viselkedészavarokkal küszködő gyerekekkel a beszélgetés még inkább ellehetetlenül. Az apák – a hosszúra nyúlt munkaidő, a sok túlórázás, a rengeteg munkahelyi és társadalmi elfoglaltság miatt – érdemi kommunikációt a gyermekekkel alig-alig folytatnak, ha másért nem, hát azért sem, mert az együttléteik sokkal ritkábbak, mint más társadalmakban. A gyerek-anya kapcsolat viszont részben az apák távolléte és elfoglaltságai miatt, továbbá a sajátos nevelési hagyományok következtében kiskorban sokkal szorosabb, mint például a nyugati kultúrákban: a gyerekekkel a fizikai együttlét (közös alvás legalább iskolás korig, de néha azon túl is, közös fürdőzés stb.) egyfajta szimbiózist alakít ki – amelynek során az anyában rendkívül nagyfokú felelősség alakul ki a gyermek ellátása tekintetében. A gyereket nem önállóságra nevelik, hanem egyfajta sajátos függőségre (erre utal az *amae* – egy sajátosan japán társadalompszichológiai fogalom: Doi 1966), aminek velejárója az, hogy az anya minden körülmények között gondoskodni köteles a gyermekéről. Ezzel magyarázható, hogy az anyák egyszerűen nem képesek megtagadni a gyermekük ellátását – sőt mondhatni kiszolgáltatását – akkor sem, ha azok a viselkedésükkel ezt nemhogy nem szolgálják meg, hanem egyenesen visszatasítják. Ezért a gyermeke ellátásáért felelősséget érző anya a legdurvább és elutasító viselkedés ellenére is szolgálai odakészíti az éjszakai portyázáshoz az ételt vagy a pénzt, amiből a gyerek a létfenntartásához szükséges keretek között ellátja magát.

Sajátos ez a jelenség abból a szempontból is, hogy világszerte kevés hasonló esetet regisztráltak. Igaz, hogy Dél-Koreában és Tajvanban is adódott néhány eset – de ezek elszórt előfordulások. A kutatók rámutatnak, hogy míg az anorexia elsősorban a nyugati társadalmakban előforduló jelenség, addig a *hikikomori* szindróma mint társadalmi jelenség elsősorban Japánhoz köthető. Annak a milliós generációnak, amely ennek következtében elvesztegette a jövőjét – hiszen sem az oktatásban, sem a munkában nem vesz részt, és esetleges visszailleszkedése esetén sem tud már teljes értékű tagjává válni a társadalomnak –, mi lesz a sorsa az őket eltartó szülői generáció kihalásakor? A japán intézményrendszer és társadalombiztosítás ennek a kérdésnek a kezelésére még nem dolgozott ki megfelelő forogatókönyvet. Az elsődleges feladat azonban mindenekelőtt az lenne, hogy a jelenség terjedését meg tudják fékezni. A *hikikomori* szindróma, noha mindenekelőtt Japánra korlátozódik, mint fogalom világszerte érdeklődést vált ki – és nyilván ennek is betudható, hogy 2010-ben bekerült az *Oxford Dictionary* szócikkei közé.

Kilátások: az utópia vége

■ Japán méltán lehet büszke történelmileg példátlanul rövid idő alatt elért technológiai és gazdasági sikereire. Ugyanakkor szembesülnie kell számos olyan kihívással, amelyekről további boldogulása függ. Ezek egyike a társadalmi válságra adandó hatékony válasz: a megváltozott társadalmi viselkedésminták, a fiatal generáció által kikövetelt értékátrendeződések átírják a hagyományosnak és kizárólagosnak tartott érintkezési normákat. Meggyőződésem, hogy a japán gazdaság talpraállásának és a világ élvonalába való visszakapaszkodásának egyik, ha nem a legfőbb gátja a társadalmi krízis. Ezen Japánnak saját jól felfogott érdeke miatt változtatnia kell, hogyha továbbra is egyik vezető tagja akar maradni a nemzetközi közösségnek. A japán társadalom problémáinak a tanulmányozása és jobb megismerése nemcsak azért indokolt, mert a távol-keleti térség egyik vezető hatalmának a társadalmi működéséről van szó, hanem azért is, mert számos – elsősorban társadalmi gyökerű – probléma kezelése vonatkozásában más országok számára is tanulságokkal szolgálhat.

- Doi, Takeo: *Amae no kozo* (A függőség szerkezete). Kobundo, Tokyo, 1966.
- Fukuyama, Francis: *A Nagy Szétbomlás*. Európa Könyvkiadó, Bp., 2000.
- Gladwell, Malcolm: *The Tipping Point: How Little Things Can Make a Big Difference*. Little, Brown and Company, New York, 2000.
- Hidasi Judit: *A japán értékrendszer és oktatás tanulságai Magyarország számára*. Szakmai Füzetek 1. Külkereskedelmi Főiskola, Bp., 1993. 41–66.
- Hidasi Judit: *Na és hogy tetszik Japán?* Terebess Kiadó, Bp., 1998.
- Hidasi Judit: *Vissza Japánba*. Terebess Kiadó, Bp., 2003.
- Hidasi, Judit: *Gender Role Changes in Japan*. In: Eschbach-Szabo, Viktoria – Buck-Albulet, Heidi – Eifler, Annemarie – Horack, Ute (Hrsg.): *Aktuelle Arbeiten und Vorträge an der Fakultät für Kulturwissenschaften der Universität Tübingen*. Bd. 1. Gleichstellungskommission der Eberhard-Karls-Universität, Tübingen, 2005. 79–94.
- Kingston, Jeff: *Japan's Quiet Transformation: Social Change and Civil Society in the Twenty-First Century*. Routledge Curzon, London, 2004.
- Matsumoto, David: *The New Japan: Debunking Seven Cultural Stereotypes*. Intercultural Press, Yarmouth, Maine, 2002.
- Morita, Akio: *Made in Japan*. Asahi Shinbunsha, Tokyo, 1986.
- Szaito, Tamaki: *Shakaiteki hikikomori: owaranai shishunki* (Társadalmi hikikomori – véget nem érő gyerekkor). PHP Shinsho, Tokyo, 1998.
- Vogel, Ezra F.: *Japan as No.1. Lessons for America*. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1979.
- Zielenziger, Michael: *Shutting Out the Sun: How Japan Created Its Own Lost Generation*. Vintage Departures, Vintage Books, New York, 2007.
- Zuckerman, Ethan: *Internet has "not become the great leveller"*. TED Global (Technology Entertainment and Design) Conference, Oxford, 2010 July 13-16.
<http://www.bbc.co.uk/technology-10642697>

BONCZ ISTVÁN

AZ INTERNETFÜGGŐSÉG PSZICHIÁTRIÁJA

Nagyon bonyolult a probléma, hiszen a betegséget hivatalosan még nem ismerték el, viszont már gyógyítják!

12

■ Az internet kialakulása a hadiiparnak köszönhető. Az Egyesült Államokban a hidegháborús évek alatt a védelmi minisztérium létrehozott egy hálózatot, amely a kormányhivatalokat és a stratégiai fontos intézményeket volt hivatva összekötni. Biztonsági okokból úgy határoztak, hogy a hálózat nem lesz központosított, hanem decentralizáltan kapcsolt számítógépek önálló csomópontként kezelik majd az adatokat. Ezt a feladatot kinőve a rendszer elterjedt kommunikációs és szórakoztatószerkesztő lett. A hálózathoz más országok is csatlakoztak. A 1990-es évek elején már több mint egymillió felhasználót tartottak számon. A világ internetezőinek a száma jelenleg mintegy 2,3 milliárd fő. Így az internet elterjedtsége (penetráció) 33 százalék, azaz minden harmadik világpolgár internetezik. Az internetezők száma: Ázsiában 1 milliárd, Európában 500 millió, Észak-Amerikában 273 millió fő. Az internethasználat (penetráció): 79% Észak-Amerikában, 68% Óceániában, 61% Európában, 26% Ázsiában.¹ Az internet nem egyetlen, hanem többfajta környezet. A főbb változatok jellegzetességei:

1. Világháló (vagy web): egyfajta könyvtárként használható, a könyvek oldalai az úgynevezett weboldalak, ezek böngészőprogramok segítségével jeleníthetők meg.

2. Elektronikus levelezés (e-mail): ma az egyik legelterjedtebb kommunikációs eszköz, mind privát, mind hivatalos használatban.

3. Aszinkron vitafórum: hasonló érdeklődésű emberek eszmecsereje egy meghatározott témában.

4. Szinkron csevegés (chat): az úgynevezett csevegőszobában folytatott, tulajdonképpen írásos

beszélgetés. A hálón egy időben jelen lévő felhasználók beléphetnek egy csevegőszobába, és valós idejű beszélgetést folytathatnak egymással.

5. MUD (multi-user dungeon): szövegalapú virtuális környezetek, amelyek több összetevőt gyúrnak egybe, a felhasználókat általában játékosoknak hívják.

6. Metavilág – internetalapú, grafikus, több résztvevős környezet: a szereplők és környezetük képi megjelenítése, valamint a hangeffektusok fontos pszichológiai hatást gyakorolnak. A szereplők neve avatar. A Second Life játék lényege egy általunk irányított világ, illetve társadalom szereplőinek megalkotása, koordinálása, „gépmás”.

7. Internetalapú interaktív videó és hang (Skype): a távoli internetes partnerek láthatják egymás arcát, hallhatják egymás hangját.²

Az addiktológiai nézőpont

Addiktológiai alapfogalmak

■ Szokásoknak a ciklusokban ismétlődő viselkedési sztereotípiákat nevezzük. Hozzászokásról akkor beszélünk, ha a kérdéses tevékenység gyakorisága, intenzitása és következményei hátrányosak az egyénre és környezetére. A dependencia (függőség) a drog vagy az izgalmi helyzetek keresését jelenti. A dependencia tárgyának elmara-dása elvonási tüneteket okoz.³

A kényszeres viselkedés neuroanatómiai és biokémiai alapjai

■ Az utóbbi időben a képalkotó eljárások segítségével bővültek ismereteink a kényszeres tünetek neuroanatómiai alapjairól. Az eddigi vizsgálatok alapján a frontális cortex, a striatum (nucleus caudatus, putamen), a pallidum, a thalamus, a dorzális raphe magok töltene be jelentős szerepet a kényszeres viselkedésben.

Az ingerületátvivők közül a szerotonin szerepet játszik a viselkedésgátlásban/el-indításban, az impulzivitásban/kompulzivitásban, valamint a szorongás kiváltásában. A dopaminhoz köthető a gyűjtögető viselkedés, valamint az ismétlődő mozgások létrejötte. A szerotonin gátló hatást fejt ki a dopaminerg neuronokra. Az előbbiek mellett a glutaminsavnak és az úgynevezett stresszhormonoknak (glükokortikoidok) is szerepük lehet a kényszeres mechanizmusban.⁴

A genetikai összefüggésekkel kapcsolatban újabban kiderült, hogy a szerotonin transzporter gén promoter polimorfizmusának rövid allélja szignifikánsan gyakrabban fordul elő a kényszeres internetezőknél. A depresszió mértékét a BDI-teszttel (Beck Depression Inventory) vizsgálva az internetfüggőknél magasabb pontszámot találtak az egészséges kontrollhoz viszonyítva.⁵

Az internetfüggőség Young-kritériumai

■ – Belefeledkezik-e az internetbe (gondoljon a legutóbbi online tevékenységére vagy a következő alkalomra)?

– Az idő múltával szükségesnek érzi-e az internethasználatot ahhoz, hogy elégedett legyen?

– Tett-e többször is sikertelen erőfeszítést arra, hogy kézben tartsa, csökkentse vagy abba hagyja az internethasználatot?

– Nyugtalan, rosszkedvűnek, levertnek és ingerlékenynek érzi-e magát, ha csökkenteni próbálja vagy abba akarja hagyni az internethasználatot?

– Tovább időzik a hálón, mint ahogy azt eredetileg elgondolta?

– Kockáztatta-e már fontos kapcsolatait, munkáját, tanulmányi vagy karrierlehetőségét az internet miatt?

– Hazudott-e már családtagjának, terapeutájának vagy másoknak, hogy titokban tartsa az interneten töltött idő mértékét?

– Használja-e az internetet arra, hogy meneküljön a problémái vagy a rossz érzelői elől (pl. tehetetlenségérzet, bűntudat, aggdalom, levertség)?

Aki öt vagy több kérdésre válaszol igennel, az „függőnek” mondható.⁶

A kóros internetezők „fantomképe”

■ Magyarországi felmérés szerint az internetezők 71%-a tekinthető „egészségesnek”. Az internetaddikciós zavar kritériumainak 6%-uk felel meg, impulzuskontrollzavarral 12%-uk jellemezhető. A fennmaradó 11% úgynevezett szekunder internetező, ők másodlagos örömforrásként használják az internetet.⁷

Ugyanennek a felmérésnek az adatai alapján összeállították a kóros internetezők „fantomképét” is. Eszerint a kórosan internetező férfi 20 év alatti, az internet nem feltétlenül szükséges a munkájához/tanulmányaihoz, otthon internetezik naponta 6 óránál többet. Általában csevegésre és online játékokra használja az internetet. Magasan reprezentáltak a csak általános iskolát végzettek.⁸

A függők 83%-a egy éve vagy rövidebb ideje használja az internetet. A nem függők 28%-ánál volt kevesebb mint egyéves tapasztalat. A függőség ideiglenes betegség, melyet „kinőnek”.⁹

Az internetfüggőség fajtái a következők:

1. Cyberszexuális függés – a csak felnőtteknek szóló cyberszex és cyberpornóoldalak kényszeres használata.

2. Cyber-kapcsolatoktól való függés – az online kapcsolatok túlértékelése a személyes kapcsolatokkal szemben.

3. Internetcényszer – online szerencsejátékok, vásárlás, üzletelés.

4. Információ-túlterhelés – kényszeres, állandó szörfözés, az adatbázisok állandó kényszeres figyelemmel kísérése.

5. Komputertfüggés – a számítógépes játékok túlzott használata.¹⁰

Míg a normál internethasználó leginkább információszerzésre és levelezésre használja a netet, addig a függők és egyéb zavarban szenvedők elsősorban az interaktív funkció (csevegés és a játék) használói.

A BME kutatóközpont 2000 fős felmérése szerint a függők 14%-a fordult korábban pszichológushoz, 21%-nak volt az évessel, 18%-nak más függőséggel kapcsolatos problémája.¹¹

Az „online személyiség” tényezői

■ A névtelenség megteremti a szabad próbálgatás lehetőségét a vágyaknak vagy a hangulatoknak megfelelően. Biztonságos kommunikációs környezetet teremt a túlzottan félnék, gátlásos személyek számára. Fedezéket biztosít a házasságon kívüli „cyberkapcsolatok” számára, melyek manapság egyre nagyobb arányban vezetnek házasságok felbomlásához. Könnyebbé teszi a deviánsnak vagy akár bűncselekménynek számító tettek elkövetését (pl. pedofil képek letöltése, perverz szexuális vágyak és fantáziák kiszorgálása).¹²

Az agresszió

■ Az USA-ban egy év alatt 12 000 agresszív utalást lát a gyerek a médiában. A videojátékok egyötöde nők elleni erőszakot tartalmaz. Az agresszió az állatvilágban fontos szerepe van, az azt leállító mechanizmusok hatékonyak, az agresszió elérte a célját. A hálón megszűnik a közvetlen kapcsolat az agresszió kiváltója és elszenderdője közt, ezért itt fokozott mértékben jelenik meg az agresszió (bomba kioldása). Eltérő környezetben eltérők a kódolt tulajdonságok megjelenítési módjai (templomban kevésbé vagyunk agresszívek, mint egy sportstadionban vagy az interneten).¹³

Az agresszió megnyilvánulhat: verbálisan (pl.: Skype), írásban (chat) vagy akár tettlegesen (interaktív képi résztvevőként: FPS – First-Person Shooter játékokban).

A játékok legalizálják az erőszakot mint eszközt: az agresszív játékokat játszó gyerekek nagyobb arányban tanúsítanak agressziót hagyományos játékaik során. Gyakoribb a hiányzás, iskolai teljesítményük jelentősen romlik.¹⁴ Megoldás lehet a szűrő proxy alkalmazása.

Szexualitás és pornográfia a neten

■ A szakemberek megítélése ellentmondásos. Az internet lehet küzdőtér a vitatkozók számára, de találkozóhely is. A szexuális légyottok helyszínei lehetnek a MUD-ok, a csevegőszobák és a grafikus metavilágok. Minden ötödik felhasználó foglalkozik valamilyen módon a szexszel a neten: a férfiak inkább a pornóoldalakat, a nők inkább az erotikus chateket látogatják. Ezek a legnagyobb veszélyt a változások időszakában jelenthetik (pl. serdülőkor).

Az internetszex-függőségben (Cybersexual Addiction, CSA) szenvedő beteg megszünteti a kapcsolatkeresést a reális partnerrel. A páciensek egyötöde (férfiak és nők) megpróbálja átmenteni kapcsolatát a valós életbe. A cyberszexuális függőségben szenvedő férfi átlagban 29 éves, „fehérgalléros” vagy „kékgalléros” foglalkozással. Ha nő, átlagban 43 éves háziasszony vagy munkanélküli. Egyfajta megoldás lehet a pszichológus segítségével létrehozott a „hálószobachatek” használata. Ezekben a „virtuális swingerklubokban” szakember követi a felhasználók virtuális verbális viselkedését.¹⁵

A HomeNet pittsburgh-i vizsgálata azt jelzi, hogy a leleskedők kíváncsisága átmenetinek tűnik csupán; a vonzerő, amellyel a pornográfia rendelkezik, előbb-utóbb szertefoszlik vagy unalmassá válik az ismerősségtől.¹⁶ Bűncselekmény jellege miatt gyakori téma a pedofília.¹⁷

A valóság és az irrealitás határán

■ Összefolyik a virtuális és az igazi valóság: azok, akik sok időt töltenek az interneten a virtuális világban, elveszthetik a realitásérzéküket. A következő eset valóban megtörtént. Egy apát egy történelmi stratégiai játékokkal eltöltött éjszaka után rövid alvásából felébresztette a mobiltelefonja. Elkezdett gondolkodni, hogy hogyan rendezhetné el családjá reggeli ügyeit. Arra az elhatározásra jutott, hogy legjobb lesz, ha gyerekeit kijelöli egérrel, és egy jól irányzott klikkel elküldi őket az iskolába. Miután teljesen felébredt, úgy döntött, hogy egy időre szünetelteti a stratégiai játékokat.¹⁸

A kialakulatlan személyiség a valóság és az irrealitás határán mozgó világgal találkozáva tartósan regresszív állapotba kerül (visszacsúszik egy korábbi személyiségfejlődési fokra, és ott reked). Következmény: a szubjektív belső világ és az objektív külső világ határai egybemosódnak, ettől az élmény egyetlen közös térben jelenik meg.¹⁹

Az analitikus iskola szerint az id képes a vágyait a fantázia szélén kielégíteni, ám az ego, az én éhes és szomjas marad az álomban vagy a fantáziában való kielégülés után.²⁰

Általában orvoshoz kell fordulni, ha például ál munkban a „képek” kezdenek „scrollingolódni”; amikor a modem csatlakozása történik, megnövekszik a vérnyomás, pulzusszám; a páciens a számítógép előtt úgynevezett módosult tudatállapotba kerül.²¹

Terápiás nehézségek

■ A páciens részéről a fő nehézség a betegségtudat gyakori hiánya. A pszichiáter részéről az nehezíti a kezelést, hogy a metakommunikatív csatorna részben vagy teljesen hiányzik. Nehéz megítélni a motivációt és a hitelességet.

Leggyakoribb az úgynevezett online terápia szakképzett pszichiáterrel. Míg a hagyományos terápia tere a szoba, ahol ugyanazok az ingerek érik a gyógyítót és a pá-

cienst, addig az e-terápiánál a közös tér az univerzum. A valós terápia az itt és most helyzetben dolgozik. A cybertérben a kliens valóságos, az orvos valóságos, csak a tér nő meg köztük.

Normál esetekben a kliens meg tudja különböztetni a valóságot a képzelettől. Ez a pszichotikusok esetében nem igaz, talán igaz lehet neurotikusoknál, és talán igaz a borderline személyeknél. Ebből következik, hogy pszichotikus kliensek esetében nem működőképes a cyberterápia.²²

Globális vita folyik a témában, számos pszichológus, köztük jó néhány amerikai szakértő is úgy fogalmazott, az internetfüggőséget mentális zavarként kell kezelni, ugyanis ez a fajta addikció tönkreteheti az emberek munkáját, tanulmányait vagy társadalmi életét. Nagyon bonyolult a probléma, hiszen a betegséget hivatalosan még nem ismerték el, viszont már gyógyítják!

Az Amerikai Anonim Alkoholisták és Drogfüggők társasága olyan csoportokat indított, melyekben az olyan internetfüggők támogatásával foglalkoznak, akiknek problémáik vannak a mindennapi élethez való visszatéréssel. Mindezek mellett vannak speciális csoportok olyan családtagok számára, akik szeretnének segíteni a függőknek a normális életbe való visszatéréshez. Gyógyszert a betegeknek csak akkor kell szednie, ha az internetfüggőség valamilyen más betegséggel (szorongás, depresszió) együtt jelentkezik.

Eközben a cybergyógyászat pedig egyre virágzóbb üzletág lett, már több mint 60 amerikai címen lehet pszichiátriai tanácsadást kérni. A legtöbb címet e-mailen keresztül lehet elérni, de egyes tanácsadókkal interaktív beszélgetés is folytatható. Egy 30 perces konzultáció ára akár a 90 dollárt is elérheti. De ha internetfüggőségünket egy cyberpszichiáterrel akarjuk kezelteni, az egy kicsit olyan, mintha a bárban a pultostól kérnénk tanácsot, hogy miként hagyjuk abba az ivást.²³

Magyarországon inkább az elektronikus levelezéssel történő segítségadás a jellemző. Ennek formája alig különbözik az újságok hagyományos levelezési rovataitól. Lényeges azonban az adekvát szakember megtalálása, a válaszolás időtartama, az ismétlődő jelleg. Igen fontos, hogy gyakran már a kapcsolatfelvétel ténye – az, hogy más számára is érthetően meg kell fogalmazni a problémát – segíti a klienst a saját belső világából való kilépésben, mások szempontjainak figyelembevételében. Előmozdítja a tárgyilagosságot kialakulását, segíti a belső, diffúz tartalmak strukturálását, formázását, külsővé tételét.²⁴

Az utóbbi években a kínai kormány minden eddiginél keményebben lép fel az internetfüggőség felszámolása érdekében. Egyes szkeptikusok szerint azonban ez csupán burkolt megfogalmazása annak a szándéknak, hogy a kommunista vezetés minél nagyobb mértékben kontrollálhassa, állampolgárai mit művelnek a világhálón. Már eddig sem volt ismeretlen az a gyakorlat, hogy a kínai kormány weboldalak hozzáférését korlátozza, az azokon fellelhető tartalmakat cenzúrázza – különös tekintettel például a „szabadság” és „demokrácia” szavakra –, és számos nemzetközi multival (pl. Microsoft, Yahoo, Google) kötött olyan szerződést, mely szerint a kínai felhasználók számára csak a cenzúrázott tartalmakat tehetik elérhetővé. Úgy tűnik, hogy Kínában a drasztikus módszerekre esküsznek. Nemrég járták körbe a világot azok az AP hírügynökség által készített felvételek, amelyek egyikén egy 12 éves gyermek volt látható, akit elektrosokkal és infúziókkal „gyógyítottak ki” – állítólag sikeresen – az internetfüggőségből. A repertoárban megtalálható a katonai szigorral történő fegyvelmezés, gyógyszerelés és a hipnózis. A szakemberek közül egyesek (pl. Guo Tiejun) kifejezetten kritikusan fogalmaztak a gyógyszerek – antidepresszánsok, antipszichotikumok és egy sor további pirula, intravénás szer – használatával kapcsolatban, mivel ezek szerintük a tüneteket és nem az okokat kezelik. Tao és tizenöt orvosból álló csapata védelmébe vette módszereiket, nyilatkozataik szerint ugyanis

a dacsingi klinikán csak minden ötödik páciens kap gyógyszert. A klinika vezetője egyetértett abban, hogy a netfüggőség okai mélyebb, pszichológiai eredetűek: „Azért kapják a gyógyszereket, hogy jobb legyen a kedélyállapotuk” – magyarázta Tao. „Így nincs szükségük az internetre, hogy elérjék ezt a hatást.”²⁵

A segítő csoportok működése (Internet Addictions Support Group) pozitív jelenéség. A számítógép előtt könnyebb feltárulkozni. Segít az is, ha találunk valakit, aki hasonló gondokkal küzd. A probléma leírása csökkentheti a hozzá kapcsolódó indulatokat. A probléma vállalása a neten elősegíti a valós helyzetben való megfelelést. A férfiak szívesebben segítenek nőknek, a nők pedig érzelmi támogatást nyújtanak.²⁶

A legelterjedtebb és legeredményesebb módszer az Anonim Alkoholisták 12 lépéses módszerének az internetfüggőkre való Young-féle adaptálása. Ennek lényege az, hogy a cybervilágtól történő elvonást párhuzamosan végzik azzal a folyamattal, melynek során az offline élet egyre több értelmes elemmel telítődik. Ennek során a gyógyulás jele egy olyan élet elérése, amelynek során a felhasználó önállóan képes ellenőrizni a neten eltöltött időt. Ez az idő nem több napi 4-6 óránál.²⁷

A jövő megítélése

■ Az optimista jövőkép szerint a hálózati világ egy újabb kommunikációs forradalmat teljesít be, megnövekvő kapcsolatteremtési, információs és tanulási lehetőségekkel. A pesszimista nézőpont: új függőségek jelennek meg, elidegenedés, kapcsolatok elszegényedése, „digitális bennszülöttek” leszünk.

Az első könyv megjelenésekor ugyanolyan ellenállást váltott ki, ha nem kevesebbet, mint az internet és a számítógépek széles körű használata.

Gary Small *iBrain: Surviving the Technological Alteration of the Modern Mind* (iÁgy: a modern gondolkodásban bekövetkezett technológiai változás túlélése) című könyvében arról ír, hogy a napjainkban zajló technológiai forradalom evolúciós változással jár, melynek során a hozzáértők életképesebbek lesznek. Az internet nemcsak a mindennapjainkat változtatja meg, hanem az agyunkat is, állítja az agykutató, aki szerint olyan evolúciós átalakulás ez, amely a technológiához értő embereket helyzeti előnyhöz juttatja a társadalomban. Small szerint mindenesetre a következő nemzedék soraiból azok fognak jól boldogulni, akik a technológiával és az embertársakkal is tudnak mit kezdeni. „Evolúciós változás zajlik a szemünk előtt. Az elkövetkező generációban azok lesznek előnyben, akik jól tudják kezelni a technológiát és a társas kapcsolatokat is.”²⁸

■ JEGYZETEK

1. <http://www.netkutatasok.hu/2012/04/en-vilagon-23-milliard-internetezo-van.html>
2. Patricia Wallace: *Az internet pszichológiája*. Osiris Kiadó, Bp., 2004.
3. Németh Attila – Gerevich József: *Addikciók*. Medicina Könyvkiadó, Bp., 2000.
4. Németh Attila: *A kényszerbetegség és határterülete*. Filum Kiadó, Bp., 2004.
5. Y. S. Lee – D. H. Han – K. C. Yang et al.: *Depression-like characteristics of 5HTTLPR polymorphism and temperament in excessive internet users*. Journal of Affective Disorders 2008. 109. 165–169.
6. Kimberly S. Young: *Internet addiction: The emergence of a new clinical disorder*. Paper presented at the 104th annual meeting of American Psychological Association, Toronto, Canada, August 15, 1996.
7. Ritter Andrea – Fábíán Zsolt – Pillók Péter – Hoyer Mária: *Felmérés a magyarországi internethasználatról: betegség vagy korosztályra jellemző tünet?* Információs társadalom 2004. 1. 121–133.
8. Uo.
9. Patricia Wallace: i. m.
10. Ritter Andrea és tsai.: i. m.
11. Galvács László: *Az internet lélektana, avagy a pszichológia hálója*. <http://www.hirek.prim.hu/cikk>
12. <http://www.standart-team.hu/internet-lehetosegek.html>
13. Galvács László: i. m.
14. <http://www.standart-team.hu/internet-lehetosegek.html>
15. <http://portal.runet.hu/article132.html>

16. Jade Manning – William Scherlis – Sara Kiesler – Robert Kraut – Tridas Mukhopadhyay: *Erotica on the Internet: Early Evidence from the HomeNet Trial*. In: Sara Kiesler (ed.): *Culture of the Internet*. Lawrence Erlbaum Associates, Mahwah, NJ, 1997. 68–69.
17. Patricia Wallace: i. m.
18. <http://www.standart-team.hu/internet-lehetosegek.html>
19. Ritter Andrea és tsai.: i. m.
20. Galvács László: i. m.
21. <http://www.csodacsiga.hu/cgi-bin/blog/blog.pl?nick=blueocean&da>
22. Galvács László: i. m.
23. <http://www.csodacsiga.hu/cgi-bin/blog/blog.pl?nick=blueocean&da>
24. Galvács László: i. m.
25. http://sg.hu/cikkek/37934/kina_elektrosokkal_az_internetfuggoseg_ellen
26. <http://www.standart-team.hu/internet-lehetosegek.html>
27. Kimberly S. Young: *Caught in the Net: How to Recognize the Signs of Internet Addiction – and a Winning Strategy for Recovery*. John Wiley & Sons, New York, 1998.
28. Gary Small – Gigi Vorgan: *iBrain: Surviving the Technological Alteration of the Modern Mind*. William Morrow, 2008.

PÉTER ÁRPÁD

EGYEDÜL A GÉP ELŐTT, MILLIÓK A GÉPBE

Mindennapi videojátékaink

■ 2012. június 17-én felkavaró hírt tett közzé a *The Australian* online kiadása: egy tajvani ifjú életét vesztette, miután negyven órán keresztül szinte megszakítás nélkül videojátékozott. A lapszerkesztők az alig tizennyolc esztendőes fiú elhunytának okaként a természetellenesen hosszú ideig tartó, megerőltető üldögélés által okozott keringési zavarokat nevezik meg.¹ Szintén a negatívumok doméniumából, az Óperencián túlról, a kurta pus-kacsövű bankrablók és a hosszú számlakivonatú hollywoodi hírességek mitikus földjéről is folyton olyan hírek érkeznek öreg (rokkant, haldokló?) kontinensünkre, melyek szerint a videojátékokat kedvelő fiatalok (esetenként gyerekek) rendeztek tömegmészárlást iskolákban, nyilvános helyeken...² Ám az ultracivilizált Nyugat-Európa sem mentesült az ilyen szerű ámokfutásoktól. Valószínűsítjük, hogy nem elég egyetlen példaként megemlíteni a winnendeni iskolában történt lövöldözést³ ahhoz, hogy általánosíthassunk, ám megfelel arra, hogy illusztráljuk: globalizált világunkban könnyedén azonosíthatunk, találhatunk hasonló gyökerű és hasonlóan megnyilvánuló viselkedési paramétereket földrajzilag egymástól távol eső területeken is. Az általunk említett cikkek – legtöbbször szakértőkre hivatkozva – megemlítik, hogy az ilyen típusú lövöldözéseket kezdeményező fiatalokorú elkövetők nagyon sok időt töltöttek videojátékok – és azok közül is az ún. „shooterek”, tehát lövöldözős szerepjátékok – használatával. Emellett a 2011. július 22-én, Norvégiában bombamerényletet és tömeggyilkosságot elkövető Anders Behring Breivik (32 éves) esetében is megállapították, hogy használt videojátékokat ahhoz, hogy

...nemcsak „beteg”,
„sérült” pszichéjű
egyének használják
ezeket, hanem olyanok
is be-bekapcsolódnak a
virtuális tér ezen
eseményhőmpölygéseibe,
akik egyszerűen csak kíváncsiak
azokra a(z alternatív)
tapasztalatokra,
melyeket csupán szimulált
közegek tudnak nekik nyújtani...

felkészüljön a merényletekre,⁴ ugyanakkor a sajtó közli azt is, hogy esetében a számítógépes „lövöldözős” játékokat nem kell kiváltó oknak tekinteni.⁵ Simon Parkin 2012 áprilisában teszi közzé előbb idézett cikkét, amelyben elfogadható módon érvel amellest, hogy Breivik indítékait nem a digitálisan generált virtuális világokban kell keresni, hanem jóval komplexebb és *empirikus* okok indították pusztító útjára.

A videojátékok amúgy is „rossz priusszal”, rossz sajtóval és rossz közmegejtéléssel rendelkeznek, igazán nem hiányzott a numerikus-vizuális-interaktív szórakoztatást biztosító iparnak az a számos szélsőséges esemény, amelyből mi is idéztünk néhányat. Ahhoz, hogy rossz a videojátékok megítélése, hozzájárulhatott az is, hogy tömegesedésük kezdeti szakaszai játéktérmekekhez kötődtek, ahol általában egy-egy program futtatására épített analóg-digitális pénznyelő masinákra akaszkodva kiskorúak és „jobb sorsra érdemes” felnőttek tucatjai vesztegettek el látszólag céltalanul és eredménytelenül mérhetetlen időt, energiát és anyagiakat. Ezt a tendenciát erősíti az a tény is, hogy a számítógépes játékok hosszú ideig kívül estek a tudományos elemzések látókörén, és csak kevés érdembeli analízis született erről a nagyon fiatal *new media*-típusról.⁶ Így Jonas Smith 1999-ben arról panaszkodik, hogy a videojátékokat „elfeledte” a tudományos diskurzus, ezen belül is a médiakutatás.⁷ Rá hivatkozva hasonlót állapít meg James Newman is 2004-ben, ám ő már jelzi, hogy a 2000-es évek első felében komoly paradigmaváltás következett be a számítógépes játékokról szóló tudományos beszédben, főleg amiatt, mert a szórakoztató médiaipar ezen új ága a világ majdnem összes országában robbanásszerű számban és műfajbeli változatban jelent meg, így egyre több pénz termelődött ezen médiumon belül,⁸ valamint egyre észlelhetőbb, egyre pregnánsabb volt a kultúrákra tett hatása is. Így szerinte méltánytalanak ítélné az, hogy a tudomány oly sok ideig marginális, jellegtelen médiatípusként kezelte,⁹ holott a számítógéppel való interakciónak ezen módja már a „genre” fejlődésének egészen korai szakaszában közkedvelt volt.¹⁰ Ehhez képest a harmadik évezred első évtizedének vége felé már jelentős számú, komoly, filológiai igényrel megírt, legtöbbször társadalomtudományi, történelemtudományi vagy esztétikai diskurzusba illeszthető könyv jelent meg a számítógépes játékokról, emellett rengeteg olyan kötet látott napvilágot, amely a videojátékok készítésének, programozásának rejtelseibe vezeti be az informatikusokat.

Áttekintő tudományos vizsgálatok nélkül, empirikusan is megállapítható, hogy korunk nyugati típusú, globalizált társadalmában mindennapos az *új médiák*¹¹ használata, ám ahhoz, hogy értelmezni tudjuk a videojátékok jelenünkben betöltött szerepét, szükségünk van pl. Ananda Mitra könyvére, ahol a szerző többek közt ismerteti a számítógépes játékok nagy közönségsikerét,¹² valamint ennek az elterjedtségnek a főbb okait.¹³ Az idézett könyv mellé természetesen számos egyéb volument is kereshetünk, és az említett, tudományosan (főleg a pszichológia meg a szociológia segítségével) bizonyított népszerűségi okokon kívül feltételezésekbe is bocsátkozhatunk. Így elképzelhetőnek tartjuk azt is, hogy a számítógépes játékok nemcsak azért olyan sikeresek, mert ügyes marketing támogatja őket, valamint nemcsak „beteg”, „sérült” pszichéjú egyének használják ezeket, hanem olyanok is be-bekapcsolódnak a virtuális tér ezen eseményhőmpölygéseibe, akik egyszerűen csak kíváncsiak azokra a(z alternatív) tapasztalatokra, melyeket csupán szimulált közegek tudnak nekik nyújtani, esetenként ki akarnak *olvasni* belőlük egy új (világ)értelmezési modellt, netalán a numerikus (*világ*)teremtés ontológiai implikációi felől érdeklődnek. Nyugodtan kijelenthetjük, hogy aki a „kalkulátorokat” játékokra is használja, nem feltétlenül deviáns, a társadalom elől elzárkózott, agresszív egyén, és aki *él* is ezekkel a *new media*-lehetőségekkel, nem válik szükségszerűen ilyenné.¹⁴

A szinte kezelhetetlenül rövid, reflexióra csak alig szusszanásnyi időt adó történelmi táv miatt még szinte lehetetlen felmérni, hogy milyen *antropológiai* hatással van

ránk, a *Homo sapiens sapiens* faj tagjaira a számítógépes játékok megjelenése és gyors, majdnem robbanásszerű elterjedése. A pszichológusok egy része főleg a másolt minták elméleteire támaszkodva arról beszél, hogy ezek a médiumok erőszakosságot indukálhatnak – főleg kisgyerekekben és kamaszokban¹⁵ –, míg más kutatók azt bizonygatják, hogy nem a játék indukálja az erőszakosságot, hanem az eleve erőszakos gyerekek választják kedvenc időtöltésükül ezeket a vér- és egyéb testnedvfröcsögtetős játékokat.¹⁶ Laikusokként, lélektanhoz és főleg pszichiátriához csak hályogkovács szinten érhető bölcsészekként ki merjük jelenteni, hogy az igazság valahol középen kell legyen, tehát elképzelhető, hogy az erőszakra hajlamos gyerekeket serkentheti a szabad gyilkolás megromlás lehetőségét megadó komputerjáték, míg a szelídeket, a fájdalom okozásának gondolatától is irtózókat elijeszti vagy hidegen hagyja...

Érdekesebb lenne azonban azt vizsgálni, hogy miképpen alakul a világkép, miképpen fejlődik ki egy új világpercepció, amely számára az a premissza, hogy pár köbcentiméternyi dobozba végtelen virtuális tereket lehet „csomagolni”, hogy egy huszonnét colos képernyőn olyan világ születésének vagy halálának lehetünk tanúi, amely – a program által *megadott* – méreteiben a világunknak több ezerszerese, sőt: több százezerszerese is lehet.

Sajnos az a tény, hogy hosszú ideig a magyar médiatudományok majdnem teljesen ignorálták az új médiák családjának ezt a fiatal, de hihetetlen lendülettel „izmosodó” tagját, és az, hogy a róla való beszéd szubkulturákat kiszolgáló réteglapokba szorult, mint pl. a *PC Magazin* vagy a *GameStar* magyar nyelvű kiadásai, nagyon rossz fényben tüntette fel a videojátékokat az amúgy is számtalan aktuális, valamint a közel- és régmúltban gyökerező, megoldatlan gondon emésztődő magyar köztudat előtt. Az egyik legkorábbi, valóban tudományosnak nevezhető látlelet a Leufer Gábor és Képes Gábor alkotta szerzőpáros nyújtotta a *Technikatörténeti Szemle* XXVII. számában (2005–2006), *Egy orvos és a számítógép* címmel. A szubjektív nézőpontból íródott, ámde tartalomgazdag, szellemes és tanulságos cikk az interneten is elérhető¹⁷ több videojáték technikai, kezelhetőségi, esztétikai, de orvosi szempontú¹⁸ elemzését is tartalmazza, és paradigmaváltónak is tekinthetjük a nyomtatott (tehát hagyományos médiában megjelent), magyar nyelvű számítógépesjáték-szakirodalomban.

Amíg azonban a tudomány által hitelesnek elismert, magyar nyelvű hagyományos médiák ignorálták ezt a jelentős számú magyar által is használt komplex új médiumot, addig a világhálón erős zsongás övezte a videojátékokat. Ide tartoznak a komoly hangvételű, 2002-ben indult Ludologia.hu vagy az iPon.hu periodikusan megjelenő, rangos, témánkat tárgyaló szakcikkei, de meg kell említenünk a játékelményre, illetve ennek megosztására kialakult nem professzionális fórumokat is, melyek – akárcsak maguk a játékok – nagy népszerűségnek örvendenek.¹⁹

Az élmény utolérhetetlen: gép, személytelen entitás reagál a mozdulatainkra, elébe megy a potenciális szándékunknak, kicselez bennünket, tanul tőlünk, becsap minket... Talán valami animisztikus hittöredék lel új médiumra bennünk, amikor életre keltünk egy *kódot* vagy akár több ezret is, és irányítjuk vagy csak egyszerűen *figyeljük*, hogy mi is történik a szabadjára eresztett virtuális világban. Így például az 1997-ben megjelent *GTA*-ban (*Grand Theft Auto*) már gyakorlatilag teljes városok álltak a gamerek rendelkezésére, ahol az előre kiszabott feladatok mellett lehetett szabadon bolyongani, illetve mellékküldetéseket teljesíteni, a 2010-ben megjelenő *S.T.A.L.K.E.R.*-széria harmadik tagjánál pedig már szinte végtelenek az interakciós lehetőségek. A játékosnak nagyobb terület áll rendelkezésére, mint amennyit hetek alatt „gyalog” be lehetne barangolni, és a „terepeken” szinte minden objektum, beleértve a „földet” is – nem beszélve a rajta vagy benne elhelyezkedő tereptárgyakról –, valamilyen módon reagál a játékos(ok) célirányos vagy véletlen cselekedeteire.

A számítástechnika még nem engedte meg azt, hogy a világunkat globális játéktérre alakítsuk – gondoljunk itt a *Mátrix-univerzumra*²⁰ vagy egy tipikus, Bruce Willis főszereplésű filmre, amely a *Surrogates (Hasonmás)* címet viseli, és amelyben az emberek otthonról irányított robotok segítségével ismerik meg a világot, és élik mindennapjaikat²¹ –, de a műszereink számítási kapacitásának jelenlegi növekedési üteme mellett pár évtizeden belül várható, hogy a „második élet” *teljesebb* virtualitásban is elérhető legyen, mint amilyent lehetővé tesz ma az online és a digitális tárolási megadatfeldolgozási kapacitás.²²

Emellett megállapíthatjuk, hogy a modellezés és a virtualizáció nem idegen az embertől, ezt bizonyítják már a lascaux-i barlangrajzok vagy a sok fennmaradt kőkori szobrocska, viszont a nagymértékben, realiztikusan *interaktív virtualizációt* csak a 20. század végére sikerült kifejleszteni. Az új eszközök, az új technika új médiumokat teremtettek ennek az elemi modellezési hajlamnak, és immár se szeri, se száma a mindennapjainkat, „realitásunkat” alapul vevő vagy esetenként azok elveitől mérföldekre elrugaszkodó virtuális világoknak, amelyek immár nemcsak szemlélhetőek, nemcsak értelmezhetőek, nemcsak alakíthatóak, hanem *élhetőek* is, azzal a különbséggel, hogy míg a valós világból meg tudjuk szerezni a fizikai fennmaradásunkhoz szükséges energiát, addig a virtuális világok csak szellemünket képesek táplálni, ám hiába töltjük fel magunkat a virtuális terek végtelenségével, a számítógép bekapcsolásához szükséges fizikai erőt nem tudunk nyerni ebből.

A szellemileg teremtett virtuális világok azonban mindig így működtek, médiumtól függetlenül látták el a kultúrákat olyan projekciós mintákkal, amelyeknek a személységbe történő beledolgozása tagadhatatlan hatással volt a *nem képzelet szülte* világ dolgaira is. Az alteritás szóbelisége, a reformáció és a felvilágosodás nyomtatványai, a múlt század derekán globális léptékűvé vált televíziózás és az 1970-es évek óta meghatározó jelenléttel bíró számítógépes játékok ebből a szempontból egymással analóg médiumok, hiszen mindegyik olyan alternatív világokat kínál fel, melyek különböző mértékű, a bennük vagy velük való aktív fizikai cselekvés eredményeképpen *létükben változtatják meg* az őket befogadókat. Jauss katharsziszértelmezésének²³ a numerikus szórakoztatásra való alkalmazása még nem jogosítja fel a komputerjátékokat arra, hogy automatikusan hozzájuk rendeljük az idáig a művészetekre alkalmazott esztétikai kategóriákat, de beláthatjuk azt, hogy az interaktív narrációk ezen sajátos, digitális mediálást igénylő alfaja rendelkezik azokkal a vonásokkal, melyek „szépészeti” hozzáfordulást kívánnak. Nem föltétlenül abból kifolyólag, hogy mindegyik komputerjáték szép, vagy ilyennek kellene lennie, hanem abból eredően, hogy a megtapasztalásuk csak olyan interfészen keresztül lehetséges, amelynek ahhoz, hogy használható vagy egyáltalán felismerhető legyen, (heideggeri értelemben) *kézhez állóként* kell megmutatkoznia, és ilyenként lehetővé kell tennie a játékos és a kibervilág közti mediálást. A hiperterek belső rendszerei önmagukban referenciálisokként működnek, és a használóik, befogadóik óhatatlanul külső vonatkozásrendszerek szolgáltatta kognitív kapaszkodók alapján ültetik át őket mindennapjaik nem digitális létgyakorlataiba. Ebből kifolyólag a videojátékok „létváltoztató” dimenziója csak a digitális és a fizikai világok találkozási folyamatában bontakozik ki, amely szükségszerűen *megcsinált*, tehát artefaktum, és mint ilyen visszakereshetjük rajta ennek a készítésnek a kidolgozottság mögé elrejtett folyamatát – a felhasználó optimális esetben nem látja a kódot, hanem csak kezeli azt, esztétizált interfész segítségével. Az immerzió sajátos élménye egyre komplexebbé válik a hiperterek részletgazdagságának növekedésével. Az utolsó generációs, háromdimenziós megjelenítésű, „real time” szimulátorok – főleg különböző realiztikus működésű terminálokhoz kapcsolva²⁴ – meg tudják teremteni az *ottlét* érzését, a *nálalét* egy sajátos módját, amelyről azonban Jauss terminológiáját használva kijelenthetjük,

hogy megtapasztalásába tetemes mennyiségű esztétikai és zsigeri természetű *önélmé-* *zet* is vegyül.²⁵

Azonban értelemszerűen óvatosan bánunk ezzel az „önélmézet”-tel, hiszen (egyelőre) lehetetlenség lekövetni azt, hogy mi is történik egy játékos fejében, hiszen (szintén egyelőre) nem rendelkezünk azzal a műszaki felszereltséggel, amely lehetővé tenné az idegműködés és a gondolatok közti kapcsolatok teljes körű vizsgálatát, ám amennyiben a „*textuális élvezet*” jelentésszűkítésnél maradunk, el tudjuk fogadni ezt a befogadói magatartásról szóló leírást. Textuális élvezeten meg nem szükségszerűen a szöveg anyagságának (értsd: a szövegmediálás sajátosságainak), a történetnek – esetünkben a játék története – az élvezetét értjük, hanem inkább a narráció történetként való felismerésének örömét, és így az – esetünkben – ebben a történetben való *aktív* részvétel lehetőségének kihasználása által keltett pozitív érzelmek meglétére következtethetünk.

A videojátékok tulajdonképpen *interaktív világszerű szimulációk*, és ezek olyan kulturális vagy akár geográfiai tájékozódási pontokat teremtenek, amelyek esetenként akár felül is írhatják a „valós” világ empirikus hozzáféréseiből származó értesüléseket, és olyan *hozzáférési gyakorlottságot* igényelhetnek, amely nem minden esetben implementálható a digitálisan generált tereken kívül. Viszont, mint Breivik „példája” is nyilvánvalóvá teszi, a digitális játékokban elsajátított készségek alkalmanként igen hangsúlyosan interferálódhatnak a valós történések zajlásával. Természetesen meghatározottabbak a kevésbé pregnáns esetek, ám társadalmunk tendenciája a kiugró eseményekre való figyelés, mialatt a determináló, kondicionáló működések gyakorlatilag reflexió nélkül érvényesülhetnek. Mint rámutattunk, mind a médiatudományok, mind a viselkedéstudományok, illetve a kultúratudományok késve reagáltak a videojátékok globális léptékű effektusaira, következtetéseik oroszlánrészét pedig sajnos ezekből a szélsőséges egzemplumokból vonták le. Ugyanakkor az avatlatlan, kulturális kánonokat társadalmi javak tranzakciós piacain és fórumain való viselkedésükkel szabályozó intézmények számára fokozottan improduktívnak tűnt a játszásnak ez az implikálódott, a játész fejlődését láthatóan nem a társadalom javára elmozdító formája.

Gadamer a játékot mint *par excellence* hermeneutikai tevékenységet jellemzi, melynek során a szubjektum vállalja a játszás folyamatának való teljes alávetettség állapotát, ami révén előnyben részesíti a játék inherens teleológiáját.²⁶ Ebből a perspektívából legitim nemcsak a videojátékok használata, de mindenféle *játékszerű* tevékenység, mely célját önmaga működési rendszerén belül azonosítja, csakhogy mint bevezető sorainkban is jeleztük, sorozatos, nagy médiavisszhangot kiváltó eseményeknek „köszönhetően” a videojátékokat megbélyegezte a közvélemény, és hosszú ideig méltatlanul ignorálta a tudomány – amely, tehetjük hozzá rosszmájúan, egyúttal elhanyagolta azok hermeneutikai legitimitációját szolgáltató elméletek kidolgozását vagy felhasználását is. Holott kétségtelen, hogy a komputermédiumú, interaktív virtuális világok a tudományok elhúzódo idegenkedése és a közvélemény negatív viszonyulása ellenére egyre inkább meghatározó részei mindennapjainknak, és immár magától értetődőnek kell elfogadnunk azt a tényt, hogy a digitális eszközök közegébe, az internet robbanásszerű elterjedése és közönségessé válása után született nemzedékek számára természetesebb dolog az *Elders Scrolls* birodalmaiban bolyongani hetekig, mint naponta levinni a szemetet.

Azonban amint tudományos háttérinformációk nélkül is megállapíthatjuk, a virtuális terek sem mentesek a „fizikai világ” ideológiáitól, és a komputerjátékok is nagyobb mértékben *piaci játékosok*, mintsem társadalmi akkomodációt, szocializációt elősegítő entitások, bár az kétségtelen, hogy mind az egyedül lefolytatott játékok, mind a tömegek szimultán részvételét lehetővé tevő internetes megajátékok sajátos,

újszerű világtapasztalattal látják el azok művelőit, megélőit, mely tapasztalatok esetenként közös referenciákként szolgálhatnak a játékok virtuális világain kívül is. Sajnos a videojátékosokat tévesen illetik számos sztereotípiával – főleg a hollywoodi rémálomgyár butuska filmjeinek köszönhetően jogtalanul minősíti őket a közvélekedés szobájukba zárkózott, túlsúlyos, frusztrált és mosdatlan különcöknek, jobb esetben „csodahackereknek”. Elég egyetlen pillantást vetni bármelyik *működő* online vagy multiplayer (több élő szereplőt felvonultató) játékra, és könnyedén beláthatjuk, hogy a blőd politikával és a mindennapi túlélésért való küzdés jegyében tett kisszerű kompromisszumokkal töltött mindennapjainkkal párhuzamosan félelmetes méretű és komplexitású *virtuális birodalmak* bontakoztak ki a végtelen lehetőségek hipertereiben. Az is sztereotip ítékezés eredménye, hogy a mindenkori játékosokat a kiskorú fiúk között kell keresnünk. Részletes kimutatást valószínűleg csak a tömeges online játékokat működtető cégektől lehetne szerezni (a szűrőpróbaszerű, mondjuk kérdőíves vizsgálatok nem valószínű, hogy fel tudnák tárni a jelenség léptékét), amit azok valószínűleg üzleti titkokra hivatkozva nem adnának ki, ám magának Laufer Gábornak az élménybeszámoló is arról szólnak, hogy akár felnőttek is használhatnak egyszemélyes vagy „tömeges” videojátékokat.

Az egyre gyakrabban rendezett videojáték-bajnokságoktól kezdve az áttekinthetetlen összetettségű szimulált világokig számtalan olyan formális és informális „gamer”-fórum teremtődött – még idehaza, a Nemzetközi Valutaalap által szorongatott hazáinkban is –, amelyek egyre nagyobb mértékben határozzák meg a „mindenholi” kultúrák megélését. A globalizáció egyik áldása a digitális eszközök, kommunikációs csatornák bolygót átszövő komplexitásúvá fejlődése,²⁷ amely egyfelől a kultúrák konvergenciáját katalizálta, másfelől új kultúramodellek keletkezésében játszott meghatározó szerepet.

Említhetjük csak azt a több százszáz nagyságrendű tömeget, amely naponta belép a 2004-ben debütáló *World of Warcraft* középkori fantasy és hipermodern elemeket ötvöző párhuzamos világába, ahol komplett, a fizikai világ kultúráinak archetipusaira épülő alternatív mitológiák csábítják a játékosokat, de az 1998-ban piacra dobott, egyszerűbb játékmenetű és kevésbé mitizált sci-fi-stratégia, a *StarCraft* is képes még hatalmas tömegek megmozgatására. Hiába emelnénk ki a számtalan MMO²⁸ közül – melyek meghatározó százaléka tudományos-fantasztikus természetű – a legnagyobbat, a legsikeresebbet, a legtöbb profitot generálót, a legszebbet vagy a legvéresebbet, mert jelenleg rendelkezésünkre álló eszközeinkkel csak akkor tudnánk érdemleges kritikai narrációba foglalni őket, ha eltekintenénk minden megtapasztalás és minden használati mód egyediségétől, sajátosságától, ami révén azonban pontosan a játékelmény esszenciáját vétenénk el. A tömegeket bekapcsoló, hiperkultúrák fejlesztésére szakosodott virtuális világok működésükben szükségszerűen viszonyulnak a való világ egyes berendezkedéseire – esetenként maga a program olyan, hogy elvárja az online játékosoktól, hogy alkalmazkodjanak „kintről” hozott elvárásrendszerekhez –, ám az a tény, hogy bármikor abbahagyhatóak, bármikor elhagyhatóak, megvonja tőlük a referenciális jelleget, és tulajdonképpen következménytelené minősíti ezeket. Mivel a legtöbb videojátéknak csak a saját virtuális terében szabad jutalmaznia a játékosokat (máskülönben az online szerencsejátékok vagy a társasági nyereményjátékok kategóriájába kellene sorolnunk mindegyiküket), ezt a *nem-valóságosságukat*, tehát azt, hogy a fizikumra ható következmények nélkül bármikor lekapcsolhatjuk őket, sajátos, lelki függőséget kiváltó mechanizmusokkal ellensúlyozzák, amelyekkel azt szeretnék elérni a játékok fejlesztői, hogy a bekapcsolódók minél több időt töltsenek az általuk épített és a világ minden sarkából származó emberek által „belakott” kibervilágaikban, illetve – legfőképpen az ingyenes portálok – nyílt vagy burkolt termékreklámozással igyekeznek fenntartani szervereiket

és személyzetüket. Mivel azonban ezek az eljárások általában üzleti titkok, be kell érniük azzal, hogy empirikus tapasztalatainkat általánosítsuk. Viszont nem helyes minden (ingyenes) tömegjátékot gazdasági jellemzői mentén kifilézni, mert emellett minden csoportosulást igénylő online videojáték leírható az ott képződött csoportok viselkedése és ezen viselkedés egyéb médiumokba történő áttevődése mentén is. Hiszen akik a San Franciscóban működő Zynga által fejlesztett, Facebook alapú *Farmville*-t (2009-ben indult) vagy *CityVille*-t (2011) játsszák, valószínűleg más terekben – még ha csak más hiperterekben – is megtalálják egymást, viszont ezen találkozások, információcserék követése bármely tudomány számára etikátlan, hiszen mind a kiber köztéren, mind a privát chatszobában történő személyes interakciók követése tilos kellene legyen.²⁹ A birodalomhódító, háborúskodó vagy a békés építésekre, fejlesztésekre alapuló „géme” egyaránt megkövetelik a résztvevőktől, hogy *ottlétükkor* maximálisan figyeljenek a *benti* eseményekre, ám ugyanakkor nem mindig kínálnak olyan tartalmakat, melyek kongruensek lennének a játékos kultúrkonceptiója szerint meghatározható értékekkel.

Az önszervező, alig érezhető, esetenként rejtett „moderálású”, akár demokrati-kusnak is nevezhető világok mellett a videojáték-jelenség napjainkban hatalmas szervezeti keretekkel is rendelkezik. A New York-i székhelyű Major League Gaming vagy a Los Angeles-i Global Gaming League több millió online játékost szervez és mozgósít, emellett gyakorlatilag minden országban kiépült már a World Cyber Games videojáték-bajnokságokat rendező hálózata. Érdekességként megemlíthetjük azt is, hogy Brandon Beck, a digitális szórakoztatóipar egyik jelentős képviselője³⁰ azért lobbizik, hogy a 2016-os, Rio de Janeiró-i olimpiai játékokra a Nemzetközi Olimpiai Bizottság (NOB) akkreditáljon videojáték-versenyeket, mérkőzéseket, megmérettetéseket.³¹ Beck paradigmaváltó kísérletét bemutató rövid cikkében Berta Sándor³² hivatkozik még Ted Owenre, a Global Gaming League mozgalom vezetőjére is, aki már a 2008-as pekingi olimpián ott szerette volna látni a videojátékokat. Az, hogy az olimpiákra még nem jutottak be a numerikus játékok, az elektronikus sportok, nem jelenti azt, hogy csak „rétegtevékenységként” űzik őket különböző, nehezen „tetten érhető” társadalmi rétegek, hanem feltételezhetjük, hogy sokak mindennapos tevékenysége a digitális játékokkal való időöltés. Többek közt Lars Konzack,³³ Benjamin Wai-ming Ng³⁴ és Thomas H. Apperley³⁵ tanulmányai arra mutatnak rá, hogy a digitális játékok „robbanásának” hatásai még a minimálisan informatizált társadalmakban is érződnek.³⁶ Ugyanakkor elfogadhatjuk azon megállapításaikat, melyek szerint a nagyobb „számítógép-lefedettségű” országokban, mint Nagy-Britannia, Franciaország, Németország, Finnország,³⁷ Hong-Kong, Dél-Korea vagy Japán³⁸ sokkal elterjedtebb gyakorlat a videojátékok használata, de a gyártása, előállítás is, mint például Közép-Afrika államaiban vagy Mongóliában.

Emellett megjegyezzük, hogy kutatásaink során sajnálatos módon nem bukkanunk jelentős magyar nyelvű, videojátékokról szóló *nyomtatott* összefoglalókra, kézikönyvekre, elemzésekre, leszámítva Beregi Tamás 2010-ben megjelent kismonográfiáját, amely a *Pixelhősök. A számítógépes játékok első ötven éve*³⁹ címet viseli. Beregi leginkább technikai-történeti, keletkezéstörténeti aspektusokat vonultat fel, helyenként frappáns anekdotákkal oldva az adathalmazt. A *Pixelhősökkel* egy évben jelent meg Tristan Donovan írása, egy hasonlóképpen anekdotákkal teletűzdelt, oldott hangulatú, de lenyűgözően információgazdag könyv is,⁴⁰ amely a magyar szerzőéhez hasonló adatokat vonultat fel; de gondolhatunk Steven L. Kent egy évtizeddel korábban, 2001-ben kiadott, általunk szintén e-book-formátumban olvasott könyvére is,⁴¹ amely részletes rálátást biztosít a „videojáték-robbanás” kezdeteire. A külföldi szakirodalom tehát, a kezdeti langyos recepcióból feléledve, már valósággal „burjánzik”, és vele egyenes arányban, exponenciális mértékben nő a külföldi játékfejlesztő stú-

diók által kiadott címek száma is, míg idehaza, a nem mindig pozitív eredményű konzervativizmust promováló kultúránkban ritkán hallunk virtuális gátakat szaggató videojáték-fejlesztési kezdeményezésekről, holott az interaktív digitális világokban való jártasság megszerzése nagyon is segíthetné megmaradni a nemzetközi pénzintézetek kénye-kedvének egyre inkább kiszolgáltatottá váló kultúránkat. Emellett a videojátékok, az *életszerű*, interaktív szimulációk sokkal hatékonyabb múltmegőrző és értelmező közeget biztosítanak, mint a lassan már csak unott arcú és tavalyi öltönyeikből kihízott politikusok által látogatott szalagvágások. Elég megemlíteni Baltavári Tamás történészt (a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem hallgatója) és Partigh Kis Rómeót (a Károli Gáspár Egyetem diákja), akik a Creative Assembly szoftverét alkalmazva elkészítették többek közt a mohácsi csata digitális, animált rekonstrukcióját. Ebbe a témakörbe illeszkedik a Történelmi Animációs Egyesület és a Magyar Nemzeti Digitális Archívum azon kezdeményezése is, amelynek révén „újrajátszhatókká” válnak a magyar történelem jelentősebb csatái.⁴² Azonban értelemszerűen visszás lenne a ludikus virtuális tereket és időket a valós történesek rehabilitálása céljából kisajátítani. Sokkal célszerűbb ezeket meghagyni *kvázi-magánvalóságukban*, pontosabban: minél inkább függetleníteni a nem mindig etikusan kódolt, történelmileg terhelt eszméktől és lehetővé tenni számukra a megtörténeésükben lezajló interpretálás szabadságát.

Míg a gazdasági válság után kínlódva éledező világpiacon már dübörögnek a numerikus szörnyek oszloplábai, és a világ négy sarkából felszálló kibersarkányok szárnya fedi el a szimulált napokat, addig egy idehaza programozott Neo nem biztos, hogy el tudna hajolni bármilyen Smith ügynök lövedékei elől. Az 1983-ban alapított Novotrade International (később Appaloosa Interactive) budapesti videojáték-fejlesztő cég 2006-ban zárta kapuit, a szintén budapesti Black Hole Entertainment az idén került súlyos anyagi gondokba, több mint egy évtizedes fennállás után, és a Philos Laboratories sem bírta ki tíz esztendeig a digitális interaktív szórakozást „szállító” cégek világpiacán. Még működik pl. a Zen Studios (korábbi nevén: Rubik Interactive), amely főleg játéktermi gépek digitális emulációira szakosodott, de készít közepkategóriás lövöldözős játékokat is (pl. *The Punisher – No Mercy*, 2009). Kegyeletből kötelességünk megemlíteni a SoftView magyarországi játéfejlesztő csapatot is, amely – a Beregi Tamás könyvében közölt interjú tanúsága szerint⁴³ – oroszánrészt vállalt a végül a System 3 neve alatt 1987-ben megjelent, legendássá vált *The Last Ninja* című, Commodore 64-re fejlesztett akció-kalandjáték fejlesztésében, és amelyet az amerikai System 3 „nagylelkűen” elmulasztott jutalmazni, emellett pedig eltulajdonította tőlük a világhírűvé lett, több folytatást megélt játék kódját. Úgy tűnik tehát, hogy sem a régi, sem az újabb kori virtuálfajlesztők nem tudtak hangzatos, magyar „gyökerű” sikertörténeteket írni, ami később, a jelenlegi virtualizációs tendenciákat figyelembe véve még hátrányára is válhat a magyar kultúrának.

A komputerjátékok tereiben értelemszerűen nem hús-vér testünkkel veszünk részt, hanem gesztusainkkal, életbe léptetett szándékainkkal és természetesen jelölő viselkedésünkkel. Minden egyes játéktér saját szabályrendszerrel kényszerít rá az oda belépőkre, ám mindegyikük lehetővé teszi, hogy egyénként is megnyilvánulhassunk a bitek birodalmában. A digitális világba történő mediálódás megélése, vagyis a szubjektum numerikus médiumnak történő önszándékú alárendelődése azzal jár együtt, hogy virtuális cselekedeteiben a szimulált világot kell leképeznie, és amint fentebb is rámutattunk, ez nem kell feltétlenül összhangban legyen a valós világ elvárásrendszereivel. A digitáliák tehát *a priori* elmásítanak, és nem úgy, mint a korábbi médiumok, amelyek, még ha befogadásukhoz „egész embert” igényeltek is, nem tudtak olyan komplex empirikus világot teremteni, mint a videojátékok, amelyek – mivel sokkal több érzékszervet implikálnak, mint bármelyik analóg vagy akár

high-tech elődjük, és így több figyelmet követelnek – hipertereikben valósággal rabul ejthetik a játékosokat.

Nem szeretnénk most részleteiben elemezni a videojátékok világát vonzóvá és addiktívva tevő okokat, mert amellett, hogy egy átfogó, lélektani és szociális tényezőkre rákérdező vizsgálódás találna néhány olyan elemet, mely alapján életkor, társadalmi csoporthoz való tartozás, iskolázottság stb. alapján fel lehetne osztani a „gamereket”, minden egyes játékos viselkedését valószínűleg általánosíthatatlan okokra vezethetnénk vissza, és minden egyes esetben sajátos, egyéni világmegélésekkel kellene szembesülnünk, ami – már csak adatmennyisége folytán is – a számszerűsítésekre alapozó diskurzusoktól megvonná a koherens érvrendszer kiépítésének lehetőségét.

A *való világ* közvéleménye által disszociáló tényezőként megbélyegzett videojátékok mára komplex, generációk életét átszövő tevékenységekké fejlődtek, tehát nemcsak pattanásos suhancok által belakott gyerekszobák vagy „árkádok” (játéktermek) főszereplői. A harmadik évezred elejére a videojátékok is kinőtték kamaszkorukat, és globális médiavállalatok meghatározó termékeivé, aktivitásaivá fejlődtek. Céljuk, mivel játékok, elsősorban a *játék maga*, ám a gazdasági és társadalmi impaktjuk is egyre nagyobb (hozzátesszük, szerintünk nem minden vonatkozásában számszerűsíthető), és akár érdekeket is visszakereshetünk a hiperterek történései mögött. Általánosan azonosítható tendencia, hogy a *világszerű interaktív hiperterek*, amelyeket legtöbbször „videojáték” névvel illetünk, egyre nagyobb szerepet kapnak mind az egyének, mind a közösségek kibontakozásában. Túl rövid a videojátékok megjelenése óta eltelt idő ahhoz, hogy egyértelműen kidomboruló analóg/digitális interferenciákra tapinthatunk rá, de azt már megállapíthatjuk, hogy az egyre meghatározóbbá váló digitalizáció, virtualizáció felé haladnak a glóbuszunkon lezajló tevékenységsorozatok. Nem bocsátkozunk jóslásokba, de feltételezzük, hogy ez a tendencia erősödni fog, és valószínű, hogy nem lépünk majd be a Mátrixba, viszont elképzelhetőbb az, hogy a Mátrix fog majd a valós történések zajlásába közbelépni.

Emellett szerintünk fontos elfogadni azt, hogy egyes társadalmi berendezkedések miatt a digitális játékok sem űzhetőek jelenleg kizárólag *belső örömök kedvéért*, és az ezzel az elfogadással felszabadított tudattal érdemes belevágni az új típusú végtelen terek, idők és képlékeny identitások *szép új világainak* felfedezésébe.

■ JEGYZETEK

1. <http://www.theaustralian.com.au/news/breaking-news/taiwan-teen-dies-after-gaming-for-40-hours/story-fn3dxix6-1226428437223>. Letöltés dátuma: 2012. aug. 15.
2. Sajnos itt valóban sok példát idézhetnénk, ám illusztrációként csak néhány eseményt veszünk számba: 1999. ápr. 20. A columbine-i líceumban történt mészárlás. Elkövetői Dylan Klebold (18 éves) és Eric Harris (17 éves). <http://www.history.com/this-day-in-history/columbine-high-school-massacre>. Letöltés dátuma: 2012. szept. 2.
2012. júl. 20. Az aurorai mészárlás. Elkövető James Eagan Holmes (25 éves). A kriminalisták véleménye szerint a videojátékok is befolyásolhatták a lövöldözőt tette elkövetésében. <http://www.examiner.com/article/criminal-profiler-says-video-games-are-to-blame-for-colorado-movie-shooting>
3. 2009. márc. 11. A winnendeni iskolai mészárlás. Elkövető Tim Kretschmer. <http://www.spiegel.de/international/germany/winnenden-investigation-father-helped-german-school-killer-to-buy-bullets-a-648802.html>. Letöltés dátuma: 2012. szept. 2.
4. Helen Pidd: *Anders Breivik 'trained' for shooting attacks by playing Call of Duty. Breivik tells court he practised his shot using a 'holographic aiming device' while playing video game.* In: <http://www.guardian.co.uk/world/2012/apr/19/anders-breivik-call-of-duty>. Letöltés dátuma: 2011. szept. 20.
5. Simon Parkin: *Don't blame video games for Anders Behring Breivik's massacre.* <http://www.guardian.co.uk/commentisfree/2012/apr/22/video-games-anders-breivik-massacre>. Letöltés dátuma: 2012. szept. 20.
6. Az első komoly hangvételű összefoglalók között megemlíthetjük a Donald D. Spencer által írt *Game Playing With Computers* (Spartan Books, New York, 1968) című opuszt, amely az alig két évtizede létező konceptus társadalmi és műszaki vonatkozásait bontja ki.
7. Jonas H. Smith: *The Forgotten Medium* (1999). <http://game-research.com/index.php/articles/the-forgotten-medium>. Letöltés dátuma: 2012. szept. 23.
8. James Newman: *Videogames*. Routledge, London and New York, 2004. 3, 5–7.

9. Uo. 6.
10. Tény, hogy létezett primér, tudományos recepció, ám ez nem kanonizálódott, a metamedialis diskurzusok perifériáján maradt.
11. Az új médiák definíciójához lásd Glen Creeber – Royston Martin: *Digital Cultures. Understanding New Media*. Open University Press, Maidenhead, 2009. 14–21. Az új médiák megjelenése és „robbanása” a posztmodernhez kötődik.
12. Lásd pl. Ananda Mitra: *Digital Games. Computers at Play*. Infobase Publishing, New York, 2010. 13.
13. Lásd uo. 81–83. Itt a szerző a videojátékok egyik „hipermédiát”, a számítógépes szórakoztatóeszközök piacát és annak működési törvényeit vázolja. Ezt követően a szerző a videojáték-függőség szociopszichológiai okait ismerteti (87–90).
14. Lásd pl. David Edery – Ethan Mollick: *Changing the Game: How Video Games Are Transforming the Future of Business*. Pearson Education Inc., Upper Saddle River (New Jersey), 2009. 26. A szerzőpáros elemzése rávilágít arra, hogy a videojátékok használata nem minden esetben jár együtt a társadalomra vagy magára a játékosra gyakorolt káros hatásokkal. Így pl. egy erőszakos film negatívabban csapódik le a médiafogyasztóban, mint egy hasonló ingerküszöbű videojáték. Emellett azt állítják, hogy az eleve antiszociális, labilis egyének esetében valószínűbb az, hogy egy „vérengző” játék gonosz cselekedetekre ragadja őket, míg a békésebbeket inkább elriasztja a motiválatlan agresszió.
15. Emellett érvel pl. Craig Anderson – Douglas Gentile – Katherine Buckley: *Violent Video Game Effects on Children and Adolescents*. Oxford University Press, Oxford, 2006.
16. Lásd pl. Lawrence Kutner – Cheryl K. Olson: *Grand Theft Childhood: The Surprising Truth about Violent Video Games and What Parents Can Do*. Simon & Schuster, New York, 2008.
17. <http://www.gondola.hu/cikkek/56256>. Letöltés dátuma: 2012. szept. 2.
18. Az orvosi véleményezés azért hiteles, mert Laufer Gábor orvos. Igaz, hogy szülész-nőgyógyász...
19. Itt csak a <http://www.pcguru.hu> honlapot említjük, mely a nyomtatott magazin online kiadása, és a <http://jatek.lap.hu> által összegyűjtött hivatkozásokat említjük (2012 szeptemberében több tucat ilyen fórum- és blogszerű oldal volt elérhető innen).
20. *Matrix* (1999). Rendezte Larry (2010 óta „Lana”) és Andy Wachowski.
21. *Surrogates* (2009). Rendezte Jonathan Mostow.
22. <http://secondlife.com>
23. A „saját affektusok azon élvezetét nevezhetjük [katharszisznak], amely egyaránt vezethet a hallgató és néző meggyőződésének megváltozásához, illetve indulataitól, szenvedélyeitől való megváltozásához”. Hans Robert Jauss: *Recepcióelmélet – esztétikai tapasztalat – irodalmi hermeneutika*. Osiris Kiadó, Bp., 1999. 175.
24. Pl. kormánykerék, repülőgép botkormánya, pisztoly agya stb.
25. Lásd Jauss: i. m. 172–173.
26. Hans-Georg Gadamer: *Philosophical Hermeneutics*. University of California Press, Berkeley–Los Angeles–London, 1976. 53.
27. Kivéve természetesen a szélsőséges eseteket – pl. Afrika gazdaságilag elmaradott, belháborúk által sújtott övezetei (Szomália), Észak-Korea kommunista cenzúra által bénított közéleti kommunikációs rendszere stb.
28. Massively multiplayer online game – tömegesen játszható online játék.
29. Elméletileg az is, a gyakorlatban meg nem nagyon szoktunk törődni azzal, hogy most megjegyzi-e az internetszolgáltató, a használt program vagy a mellettünk ülő ember azt, amit épp közlünk „virtuális felebarátunkkal” – természetesen az esetekben csak, amikor nem kell valóban értékes adatokra vigyáznunk.
30. A Riot Games társalapítója. Lásd <http://www.riotgames.com>. A Riot Games széles tevékenységi spektrummal rendelkezik. Vezető termékeiknek az online játékokat tekinthetjük.
31. <http://www.vg247.com/2012/08/16/brandon-beck-believes-e-sports-will-be-an-olympic-event>. Vagy Berta Sándor: *Megjelenhetnek-e a következő olimpián az e-sportok?* (2012) http://www.sg.hu/cikkek/91612/megjelenhetnek_a_kovetkezo_olimpian_az_e_sportok. Letöltés dátuma: 2012. aug. 28.
32. Uo.
33. Lars Konzack: *Video Games in Europe*. In: Mark J. P. Wolf (ed.): *The Video Game Explosion. A History from Pong to PlayStation and Beyond*. Greenwood Press, Westwood (Connecticut) – London, 2008. 203–201.
34. Benjamin Wai-ming Ng: *Video Games in Asia*. In: Wolf (ed.): i. m. 211–222.
35. Thomas H. Apperley: *Video Games in Australia*. In: Wolf (ed.): i. m. 223–227.
36. Szeretnénk jelezni, hogy a videojátékok társadalomban való elterjedésének, népszerűségének vizsgálatát szükségszerűnek tartjuk, viszont dolgozatunkban nem a szociológiai, illetve pszichológiai szempontok a meghatározóak. Értelmezéseinkhez néhol felhasználunk társadalomtudósok, történészek, (tömeg)pszichológusok által végzett felméréseket is, de a videojátékokra vonatkozóan meghatározó megközelítési módunk a diskurzuselemzés.
37. Konzack: i. m. 205, 208.
38. Wai-ming Ng: i. m. 214–217.
39. Beregi Tamás: *Pixelhősök. A számítógépes játékok első ötven éve*. Vince Kiadó, Bp., 2010.
40. Tristan Donovan: *Replay. The History of Video Games*. Yellow Ant Publishing, Hove, 2010. Az általunk konzultált példány ún. epub típusú e-book, tehát elektronikus kiadvány, amely rendelkezik ISBN-számmal (978-0-9565072-2-8), de „fizikai testtel” nem. Megnyitható pl. a Mozilla Firefox böngészőre telepíthető plug-innal, a Moon Reader e-book olvasóval (Android operációs rendszerre kifejlesztett olvasó) stb.
41. Steven L. Kent: *The Ultimate History of Video Games: From Pong to Pokémon - The Story Behind The Craze That Touched Our Lives and Changed the World*. Prima Publishing, Roseville (CA), 2001. (.epub típusú digitális kiadvány)
42. <http://www.origo.hu/techbazis/szamitogep/20120327-ingenyes-jatek-keszul-a-nagy-magyar-csatak-bol.html>. Letöltés dátuma: 2012. szept. 2.
43. Beregi: i. m. 194–209.

NAGY MELINDA

TURIZMUS EGY HÁLÓZATI KÖZÖSSÉGEN BELÜL

A CouchSurfingről

Tanulmányom témája a CouchSurfing,¹ egy olyan internetes portál, melyen egyszerre lehet szörfölni, barátkozni, vendégfogadást és utazást tervezni. Az oldalt tanulmányozva felvetődött bennem néhány kérdés. Kik azok, akik ezt az oldalt használják? Mi motiválja őket? Milyen lehetőségeket nyújt ez a portál, és hogyan lehet kihasználni őket? Hogyan lehet kapcsolatokat teremteni a segítségével, és mi jellemzi ezt a kommunikációt? Milyen elveken alapszik? Hogyan kapcsolódik össze a turizmussal? Mi az, amiben újít? Hogyan változott meg a kapcsolattartás a társadalmak között? Közelebb kerülve a témához pedig Romániát, azon belül Erdélyt venném nagyító alá. Hogyan oszlanak meg a felhasználók Románia legnagyobb népességű városaiban? Kik azok, akik tudnak róla és aktívan használják? Hova utaznának a tagok? Az új tagok feltételezhetően egy-egy kirándulásuk megszervezése alkalmával kapcsolódnak be a CouchSurfing életébe, illetve valamilyen kommunikációs indíttatást éreznek más személyek, kultúrák megismerésére. Elsődleges motivációjuk tehát az utazni vágyás és az idegen kultúrák, személyek iránti érdeklődés. Az azonos élménykultúra határozza meg azt is, hogy a felhasználók zömmel, de nem kizárólagosan fiatalok és egyetemisták. A hagyományos, szervezett turizmussal a CouchSurfing teljesen szakít.² Az utazási cégek által ajánlott utazások, szállodában eltöltött esték helyett egy intenzív, személyes kapcsolatokkal teli élményt kínál, felhasználva a települések legjobb idegenvezetőit: a helybélieket.

**...végre szabadon!!!!,
szabaduló művész,
szabadúszó, próbál
találni egyet, függ a
pillanattól, álmodozó,
békét és szeretetet
terjeszt.**

A kutatásról

■ 2011. szeptember 1-jén regisztráltam a rendszerbe szálláskeresőként. Mivel fél évet szándékoztam számomra idegen országban eltölteni, ezért CS-tevékenységem nem csupán a szálláskeresőre korlátozódott, kapcsolatot alakítottam ki néhány helyivel, befogadtam kanapészfőfősöket, és engem is befogadtak mások. Kezdetben kíváncsiságból navigáltam az oldalon, megfigyelve a benne rejlő lehetőségeket, 2012 márciusától pedig módszeresen kezdtem gyűjteni a Romániára vonatkozó adatokat. A rendszer nyilvántartja minden település CS-felhasználóinak a számát, tehát összegyűjtöttem a Románia összes megyeközpontjára vonatkozó számadatokat. Erdélyre fókuszálva pedig figyelembe vettem a minden megyeközpontot követő három legnépesebb várost is. Mindezek célja felmérni a romániai, szűkebb körben erdélyi CS-tagok számát a lakosság számához viszonyítva.

Ezt követően tetszőleges mennyiségű (100), véletlenszerűen választott CS-profil tanulmányoztam annak érdekében, hogy rálátást nyerjek a tagok foglalkozására, implikálódási rátájára, nyelvismeretére, kapcsolathálózatára, utazási szándékára és a róla alkotott véleményekre más tagok által. A véletlenszerű választást szűkítettem a következő kritériumokkal: az illetőnek legyen profilképe, rendelkeznie kapcsolathálózattal (ha minimális is az), és az utolsó belépési ideje a rendszerbe ne haladja meg a két hetet.

A CouchSurfing Internationalról

■ A Couchsurfing projekt kitalálója Casey Fenton. Miután 1999-ben talált egy olcsó járatot Boston és Izland között, találmára körülbelül 1500 egyetemistának mailt küldött szállást keresve. Több mint ötvenen választottak pozitívan a kérésére. A hazafele vezető úton már elkezdte kidolgozni az ötletét. A következő években folyamatosan dolgozott rajta, és 2003 januárjában Dan Hoffer, Sebastian le Tuan és Leonardo Silveira közreműködésével elindították az oldalt. Nyilvánossá 2004 januárjában vált a weboldal.

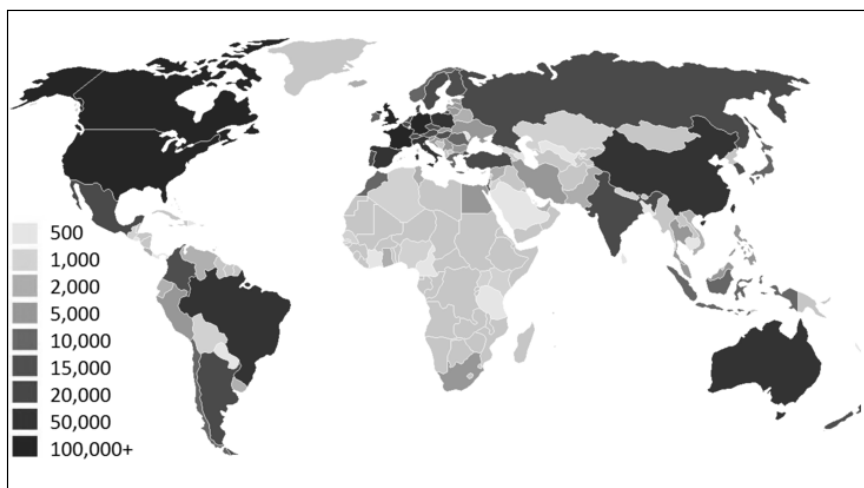
A magyarul kanapészfőfőzésnek elnevezett tevékenység arra a helyváltoztatásra utal, amikor az egyén egyik ismerős házából a másikéba költözik, ahol egy szabad helyen alhat, általában kanapén (innen ered az elnevezés), matracon vagy földön. A vendégek pár napot töltenek a vendéglátójuknál, mielőtt továbbmennének.

A tagok számának növekedése kezdetben lassú volt, 2004 végén csupán 6000 tagot számlált, ám a következő év végén hatalmas növekedés volt észlelhető, már 45 000-re rúgott a tagok száma.³ 2011-ben a bejelentkezők heti átlaga 22 765 személy. 2012 januárjában több mint 3,6 millió regisztrálójára volt az oldalnak. 250 országból és több mint 80 000 városból vannak tagok, főként az Egyesült Államokból (20 százalékát teszik ki a tagoknak), ezt követi Németország, Franciaország, Kanada és Anglia. Az alábbi térképmellékleten azok az országok vannak beszínezve, amelyekben 500 tagnál többen regisztráltak.

A CouchSurfing, noha nem ez a fő irányultsága, igyekszik megoldásokat nyújtani magára az utazásra is, több olyan hálózati csoport is alakult keretei között, melyek érdekltsége az utazások megszervezése: stoppolás, saját közlekedési eszköz megosztása, fapados járatok keresése.

A CouchSurfing International a következőket kívánja megvalósítani:

I. Interkulturális kommunikáció. Jelentőségteljes kapcsolatok építése a kultúrák között lehetővé teszi számunkra, hogy a másságra kíváncsisággal, értékeléssel és tisztelettel reagáljunk. A másság értékelése terjeszti a toleranciát, és globális közöséget hoz létre.⁵

1. térkép. A CouchSurfing-felhasználók megoszlása a világon 2011. január 3-án⁴

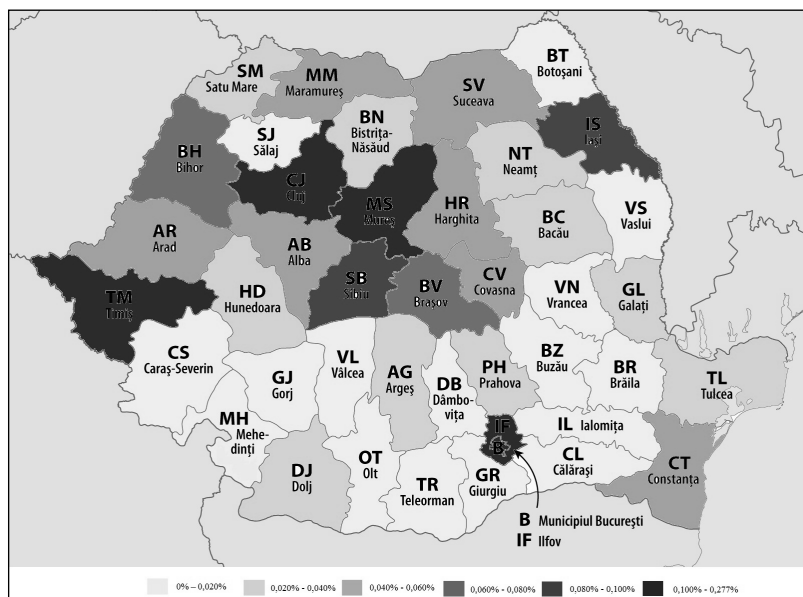
II. Közösségformálás, kapcsolatépítés. A regisztráció ingyenes, bárki tagja lehet a közösségnek. A tagoknak megvan a lehetőségük, hogy információkat, fotókat osszanak meg magukról és a felajánlott szállásról.

III. A turizmus propagálása.

A CouchSurfing olyan hálózati közösség, amely működésének alapját egy modern információs és kommunikációs technológia hálózata biztosítja: az internet. A portál olyan keretet biztosít, melyben a felhasználók társadalmi tőkét cserélhetnek egymással,⁶ illetve sajátos szub- vagy csoportkultúra tagjaiként tekinthetnek egymásra.

Romániára vonatkozó adatok

■ A felmérés alapján Románián belül a következő felhasználó arányok alakultak ki: Kolozsvár (0,277%), Temesvár (0,134%), Bukarest (0,129%) és Marosvásárhely

2. térkép. A CouchSurfing-felhasználók megoszlása a megyeközpontok függvényében

(0,105%). Érdekesnek találom azt a tényt, hogy nem az ország fővárosában található a legtöbb kanapészörfős tag, sőt Bukarest csak a harmadik helyen van. Kolozsvár és Temesvár nagy egyetemi központok, ezzel magyarázható a nagy arány, és bár Bukarest is annak számít, mégsem áll az első helyen. Az első négy legnagyobb aránnyal rendelkező várost követi: Jászvásár (0,091%), Nagyszeben (0,087%), Brassó (0,079%), Csíkszereda (0,071%), Nagyvárad (0,065%), Székelyudvarhely (0,057%), és Gyergyószentmiklós (0,055%).

A reprezentativitás érdekében Románia egész területéről válogattam személyeket. A legnagyobb közösségekből több személyt is választottam. A profilokat a tagok létrehozhatják külön-külön, párosával vagy kis létszámú csoportokban. A profil szerkezete lehetővé teszi a tagokra vonatkozó információk gyors felmérését. Az általam kategorizált és adatolt információk a tagok nemére, foglalkozására, nyelvismeretére, elszállásolási lehetőségére, válaszolási arányára, a regisztrálás időpontjára, a profilok látogatottságára, a referenciákra, az eddigi, Románián kívüli lakhelyekre és a tagok utazási szándékára vonatkozna.

Az általam vizsgált száz profil közül 45 nőé, 52 férfié és 3 közös (nő+férfi).⁷ Az átlagéletkoruk 27 év, vagyis egy évvel kevesebb, mint a földgolyón összesített kanapészörfösök átlagéletkora. A Romániában figyelembe vett személyek közül a legtöbb (17 személy) 26 éves, de találunk tíz 22 évest, kilenc 27 évest, nyolc 25 évest és hét 23, illetve hét 29 évest is. Mindezt ellensúlyozza az a harminchat személy, akinek az életkora 27 év fölötti. A megfigyelt személyek közül a legfiatalabb 18, a legidősebb 55 éves.

Foglalkozásukat tekintve két kategóriába osztható a csoport: azokra, akik meghatározták, hogy mi a foglalkozásuk, és azokra, akik nem. Hárman egyáltalán nem írtak be semmit. Akik nem határozták meg, azok így fogalmaztak: *végre szabadon!!!!*, *szabaduló művész, szabadúszó, próbál találni egyet, függ a pillanattól, álmodozó, békét és szeretetet terjeszt*. Abból a 90 személyből, aki beírta a foglalkozását, 28 diák. Közülük kilencen egyetemi végzése mellett teljes vagy rész munkaidős alkalmazottak vagy szabadúszók (például menedzserasszisztens, szoftverfejlesztő, fényképész, programozó vagy önkéntes). A már végzetek vagy dolgozók munkaköre igen szerteágazó, találunk közöttük utazási ügynököt, közigazdászt, fordítót, színházi felügyelőt, mechanikust, értékesítési koordinátort, önkéntest, mérnököt, rendezvényszervezőt, jogtanácsost, irodai munkást, régészt, elárusítót, szociális munkást, kihordót, fodrászt, újságíró, reklámmenedzsert, pszichológust, logisztikust, tanárt, orvost, programozót, webdesignert, fényképészt, számítógépes operátort, újságszerkesztőt és művészt. Többen is vannak, akik nem csak egy szakmát űznek, például a művész egyben újságszerkesztő is, illusztrátor vagy grafikus, vagy akár a webdizájnner vagy a programozó lehet egyben fényképész is.

Minden tag bejelölheti a saját profilján, hogy milyen nyelveket beszél és milyen fokon (profi, közepes vagy kezdő). A közzétett adatok alapján a száz megfigyelt személyből 92-en profi szinten beszélnek a románt,⁸ 8-an pedig közepes szinten. A 8 személyből 7 magyar, 1 pedig angol nemzetiségű. Mindegyikük ismeri és használja az angol nyelvet: 67-en profi szinten, 30-an közepes és 1 kezdő szinten. Ezt követően a legnagyobb népszerűségnek a francia nyelv örvend, 11-en beszélnek profi, 20-an közepes és 27-en kezdő szinten; továbbá a spanyol.

A befogadásra vonatkozó kérdésre három, előre megadott válasz közül lehet válasz szerint kiválasztani a megfelelőt. Ezek: igen, nem, talán. Noha az igennel válaszolóknak is megvan a lehetőségük, hogy eldöntsék, a jelentkezőt befogadják-e, megfelelő-e nekik az adott időpont, mégis tudható, hogy az igennel válaszoló személyek befogadási aránya nagyobb azokénál, akik a talánt jelölték be. Szörföléseim és később kutatásom során is megfigyeltem, hogy akik talánnal válaszoltak, azok közül

sokan a bővebb leírásnál bátorítják szörföstársaikat, hogy azért nyugodtan írjanak, mert ha adódik lehetőségük, akkor szívesen fogadnak, vagy találkoznak, vagy akár útbaigazítást adnak, ha szükséges. Szerintem ezek a személyek azok, akiket a munkahelyük vagy egyéb elfoglaltságaik jobban lekötnek, de azért szívesen vennének részt a „játékban”.

A vizsgált személyek válaszadási aránya 94,59%. Minden személy profilján megjelenik, hogy milyen százalékban válaszolt a beérkező, szállást kérő (*couchrequest*) levelekre. Ez arra szolgál, hogy a szállást kereső személy nagyjából tudatában legyen, milyen válaszadási arányra számíthat, egyáltalán kap-e választ a kérdésére.

A tagok profilján megjelenik, hogy mikor regisztrált az illető. A vizsgált csoportból hét 2012-ben, harmincegy 2011-ben, huszonhét 2010-ben, tizenkilenc 2009-ben, tíz 2008-ban, öt 2007-ben és csupán egy tag jelentkezett 2005-ben. A megfigyelt profilok közül a legnagyobb látogatottságú egyben a legrégebbi is, 34 614-en nézték meg a 2005-ben regisztrált személy profilját. Ez az érték magasan a többi fölött van, hiszen az ezt követő legmagasabb is csak négy számjegyű (3190). Viszonylag magas profillátogatottsága (1001 és 3190 között) csak kilenc tagnak van. Ők 2007 és 2010 között jelentkeztek be. A legalacsonyabb profillátogatottsággal azok rendelkeznek, akik friss tagok. A profillátogatás száma szorosan összefügg azzal is, hogy az illetőnek mekkora a kapcsolathálója. Megfigyelésem szerint, ha a látogatottság aránya magas, akkor legtöbb esetben az illető tag kiterjedt kapcsolathálóval rendelkezik. A kapcsolatháló kiterjedtsége pedig egyenesen arányos a regisztrálástól számított idővel: minél régebb jelentkezett be valaki, annál nagyobb a valószínűsége, hogy széles ismeretségi körrel, „barátokkal”⁹⁹ rendelkezik.

Saját profiljukon a tagok bejelölhetik, hogy milyen országokban jártak már, hova szeretnének eljutni, illetve tartózkodtak-e már hosszabb ideig külföldön. A megfigyelt személyek 23 országban laktak, a 6 lakott kontinens mindegyikén élt már egy román állampolgár a száz kiválasztott személy közül. Az általuk választott országok döntő többsége (17) Európában található, de Európán kívüli országokban (6) is éltek. Európa területén a legtöbben (6-6 személy) Spanyolországot és Németországot választották, ezt Franciaország követi (5 személy), majd Anglia és Magyarország (4-4 személy), Norvégia és Olaszország (3-3 személy), Hollandia, Oroszország, Svédország, Ausztria (2-2 személy), Litvánia, Csehország, Dánia, Lengyelország, Moldova és Belgium (1-1 személy). A további 5 kontinens közül Észak-Amerikában éltek a legtöbben, a legnépszerűbb az Amerikai Egyesült Államok, itt 8 személy lakott már, Kanadában 1 személy, Ausztráliában 2 személy, Dél-Amerikában (Brazília), Afrikában (Zambia), Ázsiában (Indonézia) 1-1 személy.

Arra a kérdésre, hogy hova utazna, a száz személyből 73-an válaszoltak, vagyis közel kétharmada a kontrollcsoportnak. Egy-egy személy több országot is bejelölhet. A legtöbb személy által bejelölt első öt ország sorrendben a következő: Franciaország (13 személy jelölte be), Spanyolország (10), India, Oroszország (9-9) és Anglia (8). Megfigyelhetjük, hogy ebből az öt országból csak egy Európán kívüli, úgymond egzotikumnak számít: India. Ezt követően 7 személy utazna Németországba, Kínába és Olaszországba, 6 Belgiumba, Japánba, Ausztráliába, Hollandiába és Görögországba, 5 személy pedig Brazíliába, Törökországba, Ausztriába és Peruba.

Turizmusról általában és a CouchSurfingen belül

■ A turizmus fejlődését különböző tényezők befolyásolhatják. A gazdasági-társadalmi helyzet alapján beszélhetünk gazdasági (a lakosság jövedelme és ennek változása, turisztikai ajánlat, árak helyzete), technikai (technológiák az építkezésben, a turisztikai szolgáltatásokhoz kapcsolódó felszerelések technikai paraméterei, a közle-

kedési eszközök teljesítménye), szociális (szabadidő és urbanizálódás), demográfiai (népességnövekedés, kor szerinti strukturálódás, életszínvonal), pszichológiai, edukatív (képzetségi fok, kultúra iránti érdeklődés, egyéni jellem, divat) és politikai tényezőkről (határátkelési formaságok, vízumkényszer, prioritások a szervezett turizmusban).

A tényezők lehetnek permanensek (a szabadidő meghosszabbodása, a népesség kantitativ és strukturális növekedése, a jövedelem változása) és konjunkturálisak (gazdasági krízisek, politikai ingatagság, katonai összecsapások, természeti katasztrófák, meteorológiai feltételek).

A továbbiakban még egy szempontot emelnék ki: a turisztikai jelenség befolyásolása szempontjából lehetnek elsődleges (szabadidő, népességmozgás, jövedelem, lehetőségek, ajánlatok) és másodlagos tényezők (nemzetközi együttműködés, vízum).¹⁰ Ráduly István – a turizmus különböző típusait azonosító és elkülönítő korábbi kutatók (Poser, Hunziker és Krapf, Julg, Swijewski és Oancea) csoportosítását figyelembe véve – a rekreációs, az egészségügyi, a kulturális és az összetett turizmust említi.¹¹

A fent említett típusok közül a CouchSurfinget az összetett turizmushoz sorolnám, hiszen az utazás célja az ismerkedésen kívül lehet egyben kulturális és rekreációs is. A CS, szervezését tekintve, a turizmus új jelensége. A formális szférából a turizmus átkerül az informálisba. Eddig a turizmusnak megvoltak a specialistái, az intézményei, melyek meglehetősen személytelennek bizonyultak. Sokkal kisebb valószínűséggel alakulnak ki kapcsolatok az utazási iroda által ajánlott kirándulások alkalmával, a busztársaságok egymás számára idegen embereket toboroznak, és a szállodák sem segítenek hozzá a baráti légkör megteremtéséhez. Ebben újít a CouchSurfing, ez a fajta turizmus személyes kapcsolatok kialakításával bonyolódik le. A turizmus domesztikálása megy végbe, a felek igyekeznek megismerkedni, mielőtt találkoznának. A vendég a vendéglátó életébe lép be, az pedig magasfokú bizalommal tünteti ki, befogadja a házába. Egy másik fontos jellemzője a CouchSurfingnek, hogy nem kerül pénzbe, nem kell fizetni érte, legalábbis nem pénz formájában. Cserekapcsolat alakul ki, mely a társadalmi és kulturális tőke bővüléséhez vezet.

Szijártó Zsolt szerint a turizmusról alkotott képünket a „menekülés” metaforája uralja, turistaként úgymond kimenekülünk a hétköznapi szorításából, szürkeségéből. „Szabadságot” veszünk ki. Az ország vezetőinek egybehangzó véleménye, hogy a turizmus irányába kell előremenekülni, „kivezető utat keresve az ökonómiai szűkösség, a földrajzi-társadalmi elzártság és a kulturális elmaradottság ördögi köréből”.¹² Hans-Magnus Erzenberger egy meghatározott történeti szituációra s a polgárság sajátos helyzetére vezette vissza a turizmus társadalomtörténeti gyökereit. A szabadságeszmény a politikai restauráció után az érintetlen természet képeiben őrződött meg és távolodott el.¹³ „Minél inkább bezáródott a polgári társadalom, annál kétségbeesettebben kísérelt meg a polgár belőle turistaként kitorzni.”¹⁴ Ismert ennek a meneküléseméletnek a kritikája is, mert ez a fajta értelmezés számos elemet figyelmen kívül hagy, ezek közül a turizmus pozitív hatását emelném ki példának. Konrad Köstlin bebizonyította: a helyi turizmus nem csupán lerombolja a lokális kultúrát, hanem a helyi kultúra sok esetben a fennmaradását, később virágzását köszönheti annak, hogy a turizmus felfedezte magának mint látványosságot, mint klasszikus kirándulóhelyet.¹⁵ Szijártó Zsolt következtetésképp leírja, hogy a turizmus nemcsak menekülést jelent, „hanem esélyt a táj, a környezet elsajátításához, a kulturális érintkezéshez, sőt maga is válhat menedékké, álommá, egy sajátos imaginációvá, nyújthat – később a mindennapokban, az emlékezés formájában – védelmet és vigaszt”.¹⁶ A pécsi kutató a szabadság tereit sajátos ellenvilágokként definiálja, ahol más szabályok, konstrukciós elvek érvényesülnek, mint a mindennapi életben,

az életvezetés korábbi standardjai, konvenciói, bizonyosságai feloldódnak. Ezek az ellenvilágok – folytatja – az identitás felépítése során mind fontosabbá válnak, hiszen több szociológus szerint is „a késő modern társadalmakban egyre inkább a szabadidő válik a társadalmi státust meghatározó, megjelenítő és reprezentáló szférává”.¹⁷

A CouchSurfingen keresztül a tagoknak alkalma nyílik elutazni idegen országokba, ahol valaki már várja őket, nem a vadidegenbe mennek, otthonossá válik a tér azáltal, hogy az utazók tudják: nem lesznek egyedül, valaki/valakik gondoskodik róluk, útba igazítják, információkkal szolgálnak, befogadják őket. Vendéglátóik útmutatásával nemcsak azokat a helyeket látogathatják meg, amelyek a turisztikai irodák által ajánlott kirándulások betervezett útvonalán vannak, hanem olyanokat is, melyeket a „turista” „nem szokott” meglátogatni. Ezek a helyek lehetnek szintén híresek vagy lenyűgözőek, de általában nem férnek bele a szervezett kirándulások percre beosztott szűk időkeretei közé. A vendéglátók által megmutatott hely az utazó számára nem csak tartalom nélküli tér marad, hiszen a vendéglátót emlékei, élményei kapcsolják ahhoz a térhez, melyet megoszt vendégével. Így megnő a személyes tér befogadásának esélye.

■ JEGYZETEK

1. A továbbiakban a CS rövidítést használom.
2. Más, hasonló elképzeléseken alapuló oldalak, közösségek: Bewelcome, Hospitality Club, Pasporta Servo, Servas Open Doors.
3. <http://www.couchsurfing.org/statistics.html> 2012.05.16. 18:20
4. <http://en.wikipedia.org/wiki/CouchSurfing> 2012. 06.12. 11:25
5. http://www.couchsurfing.org/about.html/mission_2012.05.16 18:35
6. Pierre Bourdieu: *Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke*. In: Angelusz Róbert (szerk): *A társadalmi rétegződés komponensei*. Új Mandátum Kiadó, Bp., 1997. 156–178.
7. A továbbiakban ezeket a csoportos profilokat is egy személyként kezelem, mert közös, megegyező a döntésük.
8. Hat személy nem jelölte be, hogy beszél-e románul, de mivel román nemzetiségűek, és Románia területén élnek, feltételeztem, hogy csupán megfeledeztek róla, vagy nem tartották fontosnak.
9. Barát az a személy, akit egy tag érdemesnek talál arra, hogy felvegye a barátok listájára. Ez az illető természetesen lehet „valódi” barát, akit régóta ismer, és többé-kevésbé állandóság jellemzi a kapcsolatukat, és lehet olyan is, akivel csak egyszer találkoztak életükben, de úgy érzik, a barátjukká válhatna, ha különböző akadályok (távolság, nyelvi akadályok stb.) nem merülnének fel.
10. Ráduly István: *Turizmus, fenomen social – economic și cultural*. In: *Uő: Turismul rural în Depresiunea Târgu Secuiesc*. Editura Universităţii, Sibiu. 2006. 19–23.
11. Uo. 23.
12. Szijártó Zsolt: *A turizmus mint menedék. Képek és elképzelések a Káli-medencében*. In: Fejős Zoltán – Szijártó Zsolt (szerk.): *Turizmus és kommunikáció*. Osiris Kiadó, Bp. 2000. 7–22.
13. Hans-Magnus Enzensberger: *Eine Theorie des Tourismus*. In: *Einzelhalten*. Suhrkamp, Frankfurt, 1962. 141–171. Hivatkozva Szijártó: i. m. 7.
14. Uo. 8.
15. Konrad Köstlin: *Wir sind alle Touristen – Gegenwelten als Alltag*. In: C. Cantauw: *Arbeit, Freizeit, Reisen. Die feinen Unterschiede im Alltag*. Waxmann, Münster – New York. 1995. 1–12; *Uő: Utazás, régiók, modernség*. Café Babel 1996. 4. 117–124. Hivatkozva Szijártó: i. m. 8.
16. Uo.
17. Gerhard Schulze: *Die Erlebnisgesellschaft. Kultursoziologie der Gegenwart*. Campus, Frankfurt–New York, 1992; Cristoph Hennig: *Reiselust. Touristen, Tourismus und Urlaubskultur*. Insel Verlag, Frankfurt a Main–Leipzig, 1997; Armin Günther: *Reisen als ästhetisches Projekt. Über den Formenwandel touristischen Erlebens*. In: H. Hartmann – R. Haubl.: *Freizeit in der Erlebnisgesellschaft: Amüsement zwischen Selbstverwirklichung und Kommerz*. Westdeutscher Verlag, Opladen, 1996. 95–125; Dean MacCannell: *The Tourist A New Theory of the Leisure Class*. Schocken Books, London–New York, 1976. Idézi Szijártó: i. m. 10.

ZAKARIÁS ISTVÁN

Sancho Panza szerenádja

Szalonna, ó, szalonnám,
esdelek néma lesben
káprázatom kioltván,

hogy testesülj e testben,
nyársvasra tűzött álom,
sercenne zsírja cseppen,

emléked inhalálom —
mint köd terül agyamra
szétfoszló délibábom:

drága mennyei manna,
tátongó tölcser torkán
beomló löszfalatka,

hámos belek szánútján
csilingelő falatka,
ki feldobod a formám,

jól jönnél most kapóra,
szalonna, étkek éke,
jövel, ne hagyj magamra,

s kezem tárom az égre:
tárulj fel, szezám-kamra,
repülj a számba végre,

ételek sült galambja,
láng éhemet kioltó
szalonna, ó, szalonna:

elsősegély, poroltó,
áttetsző fényű kristály,
szögen szárított oltó...

emészti etruszk, akháj,
makkolt bakonyi bacon,
bőr alatt zsírszövet: háj

implantátum, zsír-ikon,
parasztgyomor eszence,
bioaktív szilikon — —

avas sarokvas kence,
elixír, füstös fétis
urál-altaj licensze,

készítve: lege artis —
aranyfüst, égi pálma,
szalonna csak azért is,

besózva, füstre vágva,
paprikázom, ha abált,
és forgatom a pácba,

(borókabogyó sem árt)
a lacikonyha kosztom
francia mód à la carte

magára is fogyasztom,
úr-éhem feneketlen
falánkságára flastrom,

tengődtem én vakhiten
eleget, horpasz hassal,
mindennapi kenyerelem:

szalonna, ó, malaszttal
teljes, adass meg nekem,
persze kimérve lattal,

akárcsak az énekem
fonala, mit múzsa fon,
szöszölve a végeken,

flamand falikárpiton,
s értékét mit se sejté...
merenghet a végokon,

neved ki diccsel ejté,
a böllér, amint bárdja
az oldalast lefejté —

szalonna, ó, szalonna,
(bár lennék én szelindek)
marakvó kutyák konca,

bambán emésztenélek,
üdvöd, ó, hekatomba
dekára mért temérek,

s ha szól a szív parancsa,
érted zengjen hozsannám,
akárha de la Mancha
hablatyolna, szalonnám:
pavlovi nyálvadásék,
reggelim és uzsonnám,

nektár, munkásosztalék,
lásd, érted égten égek,
szemen szedett maradék,

kilángított szövétnek,
húsvéti nagypénteken
bolondító beléndek,

sámános révületben
igéző látomásom,
szalonna: rendületlen,

dicső szentháromságom,
háttájékról lefejtett,
leltári száma három,

netán visszakeresed:
családfa disznó ágon
tisztátalan eredet —

nem kóser, mit se bánom,
a törvény hogy van írva,
legel vágott patákon,

vagy kérődzik a birka,
s a húsos kolozsvárit
az érfalam hogy bírja,

a vega mint parázik,
és epém zöld fekélye
mily árnyalatba játszik,

bűnbánat szép reménye,
hogy túlcsap-e a szélen
székletem habszegélye,

a hasam hogy spékelem,
a világ szebbnek látszik,
a sztoa nem kenyerem,

de mindez mit se számít,
a gondjaim elülnek,
és szélmalom sem ámit,

gombjaim lerepülnek,
és kipattant köldököm
szegeződik az úrnek,
szétterülök a földön
hanyatt a fűben fekve,
a nyelvemet kiöltöm,

Sanchónak jó a kedve,
szólatom fingdudámat,
ó, teliholdas estve — —

kísértsen mást a bánat,
szalonnaszereenádom
küldöm akárki másnak.

Agyó, korgó világom!

RITTER GYÖRGY

HŐSHASADÁS

A hasadt én néhány filmes színtere

A fogyasztói társadalmakban szinte mindenkinek van digitálisan hasadt képe az interneten, egy virtuális világban. Talán éppen emiatt érvényes, hogy a közönség fantáziája science-fictionra vágyik, a pszichikai lehetetlenre, amely a virtuális térrel részévé vált.

A mozi az álom-valóság *onirikus* oppozíciójának hagyományán jutott el a két-ézes évek elején oda, hogy sajtóságos posztmodern hőst hívjon életre. Noha a *Doppelgänger* figurája már korábban is részét képezte az irodalomnak¹ és a filmművészetnek, a hasadt hős típusát paradox módon akkor tudta a populáris kultúra (újra) adaptálni, amikor a filmvásznakon a digitális technikának köszönhetően eluralkodott a képzelet határtalansága, a *fantázia*.

Esszémben hat különböző filmben próbálom megvizsgálni azt a folyamatot, amely az egyén, a szubjektum és a hasadtság motívumát felhasználva értelmezi újjá a műfaji elemeket. A hat filmben – egy kivételével – főleg a központi figurák bemutatására helyezem a hangsúlyt, egyszer pedig magának a zsánernek a színeváltozását vizsgálom meg. Írásomban arra teszek kísérletet, hogy megmutassam, milyen tematikai jegyek fűzik össze ezeket a filmeket, és azt, hogyan változik ez a „trend” a 2010-es évek filmvilágáig.

Legelőször is azt kell meghatározni, mit értünk *hasadtságon*. A film és az árnyék egyes *onirikus* sajátosságait már korábban elemeztem.² A film és az álom kapcsolatának kifutását az álomvilág mint *hasadt én* manifesztációját értelmeztem, amelyben az árnyék kevesebb szerepet kap, de előtérbe kerül a *kettős én*. Ennek a meghatározása nehezen megfogható, ám a tematika megannyi kortárs művészfilmben³ és populáris moziban is megtalálható. A *másik* filozófiai, fenomenológiai és hermeneutikai fogalma a szubjektum variánsait is jelenti. Ugyanakkor a személyiség-elmzések nagy része kettős fogalomban képzeli el az *egyént* (pl. ösztön-tudat, érzéki-szellemi).

Hegel szerint az öntudat elért egy olyan pontra, amikor „önmagán kívül jutott”.⁴ Fogalmainak lényege, hogy az öntudat elveszítette önmagát, amennyiben mint más lény találja ki magát, és ezzel megszünteti a másikat is, mert nem más lényt, hanem önmagát látja benne. Ez a *más lét* végül arra irányul, hogy megszüntesse a másikat is, következésképpen saját maga más létét, hogy ismét megbizonyosodjék önmagáról mint lényről. Hegel szerint ez csak részben lehetséges, mert ha megszünteti önmagát, az kétértelmű visszatérés önmagába, mivel a megszüntetett *őt* ugyanúgy visszaadja egy másik öntudatnak. Az *öntudat* tehát visszatérés a *más létből*, egy *hasadt létből*.

Ebből a gondolatból építkezett Lacan is, aki szerint a cselekvés kétértelmű; az *ön-maga* és a *másik* cselekvése egymástól elválaszthatatlan, mert az *egyiknek* éppúgy, mint a *másiknak* a cselekvése. Lacan egy szimbolikus énkonstellációt is felvázolt, amelynek értelmében továbbgondolja a szimbólumnak azt a fogalmát, mely szerint az olyasmi, ami valami helyett áll. Ha hiány keletkezik, a szubjektum szimbólummal helyettesíti (lásd például Freud vizsgálatát a csecsemőknél, akik az anya hiányakor játékos szimbolizálásba kezdenek). A szubjektumban a *lét* mint *egység* szerepel. A hiány azonban széttöri az *egyet*, és létrehozza a létezőket. Ez a „tükörkép” egy imaginárius helyettesítés révén jön létre, egy *szimbólumban*, *elidegenítve*, egy *alapvető és redukálhatatlan megkettőződésben*. Lacan számára a freudi *Ichspaltung* itt kezdődik, és ide tér vissza.⁵

A posztmodern elméletek (nyelvészet, filozófia) a szubjektumot eleve hasadt létmódnak állítják be. A modernizmus (és főleg a filmi) elidegenedéseméletei meghasították az *ént*. A kérdés, hogy ezt a másik *ént*, amely *másik ő* lesz, hogyan lehet életre hívni. A válasz már a film hőskorában is fellelhető volt. A német expresszionizmus onirikus képe az álom által mindig eljátszott a hasonmás kérdésével. Paul Wegener,⁶ Robert Wiene,⁷ Arthur Robinson⁸ filmjei korai tudatfilmekként boncolgatták a kettőződés kérdését. A válasz a *fantázia* ontológiájában áll, a digitális forradalom pedig jelentősen kibővítette az ábrázolható teret és ezzel a fantáziát generáló vágyat is. Nem csoda, hogy a kilencvenes évek vége óta a fantasy és sci-fi műfaj éli virágkorát. Ez a zsánéri evolúció és popkultúra magáévá tette a posztmodern hasadt elmét.⁹

A hasadt elme mainstreames feldolgozásainak egyik legmarkánsabb példája a Wachowski testvérek filmje, a *Mátrix* (1999).¹⁰ Ékes példája annak, hogy a vázolt posztmodern állapotot hogyan lehet popkulturális mítosszá, legendává alakítani. A film alapvetése Jean Baudrillard szimulakrum- és szimulációs elméletében lelhető fel. A világ csupán egy számítógépes képzelet, álomvilág, amelyet egy mesterséges intelligencia működtet csak azért, hogy az ember biomechanikus energiáját felhasználja. Ebből az álomból ébreszti fel a renegát Morpheus és csapata a kiválasztottnak tartott Neót. A film képi világa alapvetően noir elemekből építkezik, a disztópiát vegyíti a science-fictionnal és az akciófilmmel. Különleges képi hatásai miatt (bullet shot) kultuszfilmmé vált. Világának logikája érdekes. A központi figura, Neo érzi, hogy nem a valóságot látja. A film elején megkérdezi ismerősét: „voltál már úgy, hogy nem tudtad, ébren vagy-e, vagy álmodol?” Neo a mátrixénjén belül is kettős életet él, ahogyan ellenfele, Smith ügynök meg is jegyzi: hacker és tisztességes szoftverfejlesztő egyben. A rendszert Morpheus az elme börtönéneként jellemzi, és ezt később *maradandó önképként* nevezi meg, amely a szellemi kivételése digitális *önmagának*. Ez akár egy (pixel)tükörkép-metaforaként is értelmezhető. Nem véletlen talán, hogy a digitális világ térbeli torzulásai tükör alakban jelennek meg akkor, amikor Neo kilép a mátrix köréből, és felébred. Törött tükörképet vesz észre, amely egy pillanat alatt összeáll, majd miután megérinti, az ráfolyik, elemészt, egyesül eddigi kettős énjével, végül felébred. A film legnagyobb tétje azonban mégiscsak az, hogy vajon Neo tudja-e tökéletesen uralni az álomvilágát, ugyanis ha ezt meg tudja tenni,

kiválasztott lesz, ami olyan tulajdonságokkal jár, mintha félisten lenne, vagy leginkább szuperhős.

Ezzel a film filozófiája is eljárszik. A mátrix ellen lázadó csapat „titkos” szellemi vezetője az Orákulum. Ő sem a kiválasztottságot, sem az ébredést nem ítéli a szabadság elfogadásának. Vagyis a mátrixon kívüli élet a sors elfogadásával is együtt jár. Ebben viszont Neo hasonlít a képregények világának szuperhőseihez, pl. Supermanhez. A *Mátrix* tehát mítoszt teremt, amelynek oppozíciója a következőkben határozható meg: miután Neo felismeri kiválasztottságát, a mátrix alakítójává válik, de nem urává. Kiemelkedik a szellemi rabszolgalétből, legyőzi digitális önképét, ezzel szuperhőssé válik. A *valós énje*, amely a mátrixon kívül van, sebezhető, de elfogadja sorsszerűségét. Az Orákulum által megjövendölt sors és annak elfogadása az egyik legősibb mítoszképző erő (lásd Oidipusz-mítosz). Így válik a posztmodern *hasadt énből* egyszerű műfaji legenda. A *Mátrix* fricskája, hogy a saját maga által teremtett programoknak, a mesterséges intelligenciának is két *énje* van (Smith ügynök képében). A kidolgozott mitológia és kettős énreprezentáció ellenére a mátrix a tér hasadtságát a különböző világok elválasztásában jeleníti meg. Neo a film végére meg tudja különböztetni ezt a két világot. De felmerül a kérdés (akárcsak az álom esetében), hogy milyen tudat hasadása az, amikor a két *ént* nem lehet két világra elkülöníteni.¹¹

A *Kamera által homályosant*,¹² Philip K. Dick regényét¹³ Richard Linklater vitte vászonra, aki életművében többször is foglalkozott az elidegenedés és a hasadtság ontológiájával. Korábbi filmje, *Az élet nyomában*¹⁴ is az álom-élet párhuzam témáját boncolgatta. A hasadtság az álommunkában mutatkozik meg; a virtuális valóság megkettőződő tudatot implikál. Ezen a ponton csatlakozik a mátrix világhoz, csak hogy az *én* imagináriusa itt az elméből fakad, és a drog delíriuma hívja elő. A film középpontjában egy drogos kolónia áll, amelynek egyik tagja a maga hasadt tudatával egyszersmind beépített ügynök is. A politikai hatalom disztópiája keveredik a drogos kultuszérezéssel. Míg a *Mátrix* az illúzió mögött kereste a valóságot, Linklater filmjében ellenkezőleg történik, ugyanis a szereplők megtalálják a „valóságban”, tehát az általunk felfogott világban az illúziót. Ez az illúzió valójában egy tudat, Bob Arctor,¹⁵ aki drogfüggő, és különleges beszerzése okán egy virtuális ruha segítségével önmagát keresi és figyeli meg. Linklater filozófiájában rövidre is zárja álomválaszait. A platóni barlang hasonlat az emberi észlelést pusztá illúzióként írja le. Vajon a modern technika ezt átírhatja? Az évezredes titok, amelyben az ember saját magát csak az oldalakat felcserélő tükörképben láthatta, most a kamera által helyreállítódott. Ami eddig fordított volt, most valóságos lett. De hiába ez a „kép”, és hiába ez a „más”, mert mind a tükör, mind a kamera torzított, és csupán láttatni képes. Így bármi, ami illúzió a valós életben, legfeljebb csak az illúzió illúziója lehetne. Ha pedig ez így volna, akkor a szabadságnak még képzete sem lehetne. Linklater az irányíthatóságot, a tükrök fokozását és az egyn elvesztését, halálát vizionálja. A film az egzisztencialista drámák sorát gazdagítja, egyszerre drogfilm és trip, hiszen a rotoszkópos animáció¹⁶ által a néző is delíriumi állapotba kerülhet, átérezheti az érzékelt világ esetlegességét, illetve a maszkot, a *másik ént*, amelyet a főszereplő magára ölt.

Az *önmagába* visszatérő *én* a kétezres évek műfaji filmjeiben részben ellehetetlenül: vagy szuperhősként legendává válik, vagy személyiségét veszíti el, tagadja meg. Habár a *Mátrix*ban a virtuális hasadtságon úrrá lesz a hős, a delírium és az elme hasadtságán már nem tud felülemelkedni a posztmodern tudat?

J. P. Telotte szerint a film látható és láthatatlan terekből áll, a nézőt általában a „láthatatlan” tér utáni vágya hajtja, ez a vágy pedig indukálja a nézői félelmet, a rettegéssel teli csodálatot és azt a perspektívát, amely az ehhez tartozó megértéshez kell. Vagyis készen áll a befogadásra, amelyet fantáziával helyettesít. A fantázia a ki-

mondhatatlanról és a valótlanná változotról szól. A nyolcvanas évek sci-fijeiben a megkettőzött testtel demonstrálják a kapcsolatot a láthatatlan és a látható emberi térével. A *Szárnyas fejedelmében*¹⁷ a replikánsok testesítik meg ezt a vágyképet. „A megkettőzésben rejlő lehetséges veszélyt ismerhetjük meg, amikor saját képünket látjuk képmásunkban. Míg minden film egyértelműen erre a mimetikusan vágyra válaszol, a fantasztikus filmek kifejezetten ebben találják meg létük értelmét; a filmi szokványos láthatatlant és az elveszett távlatot, ami egyszerre kelt félelmet és csodálatot, illetve egyszerre képes megriasztani és tanáccsal szolgálni” – írja Telotte.¹⁸

„Sok ember a számítógépes rendszerek és programok fogalmai szerint írja le és fogja leírni szellemét és testét” – állítja Vivian Sobchack.¹⁹ Az emlékek nélküli ember, aki gyermekkorától fogva a számítógépes világokban szocializálódik, a gépekkel közösen gyártja emlékeit, személyisége a virtuális terekkel függ össze. Sobchack tanulmányában a fotó és a film médiumain át vezeti le a tárgyiasult vizuális szubjektivitást. „A személyi számítógépek az ábrázolás olyan átfogó elektronikus rendszerét hozzák létre, amelyek különböző formái kapcsolódási felületet, »interface«-t nyújtanak egy olyan alternatív és abszolút világ megalkotására, amely a nézőt/felhasználót egyedülálló módon egy térben decentralizált, gyengén időszerűsített és kvázi testetlen állapotba hozza.”²⁰ Fenomenológiai szempontból ezt nem különálló, testközpon-tú kivetítésként tapasztaljuk meg, hanem szimultán, szétszórt és anyagtalán továbbításként egy hálózaton keresztül.²¹ Ezeket az eredetit nélkülöző másolatokat a szerző szimulációs rendszerként írja le, metavilágként, amely az önmagában vett ábrázolásban helyezkedik el. Sobchack szerint az embernek érvelnie kell a létezés mellett, mert ez a tér „lapos” és felszínes volta miatt csak úgy tud létezni, ha folyamatosan ingerlik. Ő maga világosan érvel is amellett, hogy a személyiséget virtuális *ön-maga* korlátozni fogja.

A személyiség halálát, a hasadás kettős *énjének* elvesztését talán az a műfaj tudja legjobban (is) kifejezni, amelynek egyik hatásmechanizmusa valami elrejtésén alapszik. Erre kitűnő példa a suspense-t felhasználó thriller zsánere.²² Christopher Nolan második filmje, a *Memento* (2000) pedig kitűnő példa erre, nemcsak azért, mert a narratívát megbontva visszafelé mesél el egy történetet, hanem azért is, mert a központi figura hasadtsága fogyatékoságából adódik. A megfordított elbeszélés a nézőkben is emlékeket implicál, amelyek segítségével összekötik a szekvenciákat. Az emlékezet itt a hasadás generátora. A főhős ugyanis úgy nyomoz felesége gyilkosai után, hogy nem működik a rövid távú memóriája. Folyton jegyzetel, olykor papírcetlikre, polaroidfotókra vagy éppen tetoválásként a saját testére. „A rutin tette elviselhetővé az életét” – mondja a főhős egy olyan személyről, aki képzeletében hasonló betegséggel küzdött, mint ő, és akiről később kiderül, hogy ő maga. Valójában újra és újra saját maga konstruálja meg a bűnt, ami után nyomoz. Hasadtsága abban mutatkozik meg, hogy *másik énjét* elnyomja vagy állandóan elfelejti, valódi *énje* helyett újra és újra egy konstruált világba menekül, a hazugságba. Inkább elhiteti magával, hogy közeli barátai gonoszak, és ellenségei a segítőtársak, mintsem hogy leszámoljon a múltjával. „Hazudtál, hogy boldog légy” – fogalmazza meg saját magáról. Hitre és emberekre van szüksége, hogy tudja, ki is valójában, de a hasadtság felejtése képtelenné teszi az igazságra. A pillanatok, szekvenciák hőse lesz. A nyomozás, a feszültségkeltés ugyanolyan eleme a filmnek, mint az emlékezetvesztés, az *elfeledett én*. A film végén a főhős önmaga tagadja meg a létezését, elutasítja a visszatérő *ént*, és a hasadt, hamis világ illúziójában marad: mintsem hogy visszatérne *ön-magába*, és elfogadná (feljegyzetelné) az igazságot, inkább az *ismétlődésbe* menekül. Ez az *ismétlődés* konstruálja a létét. A létező, de elfelejtett *másik* egy dekonstruált hőst mutat, aki éppen hazugságai miatt ugyanúgy sorsának kiszolgáltatottja, mint a szuperhős (Neo) vagy a személyiségét vesztett drogos (Bob Arctor).²³

Mielőtt továbbmennék, fontosnak tartok egy kitérőt tenni, amely látszólag nem tartozna e fejtegetéshez, viszont a kortárs héroszok evolúciójához talán elengedhetetlen. A zsánerek fejlődésének is a korszakokhoz képest létezik saját identitása. Mivel írásom elején szót ejtettem a sorsszerűségről és a legendáról, ide kívánczok annak említése, hogy milyen kortárs legendái vannak a mozinak. Itt ki szeretnék emelni egy különös esetet a *300* (2006) című filmmel kapcsolatban. Frank Miller képregénye a háromszáz spártai hőstettét dolgozta fel, ezt vitte (vagy másolta) vászonra Zack Snyder filmrendező. Az eredmény meglepő. Az ókori témájú filmek mindig átítatódta egyfajta nacionalista propagandával, főhősei sematikus figurák voltak, viszont a *300* című film ezt a hagyományt megszakítja, pontosabban a műfajt meghasítja azzal, hogy minden legendától, áthallásos mítosztól megfosztja a thermopülai csata mítoszáét. A film semmi más, mint a *pusztulás* és a *gyilkolás* üres, öncélú, viszont annál fenségesebb látványorgiája (akárcsak a videojátékok). Miért fontos ez számunkra? Azért, mert talán először fordul elő egy markáns zsánerben, hogy a saját fő jellegzetességei nélkül, gyakorlatilag identitás nélkül működik.²⁴ Eddig hőseinket körbevette saját műfaji környezetük, amelybe menekülhettek. A *300* ostoba és szadista főhőseivel jobbra nehéz azonosulni, ezért a fantasyhez közel álló design marad csak, ami élvezhető. Mégis azért fontos számunkra ez a műfaji hasadás, mert megmutatja a redukált, amortizált *legendát*. Vagyis a legenda, a mítosz többé nem mentsvára a hasadt létnek (mint a *Mátrix* esetében).

A virtuális valóság, a drog víziói és az emlékezetvesztés mellett létezik a biológiai hasadtság metaforája is. Egyik ékes példája ennek az elsőfilmes Duncan Jones alkotása, a *Moon* (2009). A film főhőse, Sam egyedül teljesít hároméves szolgálatot klausztrófobiás környezetben, a Holdon, hogy a közeteiből energiát kinyerve a Földre juttassa azt. Társa egy empatikus robot, Gerty. Vágya, hogy minél előbb láthassa családját, feleségét és lányát, akikkel odafent nem tudja tartani a kapcsolatot. Lassan lejár megbízatása, amikor baleset éri: távol a bázisától holdjárója összeütöközik egy bányászgéppel, majd elveszíti eszméletét. Kiderül, hogy cége hároméves turnusokban klónozza őt, hogy folyamatosnak tűnjön a munkája. A Holdról küldött üzeneteit blokkolják, így saját bezártságában él, egészen addig, amíg saját magával nem találkozik.

A kortárs popcorn-filmekben többször használták a hasadás bemutatására ezt a formát.²⁵ Duncan Jones gyakorlatilag szép példáját mutatja be annak a hegeli folyamatnak, amelyet a bevezetőben leírtunk. A klón, az *önmagán* kívül jutott *lét* metaforája jelenik meg a filmben. A képi világ hűvös, hosszúra nyúló, végtelenséget sugalló beállításai a magányt hangsúlyozzák. A baleset után tudatára ébredt klón felfedezi *önmagát* a kint rekedt teherautóban. A hasadás tehát itt klónozással megy végbe, előkészített tudatokkal. A két *én* ellenségesen viselkedik egymással. A balesetből visszatért Sam beteg, az újonnan tudatára ébredt klón egészséges, életerős. A hasadt *ének* akkor kezdenek önmagukba visszatalálni, amikor rájönnek közös céljukra, hogy megfejtsek a *létük* értelmét. Rájönnek, hogy emlékeiket is beépítették, tehát tudatuk is másolt, manipulált, virtuális. Az *önmagába* való visszatérés itt nem más, mint az aktuális létük megtagadása, ez pedig úgy történhet, ha elfogadják sorsukat, mert az őket alkalmazó cég mentőkomppja közeledik, amelynek személyzete nyilván nem hagyja őket életben. A balesetet szenvedett Samnek vissza kell térnie a bányautóba, hogy beteljesedjen sorsa, hogy addig életre kelt klónjának legyen ideje megszökni és hazatérni. A *Moon* hősei azonban maguk is hasadtak, egy sohasem látott alany ki tudja hányadik klónjai, akik három évig élnek, majd megsemmisülnek. A film végén sikerül a hazatérés és a cég leleplezése, ezzel megtörténik az eredetileg klausztrófobiás tudatba való visszatérés, amely egyúttal felszabadulás is. Ezzel lényegében beteljesedik az *öntudat* fenomenológiája, ám ez természetesen nem azt jelenti, hogy a hasadtság ezzel már nem témája a kortárs filmnek.

Most mégis egy ellenpélda elemzésével folytatom, amelynek esetében nem jön létre az *önmagától* való eltávolodás. Lars von Trier *Melankólia* (2011) című filmjében ugyanis ez történik. Trier nem tudja elképzelni a hasadtságot, és lényegében újra felfedezi művében, sőt talán trenddé is változtatja az *önmagába*, a magányba, a test és szellem börtönébe zárt világot. Trier dekonstruálja az apokalipszis legendáját, gyakorlatilag kizsigereelve, megfosztva szimbólumaitól úgy, hogy közben rengeteg jelképet is elhelyez filmjében, de ezek tulajdonképpen maguknak a szimbólumoknak is egyfajta megfosztásai. Az alaphelyzet szerint egy kisbolygó közeledik a Föld felé, amely eleinte úgy tűnik, hogy elkerüli, majd mégis becsapódik bolygónkba. Az alaphelyzetet két nő szemszögéből mutatja be Trier, ezért a film is két különböző részre osztható. A film prológja barokkos, festői plaszticitásban, szimbolikusan (együttal reklámszerű spotokban) mutatja meg a film történetének főbb fordulatait. E képek visszacsatolása lecsupaszítva visszatér a filmben, amely végig egy szikár, realisztikus darabot mutat. A film első része a hisztérikus és depresszív Justine-ről és esküvőjéről szól, míg a második Claire-ről, Justine testvéréről, aki összeroppan a pusztulás terhe alatt.

Trier női főszereplőinek személyiségei a címadó melankólia segítségével jellemezhetőek. Ez az emberi állapot maximalista személyt takar, aki érzi, hogy értékeit nem tudja teljesíteni, mert kompromisszumképtelen. A teljességre való törekvése mindig megkérdőjelezésen alapszik, ez a kétely viszont felőrli. Justine azért is tudja megcsalni férjét már esküvője napján, mert elhiteti magával, hogy ha szeretné férjét, ezt nem tudná megtenni. Ebből a végletességből épül az a nyugalom, amely ugyan cinizmusnak tűnik a film második felében, de valójában a végletesség beteljesülése, az egész világ pusztulása. Justine végre megtalálja azt a magasabb rendű pontot, amely állapota számára ideális. Nincs szüksége hasadásra, mert megelégszik azzal az élménnyel, hogy *igaza volt*. Csakhogy azt nem fedezi fel, hogy ez nem vezet a felsőbb boldogsághoz. Testvéreinek, Claire-nek azonban van veszténivalója, és nem tud mit kezdeni a széthullottság érzésével. Önmagát sem tudja meghasítani, mert a rá nehezedő teher, a bolygó fenyegető közeledése szellemi és testi börtönébe zárja, és a *másikban* (Justine) sem tudja megtalálni magát. Nem lehet menekülni, nem lehet meghasítani a szellemet, mindent le kell csupaszítani, és mindent el kell dobní. A film festményszerű prológjából is csak lecsupaszítások maradnak. Trier azt érzékelteti, hogy az ember visszatalálhat saját *önmagához*, de akkor önnön börtönének rab-ságába jut.

Justine és Claire két különböző nőtípust testesít meg, előbbi depressziós, de megváltásra talál, utóbbi a mindennapok kényelme érdekében elmaszatolja problémáit, ezért marad egyedül, és ezért válik rabbá. Az első részben Justine esküvőjét láthatjuk, amely időhöz kötött, itt lassan haladunk előre az események menetében, és a hisztérikus lányról kiderül, hogy depresszióját akarta leplezni azzal, hogy férjhez ment. A második részben Claire kerül a középpontba, illetve a kisbolygó közeledése, majd visszafordulása, amely végül elpusztítja a Földet. Justine megnyugszik, meggyógyul, míg Claire hisztérikus rohamban tör ki. Ha van *hasadt én* a filmben, akkor az ebben a lélekállapot-cserében fedezhető fel. De ez az, amely végül börtönbe zárja a szereplők érzelmi világát és velük együtt minden *jelenvalólétet*.²⁶ Szétesik az idő, elhasad és értelmetlenné válik a lélek, a pusztulás marad az egyetlen út *önmagunkba*. Radikális következtetés ez.

A kettős, hasadt tudat elvonatkoztatott teret és időt implikál, amely szinte az összes elemzett filmben megjelent. Nem véletlen, hogy a kortárs populáris és popkultúrális filmalkotásokban is az elbizonytalanodott tér és a *fantázia* kap szerepet. Míg a kétezres évek első felében a filmi hóstípusok hasadt léte szenzációszámba ment (*Mátrix*, *Kamera által homályosan*), addig mára úgy tűnik, a mozi befogadói-

nak tudatalattijában lezajlott egy olyan átállás, ahol ez természetesnek tűnik, és az *önmagába* való visszatérés már nem kérdés, inkább csak a magány válasza. A fogyasztói társadalmakban szinte mindenkinek van digitálisan hasadt képe az interneten, egy virtuális világban.²⁷ Talán éppen emiatt érvényes, hogy a közönség fantáziája science-fictionra vágyik, a pszichikai lehetetlenre, amely a virtuális térrel részévé vált. Így tudja saját énjét újra és újra kielégíteni a fantázia örömeivel.

A fantáziavilágok azonban csak olyan hősben jönnek létre, akinek valamilyen hasadásélményben is része van. Úgy érzem, a fent elemzett filmek jól tükrözik ezeknek a hőstípusoknak a jellegzetességét. Ám ezek a kreált világok többször szimbólummentesek, különösen a 300 óta figyelhető meg a leszámolás a mitopoétikai eszközökkel. Jobbára a látvány és a zsigeri elemek (illetve gondolatok) maradnak, beszűkülnek az értelmezési terek, és pusztán a pszichológiai aspektusra szorítkoznak. Az *önmaga énje* visszatér az *önmagába* zárt *én* világához. Előbb-utóbb az a tendencia alakul ki, hogy a műfajokat csak pszichológiai eszközökkel leszünk képesek elemezni, mert szimbolikus terük megszűnik létezni, absztrakciójuk üressé és láthatatlanná válik.

A független filmesek azonban továbbra is foglalkoznak a *hasadt én* metaforájának továbbépítésével. Legutóbb Rian Johnson *Looper* (2012) című időutazós sci-fijében kellett megmérkőznie egy bérgyilkosnak a jövőből érkezett saját *énjével*. A számítógépes világok szemantikája, a Facebook-társadalom, a digitális interface, az irodalom (pl. Chuck Palahniuk regényei), a filmes feldolgozások, a képregényhősök hasadtsága, nem is beszélve a maszk-tudat témáiról,²⁸ még életben tartják ezt a posztmodern jellegzetességet. Ám a kanyarban már jól látható az új, *radikális esztétika*, amely talán másképpen áll ehhez az állapothoz. A kérdés már csak az, hogy ez a kanyar vajon merre fog ívelni.

■ JEGYZETEK

1. Kocsis Katalin: *A horror klasszikusai. A doppelgänger-motívum Hoffmann, Poe és Stevenson műveiben*. Iskolakultúra 2006. 9. sz. 122–130.
2. Előzményként lásd Ritter György: *Árnyálmok. Az árnyék és az álom filmes összefüggései*. Korunk 2012. 5. sz. 50–56.
3. Kiemelten Spike Jonze *A John Malkovich-menet (Being John Malkovich)*, 1999) című filmjében.
4. Hegel: *A szellem fenomenológiája*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1979. 101.
5. Jacques Lacan: *A tükör-stádium mint az én funkciójának kialakítója*. (Ford. Erdélyi Ildikó és Füzesséry Éva) Thalassa 1993. 2. sz. 5–11.
6. Például Paul Wegener – Stellan Rye: *A prágai diák (Der Student von Prag)*, 1913).
7. Például Robert Wiene: *Dr. Caligari (Das Cabinet des dr. Caligary)*, 1919).
8. Például Arthur Robison: *Schatten – Eine nächtliche Halluzination* (1923).
9. Nem véletlen, hogy az álombeli másik én problematikájával is foglalkozik például az *Avatar* (rendező James Cameron, 2009) vagy Spike Jonze gyermekkönyv-feldolgozása, az *Ahol a vadak várnak (Where the Wild Things Are)*, 2009), amely Maurice Sendak művéből készült.
10. Rendezők Andy és Lana (Larry) Wachowski; a filmnek két folytatása is készült *Mátrix: Újratöltve (The Matrix Reloaded)*, 2003) és *Mátrix: Forradalmak (The Matrix Revolutions)*, 2004) címmel. Ezek azonban mellőzték a filozófiai tartalmakat, előbbi egy matematikai problémára épül, utóbbi megelégszik az akciófilmes látvány fokozásával.
11. James Cameron sci-fibe oltott fantasyje, az *Avatar* (2009) tovább is megy ennél. Azt állítja, hogy a létezés csak álomban lehetséges. Vö. Molnár Péter: *Két kortárs amerikai fantázia*. <http://apertura.hu/2011/tel/molnar>. Letöltés dátuma: 2012. okt. 20.
12. Eredeti cím: *A Scanner Darkly* (2006).
13. Az eredeti könyv 1978-ban látott napvilágot, magyarul az Agave Kiadó gondozásában jelent meg *Kamera által homályosan* címmel, 2005-ben.
14. Eredeti cím: *Waking Life* (2001).
15. Érdekes módon ezt a szerepet is a Neót megformáló Keanu Reeves alakítja.
16. A technika lényege az, hogy a leforgatott nyersanyagot számítógépes program segítségével az utómunka fázisában animációs filmmé alakítják.
17. Eredeti cím: *Blade Runner* (1982); a film rendezői változatát 1994-ben adták ki, amely megváltoztatta az egész film kicsengését.
18. J. P. Telotte: *A fantázia megkettőzése és a vágy tere*. (Ford. Huszanagics Melinda) Metropolis 2003. 2. sz. 40–47.
19. Lásd Vivian Sobchack: *A vászon és a képernyő színhelye*. (Ford. Kaposi Ildikó) Metropolis 2001. 2. sz. 8–22.

20. Uo. 19.

21. Uo.

22. A thriller műfaji fogalma nehezen leírható tipológiai szempontból, áttekintését lásd Martin Rubin: *Thrillerek. Kritikai áttekintés.* (Ford. Czifra Réka és Roboz Gábor) Metropolis 2007. 3. sz. 10–29.

23. A *Memento* önpusztító főhősével rokon a *Harcosok klubjának* (Chuck Palahniuk azonos című regényéből rendezte David Fincher, 1999) hasadt hőse, aki azért, hogy lerombolhassa a kapitalista világot, saját tudatát hasítja ketté, és létrehozza alter egóját, Tyler Durdent.

24. Még inkább egy legendát dekonstruál a *Spartacus: Blood and Sand* (2010) című sorozat, amely egy ókori legenda bizonyos részletét dolgozza fel, és a *300* esztétikáját követve pusztá szex- és vérorgiává változtat egy mítikus történetet.

25. Például Jonathan Mostow: *Hasonmások* (*Surrogates*, 2009); Roger Spottiswoode: *A hatodik napon* (*The 6th Day*, 2000); Fliegau Benedek: *Womb* (2010).

26. Itt a világot értelmező és absztraháló ember leírásaként használom a heideggeri fogalmat, amelyet Justine egyik utolsó monológjában is felfedezhetünk: „És amikor azt mondom, hogy egyedül vagyunk, akkor egyedül vagyunk. Az élet csak a Földön létezik, de nem sokáig.”

27. Itt a Facebookra és a videomegosztókra gondolok, amelyek meghatározzák az emberi kapcsolatokat, és alapvetően átírják a *közösség* fogalmát.

28. Ide tartozhat Christopher Nolan *Batman*-trilógiája – *Batman Begins* (2005), *The Dark Knight* (2008), *The Dark Knight Rises* (2012) –, amelyben szintén megtalálhatóak a kétarcúság, a hasadtság metaforái.

BLOS-JÁNI MELINDA

A CSALÁDI FILM GENEALÓGIÁJA

Az amatőr fényképezéstől a filmezésig – a celluloid filmtől a videóig

...a családi film
genealógiáját nemcsak
a történelem ideje felől
szemlélhetjük, hanem
a történelem alatti
szintről is...

A családi film készítője az emberi megfigyelés, rögzítés, szemlélés ősi kulturális tevékenységeinek sorát folytatja: „a *családi mozi*, más néven *amatőr film* vagy *privát film*, amely folytatása a polgári családi arcképcsarnok régebben festett s a múlt század óta fotóban őrzött hagyományának. [...] A film ősképe a fénykép, a fényképé a festmény, a festményé a barlangrajz. A különböző civilizációk jól megkülönböztethető törzsi, vallási vagy politikai kódok szabályozta esztétikával ábrázolták a megengedett és a meg nem engedett határokon belül a személyiséget. A kötött ábrázolás világában a szubjektívítás a kód megtörésének egyik módja.”¹

Ez az idézet több szempontból is alkalmas a tanulmány témájának felvezetéséhez. Forgács Péter esszéisztikus írásában megfogalmazódik egy gondolat, amely a kortárs médiakultúra elméleteinek sarokkövévé vált: az új médiumok ráépülnek a régiekre, azaz a médiumok egyfajta médiumtörténeti archívumként működnek. A kérdés aktuálisabbnak tűnik, mint valaha, és ilyenformán az új-média/posztmédia korának értelmezésében elkerülhetetlen, mégis a szerző-rendező egy korábbi gyakorlatra, az 1920-as, 1930-as évek magyarországi *privát filmjeire* érti ezt, amelyeknek újrahasznosítását végezte el filmjeiben. A 20. század eleji és a 21. század eleji képhasználat valóban összekapcsolódik ebben a fogalmi keretben: mivel a médiumok egymásba épülése nem számít új jelenségnek, egy olyan kutatási irányt kínál, amelyben távol eső képkesztési módok történetiségükben értelmezhetők. A lassan időszertülnen-
né váló *privát film* megnevezés ugyanakkor arra

hívja fel a figyelmet, hogy az új-média korában élő, mozgóképet készítő ember képpel szembeni igényei, médiumhasználatának társadalmi szabályai, keretei mennyire megváltoztak.

A mozgókép kezdetétől számon tartott amatőr filmkészítés² egyfajta participatív kultúrának³ tekinthető, amelynek domináns formájává a közelmúltig a családi filmkészítés vált. Másként fogalmazva: a család intézménye, közössége adoptálta, biztosított ezeknek a filmeknek hosszú távú társadalmi életet, azaz kitermelte a családi filmezés habitusát. Ehhez képest az új médiakultúrában az amatőr filmezés szinonimájaként egyre ritkábban használjuk a családi film fogalmát, annál inkább a felhasználó generálta tartalom kifejezést. Mintha a családi film fogalma már nem lenne elég ahhoz, hogy az amatőr produkciók metaforájaként használjuk: megváltozott a család intézménye, a filmek kikerültek az *otthon* társadalmi teréből, változtak a technológiák, és megsokszorozódtak a használati módok is.

A jelenkori „médiatájban”⁴ a családi film egyike az amatőr filmkészítési habitusoknak, s nem tipikusabb, nem reprezentatívabb a többi gyakorlathoz. Nem arról van szó, hogy az egyik gyakorlat felváltja a másikat, de nem is az egymásmellettség esete áll fenn. Nem is a privát filmkészítés végtermékei válnak publikussá, hiszen a videomegosztók (pl.) nyilvánossága számára készülnek. Tehát a családi filmkészítésnek nincsen önazonossága, minden egyes gyakorlat a másik metaforájának tekinthető, amit a történetiség elvét követve érthetünk meg. Újra kell gondolni a korábbi ritualizált gyakorlat technológiai, társadalmi és kulturális dimenzióit. Hogyan, mivé változott az emlékezés helyeként számon tartott családi filmek tartalma, státusza, funkciói a prezentista csináld magad médiaproduktumok korában?

Az új médiakutatások által preferált fiatal generációk videózási gyakorlataihoz képest a családi filmezés olyan kutatási terepet jelenthet, amelyen médiatörténeti kérdéseket is lehet vizsgálni, hiszen a családi film habitusának dokumentált, teoretizált története van. Másrészt a jelenkori filmező családok gyakorlatában is tetten érhető a változás: a „régii médián” nőttek fel az új médián szocializálódott fiatalok generációjához képest. James Morant parafrázálva: a családi film habitusa egy olyan diskurzus, amely folyamatosan változó médiumok társadalmi reprezentációját is mediálja.⁵ Innen nézve a családi filmek a közösségi média, a participatív kultúra történeti forrásaivá válnak. Ez a forrástípus tehát lehetővé teszi a közösségi keretekben megélt mindennapi élet vizsgálatát, amint az egyre hangsúlyosabban a mediáció tárgyává válik, de egyben a mozgókép médiumának a disszeminációját is kutathatóvá teszi.

Elméleti szempontok a családi képek/filmek médiumainak elemzéséhez

■ „A képek a történelmi kultúrákban kinézetüket változtató nomádokhoz hasonlítanak, akik az aktuális médiumokat átmeneti táborhelyekként használták. A képek színjátéka az egymást követő médiumokban újrarendeződött” – írja Hans Belting,⁶ felvillantva a képek és a médium történetének eltérő narratíváit. Beltinget inkább a képek érdeklik, amelyek ellenállnak a lineáris történetfelfogásnak: „A képek akkor is lehetnek régiek, ha új médiumokban látjuk őket viszont. [...] A médiumoktól általában azt várjuk el, hogy újak legyenek, míg a képek akkor is élnek, amikor régiek, és új médiumok által térnek vissza.”⁷ A képek vándorlásakor a „kollektív képzelet folytonossága” és a vizuális technológia változása találkozik, ez a kettősség jellemzi az „új” médiatörténeti perspektívákat is.

Hogyha a családi mozgóképeket a történetiségükben szeretnénk megérteni, akkor a kérdéskör tovább osztozik. Története van a hordozóknak, a képrögzítő technológiáknak, amelyek létrejöttét társadalmi igények is alakítják. Korspecifikus az is, aho-

gyan a technológiákat a mindennapi életben használni kezdik, habitusuk lesz, médiumokká válnak. A családi filmek készítőinek médiumhasználatai eltérhetnek a következő generációk habitusaitól: a gyerekkorban elsajátított szokások együtt változhatnak a média- és családtörténettel. Amikor a „régí médiumokon” rögzített és tárolt képeket aktualizáljuk, tulajdonképpen történetileg rétegzett tárgyakat hozunk létre, nemcsak „tartályt” cserélünk. Sőt, Belting szerint „a képek iránti vágyat az aktuális médiumok, amelyek létezésüket épp ennek a permanens váagnak köszönhetik, úgy teljesítik be újra és újra, mintha új képek születéséről lenne szó”.⁸

Médiatörténeti folyamatok megragadására a médiagenealógia dolgozott ki értelmezési modellt, szoros kapcsolatban a médianarratológiával (annak diakrón magyarázóelvéként). Az André Gaudreault és Philippe Marion nevéhez kötődő szakterület a médiumok genealógiáját dinamikájukban vizsgálja. Eszerint nem beszélhetünk a médiumok „születéséről”, azaz egy pontszerű origóról, hanem egy folyamatról, amelynek során a médiumok elnyerik identitásukat, hiszen a felbukkanó új médiumok egy már létező médiakultúrába épülnek be. A technológiai apparátus megjelenése datálható, a médiummá válás azonban egy lassú folyamat eredménye lehet, amint azt a prototipikusnak tekintett mozgókép története is mutatja.⁹ Egy médium kétszer születik: első születése az, amikor az új technológiát a meglévő médiagyakorlatokhoz igazítják, a második születés a médium önanonosságának intézményesüléséhez kapcsolódik. Ennek a folyamatnak három mozzanatát különítik el: a technológia megjelenése (appearance), egy kezdeti médiakultúra felbukkanása (emergence) és az intézményesült médiumnak a létrejötte (constitution).¹⁰ A két fázis között tehát a mozgókép gyakorlata alárendelődött más gyakorlatoknak, amelyekből fokozatosan eltávolodott, mígnem autonóm, egyedi gyakorlatként különítette el magát.

Miközben arra keresik a választ, hogy a médiumok hogyan nyerik el fokozatosan önanonosságukat, hogyan alakul az adott médiumra jellemző használat, Paul Ricoeur identitásfogalmából indulnak ki. Eszerint a médium identitását történetiségében, dinamikájában kell szemlélni: a médiumnak vannak állandó vonásai, de ezeket folyamatosan átértelmezik, átrendezik. A létrejövételt reflexív mozzanattal azonosítják: a médium gyakorlóit tudatosítják a médium sajátosságait. Ugyanakkor arra is figyelmeztetnek, hogy „a specificitás nem jelent elkülönülést vagy izolálást. A médium megfelelő felfogása maga után vonja más médiumokkal való kapcsolatának megértését is: a médiumot az intermediálison keresztül érthetjük meg.”¹¹ Az intermediálitás fogalma felől elgondolt médiumidentitás a médiumok létrejöttének fázisai szerint változik. Amikor egy technológia megjelenik, akkor legitimnek tartott médiagyakorlatok és műfajok kontextusába épül be. Ez egyfajta spontán intermediálitás, ekkor a médium egyediségének kérdése még nem releváns, hiszen a korábbi médiumok társadalmi gyakorlatát egészíti ki, folytatja. Az intermediális kapcsolatok hatására következik be a felbukkanás mozzanata: az alakuló médium gyakorlata kezd elkülönöződni más médiumoktól, már nem viszonyul ezekhez mimetikusan. A második születés után a spontán intermediális viszonyok megszűnnek, helyette kialakul egy negociált intermediálitás, azaz a médiumok kapcsolata alárendelődik (vagy legalábbis egyeztetve van) a kétszeresen megszületett médium identitásának.

Ez a kialakult intermediálitás különösen aktuális a kortárs kultúrában, amelyben a médiumokat a „mediális potyázások”, a határátlépések, a kevertség-köztesség hálójában kell elképzelnünk.¹² Az intermediálitásról szóló gondolkodás mellett a szerzők arra is figyelmeztetnek, hogy az új kommunikációs technológiák megjelenése még nem jelent új médiumot, 2002-ben például túl elhamarkodottnak látták az új média fogalmának felbukkanását.¹³ A mediális ökoszisztéma változását korszakhatárként észlelte a szakirodalom, amit az új- vagy a posztmédia címkék is jeleznek. A hibriditásnak, az intermediálisnak az állapotában a médium fogalmáról több értel-

mezés is íródott már, amely ebben a hibridításban hol a médiumok feloldódását, „zsugorodását”¹⁴ látta, hol pedig azok kiterjedését. Az egyre hétköznapiabbá váló (családi) mozgóképek genealógiája tehát releváns lehet a médiumok disszeminációjáról, kaméleonszerűségéről való gondolkodásban is. Kérdéses lehet az is, hogy a családi film kapcsán beszélhetünk-e új korszakról. Törésként, korszakhatárként értelmezzük-e a változást, vagy a kontinuitást észleljük inkább? Hasonló kérdésekben a médiagenealógia jelenthet középutat.

A családi filmezési/videózási gyakorlatok intermediális korszakai

■ A spontán intermedialitástól a negociált intermedialitás állapotáig koronként különböző médiumokkal, társadalmi gyakorlatokkal alkotott szimbiózist a háztartások részévé váló filmezés. Hogyha a családi filmet a családi fénykép leszármazottjának szokás tekinteni, akkor a családi filmgyűjtemény elődjeként a családi fényképalbumot jelölhetjük meg.¹⁵ A maga módján a fényképalbum egy multimedialis szöveg, amelyben nemcsak képek, szövegek, rajzok, tárgyak (pl. első vagy utolsó hajtincs) egyvelege jöhet létre, hanem affiliáció mutatható ki a kötött könyv formátumával, a családi krónikával és a családi portrégyűjteménnyel is. A családi filmgyűjtemény nemcsak az albummal alkothat genealógiai viszonyt, hanem a családi irattárral, a naplóval, napjainkban akár a családi DVD-gyűjteménnyel vagy a számítógépen tárolt más családi könyvtárakkal, gyűjteményekkel is. Az intermediális kötődésekre hívja fel a figyelmet például a személyes videoblogok genealógiai értelmezése, miszerint azok a korai mozi attrakciós jellegére, a családi filmek és a televíziós műsorsugárzás jellemzőire emlékeztetnek.¹⁶

A családi film esetében nemcsak a szerteágazó genealógiai kapcsolatokkal kell számolnunk, hanem az újabb és újabb technológiák hatásával is, amelyeknek a felbukkanása gyakran a médium identitásának újratárgyalását vonta maga után. Ez történt a videotechnológia elterjedésekor is: megjelenését törésként észlelték, a családi film habitusának változásait jósolták meg.¹⁷ Chalfen arra számított, hogy a családi film bizonyos vonásai áthagyományozódnak majd a videó domesztikált módozatára. Camper úgy vélte, hogy a videózás beteljesíti, felfokozza azt a folyamatot, ami a családi filmezéssel és egyáltalán a hétköznapi élet vizualizálásával elkezdődött, és pedig a film és valóság összecsúszását jósolta meg. Szerinte a celluloidon őrzött családi filmek esetében a film mint tárgy még világosan elkülönül a valóságtól (amit ábrázol, akiknek ábrázol), hiszen a tekerceket elő kell hívatni, ezért a lejátszás sokkal az esemény után történik meg, a vetítéshez be kell üzemeltetni egy vetítőt, kihúzni a vásznat, azaz a szoba sötétjében levetített film rítusai elkülönítik a filmbeli valóságát az élet valóságától. Ezzel szemben a videó azonnal visszanezhető, sőt a mozgókép már rögzítés közben is követhető a keresőképernyőn. Mivel a felvételt világos szobában, a tévé képernyőjén is vetíthetik, a házivideó hozzáidomul az otthon eleve adott téréhez, berendezéséhez. (Ez az összecsúszás napjainkban még intenzívebb: a podcastok, a videotelefonok, a skype-olás már az élő mozgóképes közvetítést is lehetővé teszi, miközben a médium feloldódik, nem képként, hanem valóságként észleljük.)

Hasonló szempontokat vesz figyelembe Roger Odin is, amikor a különböző technológiák megjelenését beépíti a családi mozgóképek diskurzusába.¹⁸ Kommunikációs tereket különböztet meg, amelyeket a médiumok hoznak létre a családi térben. A kommunikációs tereket meghatározzák a technikai és mediális adottságok, a térben jelen levő cselekvők viszonyrendszere, a kommunikációs felületek, a jelentésképzés módozatai és a kommunikációs élmény. A családi mozgóképeknek három nagy korszakát különbözteti meg.

Az első korszak celluloid filmjei a hagyományos családi élet kellékei voltak, jól körülhatárolható szerepekkel és hierarchiával. A filmeket erre a célra tervezett és be-

szerzett gépezetekkel vetítették, amelyeket csak alkalmanként szereltek össze. A családi filmmel való kommunikáció a fényképalbum modelljét követte. A filmek jelentéstermelődése egyszerre volt kollektív jellegű (néma felvétel nézése közben történő narráció) és individuális (privát értelmezés). A filmező és vetítő személy általában a családapa volt, akinek a nézőpontjával a családtagok is azonosultak. A nézés alkalmi olyan rituális tapasztalatot biztosítottak a résztvevőknek, mint a temetőlátogatás.

A második korszak a családi videózás korszakát jelenti, a család már kevésbé hierarchizált, a szerepek már nem különülnek el annyira élesen, ezért a videokamerát is bárki kezelheti. A tévé képernyője, a tévés képszerkesztés modellje van hatással erre a kommunikációra. Odin szerint a családi videók sokkal reflexívebbek a családi filmekhez képest, a privát filmet műfajként kezelik, a filmkészítés is a filmek témájává válhat. Ezért ezek már nem családi filmek, hanem filmek a családról.

A harmadik korszak valójában az új médiakorszakot jelenti, a számítógép, az internet, a mobilkommunikáció világában már eltűnnek a megszorítások, a mediális elrendeződések individualizáltak, a képrögzítés és vetítés banálissá, mindennapivá válik. A filmezés speciális eszközei beépülnek más tárgyakba, egy funkcióvá válnak a sok közül, ennek analógiájára a családi film élménye is feloldódik a kommunikációs térben. Odin ezt dokumentarista módnak nevezi, ezek már nem filmek, hanem dokumentumok a családról.

Egy kolozsvári példa: Orbán Lajos családi/amatőr filmjei

■ A családi film intermediális kapcsolódásainak illusztrálása végett egy olyan családi filmgyűjteményt választottam, amely mondhatni a „régi média”-korszakban keletkezett, a két világháború közötti Kolozsváron, azonban a filmek és kontextusuk vizsgálata releváns lehet a lokális médiakultúra és participatív kultúra genealógiájának megrajzolásában. Az 1923-ban világszerte kereskedelembé került Cine Kodak filmezőgépek egyike egy kolozsvári fotóboltból (Kováts P. Fiai) került egy polgári családi ház udvarára, és néha a város utcáira az 1920-as évek végén, az 1930-as évek elején. A helyi szinten relatíve ritka amatőr filmezést egy lelkes fotóamatőr, Orbán Lajos (1897–1972) adoptálta a család három generációjának és a város nevezetes eseményeinek megörökítése végett.

Orbán Lajos filmgyűjteménye egy olyan egyedi eset, amely révén megragadható az, ahogyan az Orbán család genealógiája, a két világháború közti kolozsvári mindennapi élet és a családi filmezés, a médiatörténet együtt alakult. A családi gyűjtemény története ugyanakkor az Orbán család öt generációjának történetét köti össze, hiszen a 16 mm-es filmszalagok digitalizálását¹⁹ követően a képek a rokonság 26 tagjához jutottak el, a világ minden tájára. A generációkon keresztül közvetített filmek sorsa pedig a család genealógiájának és az egyes nemzedékek médiaműveltségének összefüggéseit tárhatná fel. Azonban itt helyszűke miatt hasonló kérdésekről nem eshet szó. Inkább egyetlen filmfelvétel elemzésével szemléltetem azt, hogy a családi filmek intermediális korszakai hogyan érhetők tetten, hogyan hordozhatják a filmek azoknak a médiagyakorlatoknak a hatását, amelyen készítőik szocializálódtak.

Orbán Lajos filmkészítését elsősorban amatőr fényképezési szokásai határozták meg (emellett festett, írt, és hobbiból kémiával foglalkozott), amint azt a képek formáján és tartalmán is észlelhetjük. Mozgóképei gyakran mutatják meg a fényképezőgéppel járkáló, a fényképező embert. A kamera előtti viselkedést is a fotografikus pózokba merevedés jellemzi. Az általam *Fotográfus tanoncok sétájának*²⁰ elnevezett felvétel különösen sűrített módon örökíti meg az egykori filmes és társaságának fotográfia iránti rajongását, a fényképezőgéppel járó-kelő, szemlélődő embert, annak időtapasztalatát.

A felvétel első kockáin egy óra és egy nyomtatott lap képét, majd annak a férfinak a közelképét láthatjuk, aki ezeket tartja. Totálkép következik egy gyülekező tömegről a sétatéri Magyar Színház előtt, a korábban látott férfi vezetésével a tömeg elindul. A következő beállításokon a jellegzetes sétatéri épületeket láthatjuk: a Kioszk, majd a kaszinó épülete a mellette elvonuló társasággal. Egy város széli réten közös fotózkodással, a fényképezőgépek és tulajdonosaik bemutatásával folytatódik. Egy EKE fotótanfolyam leírása²¹ és a résztvevőkről készült fotó alapján a filmet egy 1931. április 5-én 10 órától meghirdetett sétáról készült filmfelvételnézetként azonosítottam be.

Az EKE fotótanfolyamáról szóló hirdetéssel összekapcsolva a felvételt fény derült arra, hogy a felvételt demonstráció gyanánt, egy kurzus előzményeként készíthette Orbán Lajos. A felvétel készítésének szándéka, a téma és a tervezett bemutatási mód is kísértetiesen hasonlít a Lumière fivérek *Fényképezészek világtalálkozója*²² című korai egyperces filmjére: 1895-ben egy fényképezéskongresszus résztvevőinek érkezéséről készítettek felvételt, amit még aznap le is vetítettek nekik. A felvétel a mozgóképben rejlő reprezentációs lehetőségek demonstrációja végett készült, akárcsak Orbán Lajos 1932-es filmje. Hajlok afelé, hogy a kolozsvári amatőr felvételt a médium születésével kapcsoljam össze. A film több szempontból is azt példázza, hogy a mozgókép mit jelenthet, hogyan szituálható a már meglévő fotográfus-gyakorlatokhoz képest: a film ismertetését egy amatőr fotósként ismert egyén végezte el, a felvételt egy fotókurzus részeként hirdették meg, a résztvevők fényképezőgépükkel felszerelve vettek részt a sétán, a film megrendezett jeleneteinek a témája is a fényképezés, illetve a fényképezőgép lett.

A rövid felvétel több részre tagolható. Az első rész tulajdonképpen néhány képkockából áll: egy órát és egy nyomtatványt láthatunk, a lassan felfelé svenkelő kamera annak a férfinak az arcát mutatja meg, aki mindezt kézben tartja. A képen látható férfi nem más, mint Orosz Endre,²³ az EKE főtitkára, egyben az *Erdély* szerkesztője, aki az önálló fotótestület szervezését, a fotózás tervszerű popularizálását a természetjárók körében kezdeményezte. Az ő arca ki van emelve a tömegből, amit majd kigyózó sorként a következő képsorok mutatnak meg. Az óra és a papír képe valószínűsíthetően avégett került a film elejére, hogy az esemény önazonosságát igazolják. A helyszín (a színház) képe ugyan nem jelenik meg, csak a mögötti tömeg háttérként, azonban az időpontot (az indulást 10 órára hirdették meg) és az eseményt (feltehetőleg a verseny programját) fontosnak tartották megjeleníteni. Az első kockák tehát szimbolikus gesztusként értendők, csak hogy a rajzon, fotón megjeleníthető kimerevített időképhez képest itt az esetlegesség idejével találkozunk. A képen látható zsebóra ugyanis nem 10 órát mutat, hanem 10 óra 15 percet. Ez ellentétbe helyezhető azzal az időábrázolási konvencióval, miszerint az események időpontjára való várakozást, a fordulópontot jelölő időpont előzményét kell megmutatni (például a szilveszteri várakozást egy 11 óra 53 percet mutató órával ábrázolta Orbán Lajos társasága egy korabeli rajzon). A késés idejét, a múlt időt megjelenítő óra képében nemcsak egy humoros részletet látok (hogy 1931-ben is késtek), hanem a mozgóképes időábrázolás sajátosságát, az idő megélésének, az idővel való szembesülésnek az újfajta mediális keretét. Az esetleges, a véletlen idejének a rögzíthetőségére²⁴ talán Orosz Endre és Orbán Lajos sem voltak felkészülve, ezért örökítették meg a késést.

A felvétel második részében a séta útvonalát láthatjuk: a sétatéri tó és a Kioszk képe után a résztvevők vonulása következik, háttérben a kaszinó épületével. Ezt követően a célba ért csapatot láthatjuk, háttérben a Szamossal. A csapat női tagjairól készült csoportfelvétel (nincs náluk fotógép csak női táska), majd a kamera egyenként is lefilmezi őket, később árkot ugranak a réten. A sétatéri felvételek képeslapszerűen látatják ezt a városrészt. A hölgyeket kiemelő képsorokkal együtt ez a rész a korai mozi attrakciós esztétikájára emlékeztet, amely a megmutatás, a prezentáció

gesztusát olyan témákkal kapcsolta össze, mint az egzotikus látképek, panorámák, táncoló nők, gegek, grimaszoló arcok, bűvészmutatványok; ebben az esztétikában maga a technikai apparátus is egy attrakciónak számított.

A felvétel harmadik része valóban apparátusokról szól, csak hogy itt az igazi hős a fényképezőgép, a filmezőgép csak szemléltetője a fotósok performanszainak. Fényképezőgépeiket próbálgató, állítható urakat látunk, majd egy csoportkép elkészültének folyamatát, amelyen a korábban bemutatott hölgyek is szerepelnek, most már az ő kezükben is fényképezőgép látható. Körben állva próbálgatják fényképezőgépeiket, de sosem szegeznek azokat a filmezőgépre, oldalról látjuk az objektíveket. Ezt követően egy újabb beállításban az állványra szerelt fotógépek hadának tekintetével találjuk szembe magunkat, tulajdonosaik a kép két szélén sorakoznak. Ki-ki elveszi a saját felszerelését, miközben jelentőségteljesen a filmezőgépbe néz. Ezt a jelenetet értelmezhetjük a fényképezőgép és a filmezőgép csatájaként is, amelyben a fényképezőgép fölénye vitathatatlan. Lehet, hogy túlzás rivalizálásról beszélni, de ezt a játékos jelenetet mégiscsak egyfajta reflexív mozzanatként értelmezhetjük, amelyben a filmezőgép a fényképezőgépek tükrévé válik, és egyben a fényképezést kedvelő, azaz együtt élő embernek a tükrévé. Mondhatni, a film metaforikusan jeleníti meg a szakirodalom megállapításait a fotó és a film intermedialitásáról, affiliációjáról. Ezek a filmek tehát egy olyan médiagyakorlat produktumaiként tekintendők, amely alárendelődött a korabeli helyi fényképezési kultúrának. Az ember és fényképezőgép korabeli szimbiózisának a kultuszát jelenítik meg ezek a képek, akár csak dr. Éjszaky Ödön (kolozsvári fotóamatőr, aki a felvételen is szerepel) szállóigeként hangzó intelme: „annak, aki fényképez, többet nyújt az élet.”²⁵

Összegzés

■ Hogyha a filmezés domesztikált módozatának történetét az átrendeződő intermedialis kapcsolódások folyamatosan változó médiatájában kell elképzelnünk, egy olyan médiatörténet tervét is jelentheti mindez, amelynek tagolódását nemcsak a technológiai változások üteme szabja meg, hanem a habitusai, társadalmi és kulturális beágyazottsága is. Hiszen a magánélet színterein felbukkanó technológiai apparátusokat felhasználhatjuk ugyan a médiagyakorlatok korszakolására (pl. családi film, családi videó, családi digitális médiumok), azonban a habitusok történetének hullámszáma más ritmusokat is felvesz: a családi események, a mindennapi élet, a lokális történések, a társadalmi elvárások, más médiumok is formáló erővel bírnak. Etnográfiai kutatások által, interjúk, filmek alapján képet alkothatunk arról, hogy a „nagy” folyamatok hogyan „öltönek testet”. A családi film családfája esetenként eltérő ágazatot rajzolhat ki, azonban az egyedi esetekből, a filmekből kiderülhet, hogy az adott korban, helyszínen milyen hatások, milyen tényezők alakították a családi filmet. Ez a fajta korszakolás nem a kontúrok megrajzolására törekedne, inkább a satírozáshoz hasonlítható, és a mikrotörténelem szemléletéhez állna közel. Tehát a családi film genealógiáját nemcsak a történelem ideje felől szemlélhetjük, hanem a történelem alatti szintről is: az egyének, a generációk, a családi közösségek élete, lokális médiakultúrák felől is.

■ JEGYZETEK

1. Forgács Péter: *A családi mozi archeológiája*. In: Kapitány Ágnes–Kapitány Gábor (szerk.): *„Jelbeszéd az életünk”*. Osiris, Bp., 1995, 109–124. Itt: 109–111.

2. A korai filmek korszakából többféle, amatőröknek szánt képhordozóról van tudomása a szakirodalomnak (ekkor még nem alakultak ki a szabványok, az amatőr és professzionális között nem volt éles határ). Házi használatra szánt, keskenyebb filmet használó kamerák, vetítők 1898-ban már léteztek, a Gaumont, Reules-Goudeau zsebfelvévőgépek az 1900-as párizsi vilákiállításán már megjelentek (Dékány István: *Az amatőr-film-mozgalom története Magyarországon. A felszabadulástól a videó megjelenéséig (1945–1982)*. Pergő Képek

2000. 29. évf. 5. sz. 3–31. Itt: 3). A családi filmezés szempontjából releváns példa a németországi Ernemann Heimkino-rendszer. A drezdai Heinrich Ernemann 1902-től 1908-ig tartó vállalkozása volt, aki filmező- és vetítógépeket árusított otthoni használatra. A Heimkino-rendszer filmesei egy filmkölcsonzési hálózatot alkotnak, a filmek ebben a körben jártak kézzel. Abban a korszakban ez a hálózat a vándormozizás alternatíváját jelentette lokális viszonylatban, a médiakonvergencia egy korai formája volt (lásd erről Martina Roepke: *Privat-Vorstellung: Heimkino in Deutschland vor 1945*. Medien und Theater. Hildesheim, Georg Olms Verlag – Weidmannsche Verlagsbuchhandlung, 2006.). Az amatőr technológiák nagyméretű elterjedését mégis az 1922-es Pathé Baby 9,5 mm-es rendszer, majd a George Eastman gyártó által 1923-ban világpiacon dobott Kodak felvételgép (Cine Kodak) és vetítógép (Kodascope Projector) megjelenésétől számítják (Deac Rossel: *Amateur film*. In: Richard Abel (ed.): *Encyclopedia of Early Cinema*. Routledge, 2010. 17–18. Itt: 18.).
3. A fogalom Henry Jenkinstől származik, definíciója szerint: „a résztvevői kultúra [participatory culture] egy olyan kultúra, amely alacsony korlátokat szab a művészi kifejezésnek és a civil elkötelezettségnek, erőteljesen támogatja az alkotások létrejöttét és megosztását, és egyfajta informális tanulás.” (Henry Jenkins (P.I.) et al.: *Confronting the Challenges of Participatory Culture. Media Education for the 21st Century*. MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 2009. XI.
4. James Moran: *There's No Place Like Home Video*. University of Minnesota Press, 2002.
5. Az eredeti szövegrész így hangzik: „A médiumspezifitáshoz hasonlóan a habitus egy mediáló diskurzus, amely az öt meghatározó céloknak eleget tevő gyakorlatokat generál és hitelesít.” (Saját fordítás) James Moran: i. m. 55.
6. Hans Belting: *Kép-antropológia. Képtudományi vázlatok* (ford. Kelemen Pál). Kijarat Kiadó, Bp., 2003. 35.
7. Hans Belting: *Kép, médium, test: az ikonológia új megközelítésben* (ford. Matuska Ágnes). Apertúra. Filmelméleti és filmtörténeti szakfolyóirat. 2008. 4. évf. 1. sz. Online elérhetőség: <http://apertura.hu/2008/osz/belting> (2012. 10. 27.).
8. Hans Belting: *Kép-antropológia. Képtudományi vázlatok*. 34.
9. André Gaudreault–Philippe Marion: *The Cinema as a Model for the Genealogy of Media*. *Convergence* 2002. 4. sz. 12–18.
10. Uo. 14.
11. Saját fordítás, uo. 15.
12. A médiumok egymásra épülésének kommunikációelméleti modelljét nyújtja a remedializáció elmélete is. Míg a médiagenealógia egy médium identitását helyezi intermedialis és történeti perspektívába, addig a remedializáció a médiumok kölcsönös rekontextualizációját vizsgálja, viszonyukat a tisztelgés és a rivalizáció kombinációjaként írja le (Jay David Bolter – Richard Grusin: *Remediation: Understanding New Media*. MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 1998. 65). Bolter és Grusin alapvető állítása az, hogy az új médiumok remedializálják, újrahasznosítják a régiéket, ennek hatására a régi médiumok identitása válságba kerül, és újra kell definiálni őket. A médiagenealógiához képest ez a megközelítés kevésbé foglalkozik a társadalmi gyakorlatok szintjével (noha a kultúrakutatás elméleteire támaszkodik), viszont sokkal részletesebben tematizálja azt, hogy egy médium hogyan lehet jelen egy másik médiumban.
13. André Gaudreault–Philippe Marion: i. m. 18.
14. David Norman Rodowick: *The Virtual Life of Film*. Harvard University Press, 2007.
15. A családi filmgyűjteménynek a fényképalbum modellje szerinti elgondolása nem a médiagenealógia érdeke, az 1990-es években Roger Odin fogalmazta meg. A két médium között (családi film és családi album) Odin öt nagy metszéspontot ír le: 1) tartalmi érv (a két médium ugyanazokat a témákat dolgozza fel); 2) esztétikai érv (a kamerába való nézés hatása, retorikai alakzata); 3) etnometodológiai érv (a képkészítés egy szubjektív tevékenység, a felvételeket azok keltik életre, akik szubjektíven elkötelezték magukat mellette); 4) strukturális érv (a családi film és a családi album azonos struktúrájú, azonos időrendben követi az egyik felvétel a másikat, amelyek alapján a család sikeres történetei mondhatók el); 5) a képek státusa (stimuláló erővel bírójel); 6) Roger Odin: Home Movie and the Notion of „Space of Communication”. Az előadás a *Saving Private Reels. An International Conference on the Presentation, Appropriation and Re-contextualisation of the Amateur Moving Image* konferencián hangzott el 2010. szept. 17-én.
16. Matthew Clayfield: *A Post-Cinema of Distractions: On the Genealogical Constitution of Personal Videoblogging* (publikálatlan magiszteri dolgozat). 2006. Letöltve: 2011. 09. 10.
17. Lásd Richard Chalfen: *The Home Movie in a World of Reports: an Anthropological Explanation*. *Journal of Film and Video* (tematikus különszám: Home Movies and Amateur Filmmaking) 1986. 3–4. sz. 102–110. 102; Fred Camper: *Some Notes on the Home Movie*. *Journal of Film and Video* (tematikus különszám: Home Movies and Amateur Filmmaking) 1986. 3–4. sz. 9–14. Itt: 12–13.
18. Roger Odin: i. m.
19. A filmtekercseket az 5. generációból származó Orbán György kezdeményezésére digitalizálta Tóth Orsolya és Buglya Sándor. A családi filmgyűjteményről Tóth Orsolya ismeretterjesztő cikkéből (Tóth Orsolya: *Egyszer volt... Kolozsváron talált amatőr filmek az 1920–30-as évekből*. *Filmtett* 2006. 4. sz. Online elérhetőség: <http://www.filmtett.ro/cikk/2572/kolozsvaron-talalt-amatior-filmek-az-1920-30-as-evekbol> (2012. 10. 27.) és magiszteri dolgozatából (Tóth Orsolya: *Orbán Lajos, a kolozsvári filmvarázsló. 1925–35 között készült amatőr némafilmek a Janovics Jenő stúdiói által készített filmek árnyékában*. Magiszteri dolgozat, BBTE, szociokulturális magiszteri program, 2011) értesültem, amelyekben az erdélyi némafilmek kontextusában elemezte az amatőr filmeket. Önzetlen segítségét ezennel is köszönöm. Később a filmtekercsek tulajdonosai (Orbán László és Kabay László) bocsátottak a kutatás rendelkezésére újabb információkat, és mutatták meg a felvételeket.
20. A felvétel megtekinthető a *Filmtett* Youtube-csatornáján: <http://www.youtube.com/watch?v=SVDZTM5SMKo> (2012. 10. 27.).
21. Orbán Lajos munkálataja, a Kováts P. Fiai fotóbolt együttműködött a kolozsvári EKE turistatársasággal az amatőr fényképezést popularizáló akcióiban. 1931 januárjában a Kováts P. Fiai 12 előadásból álló ingyenes fotótanfolyamot hirdetett meg az Erdélyben, amelyen 4-4 előadást tartott Orbán Lajos és a balt laboránsa, ifj.

- Fanta István, további előadók Éjszaky Ödön, E.L. Bordán és Forgács M. voltak. Az utolsó előadás témája a filmzés volt, íme a részlet az *Erdély* 1931/1-es számából: „XII előadás: 1931. május 14. Előadó: Ifj. Orbán Lajos. A kino-amatőrizmus fejlődése. 1. Az amatőr filmfelvételek lehetőségéről általában. 2. Az amatőr filmfelvevő gépek ismertetése. 3. A filmfelvételek technikája. 4. A filmvetítő gépek ismertetése és 16 mm-es amatőr filmek bemutatása. Az előadások mindenkor este pontosan fél 9 órai kezdettel az Unitárius Collegium természetrajzi előadótermében lesznek megtartva. Az előadásokon részt vehet bárki, aki ezen szándékát legkésőbb 1931. február hó 23-ig cégünknel bejelenti s a névre szóló igazolványt átveszi. Későbbi jelentkezéseket nem vehetünk figyelembe. A fotótanfolyam hallgatóival 1931. április 5-én, vasárnap társas kirándulást rendezünk, mely alkalommal a résztvevőket amatőr-kino felvételekben örökítjük meg. Gyülekezés a Magyar Színház előtt, indulás pontosan de. 10 órakor, hazatérés délben 1 órakor. A filmfelvételeket az utolsó előadás keretében fogjuk levetíteni.” Online elérhetőség: <http://www.erdelyigyopar.ro/1931-1/4066-a-kovats-p-fial-ceg-ingyenes-fototanfolyamanak-reszletes-programja.html> (2012. 10. 27.).
22. A film eredeti, francia címe: *Le Débarquement du congrès de photographie à Lyon*. Megtekinthető itt: <http://www.youtube.com/watch?v=rmZzbbhZ1v0> (2012. 10. 27.).
23. Orosz Endre azonosításában Nyisztor Miklós segített, akinek magángyűjteménye van EKE-s relikviákból, a 20. század eleji egyesületi életet kutatja.
24. Mary Ann Doane mellett érvel, hogy a mozgóképek egy olyan korban bukkantak fel, amelyre egy „erős archíválási vágy” volt jellemző. A film beteljesítette az esetleges (contingent), a történelem idejének rögzítése, megőrzése iránti vágyat (Mary Ann Doane: *The Emergence of Cinematic Time. Modernity, Contingency, the Archive*. Harvard University Press, 2002. 206–232).
25. *Erdély* 1932. 2. Online elérhetőség: <http://www.erdelyigyopar.ro/1932-2/3794-a-fenykepesszeti-ideny-kezdetek.html> (2012. 10. 27.).

KRUPPA NOÉMI

FILM, FESZTIVÁL ÉS MÁS KELLEMETLENSÉGEK

12. Filmtettfeszt – Magyar filmnapok, Kolozsvár, október 4–7.

A *Filmtett* idén ünnepelte 12. születésnapját, és szokásához híven megadta a módját: a 12. Filmtettfeszten nemcsak torta, hanem telt ház is volt. Ez bizonyítja, hogy a szervezők már régi motorosok, és olyat tudnak kínálni, ami a célközönség nagy része számára egyébként elérhetetlen: friss, aktuális, magyar szerzők műveit, vagyis olyan filmeket, amelyeket nem fogsz torrenten megtalálni.

A fesztivál mostanra már széles körű, nem csak szakértői közönség célpontjává nőtte ki magát, ám a szakmabeliek számára is kínál néhány ínyencséget, ilyen volt idén a forgatókönyv-írói kerekasztal Köbli Norbert (*A vizsga*) és Rácz Erzsébet (*Szülföld, szex és más kellemetlenségek*) forgatókönyvírókkal. Ugyanakkor az analitikusabbaknak némi betekintést nyújtott a fesztivál a magyar film jelenlegi helyzetébe, az előszeretettel boncolgatott témákba, fiatal szerzők is megmutakoztak, és a Filmtettfeszt mindennek otthonos, színvonalas keretet nyújtott.

Azt hiszem, nem kell különösebben érvelnem amellett, hogy ha sok, körülbelül azonos időszakban készült magyar filmet egymást követően nézünk meg, nemcsak a szerzőkről alkotunk ítéletet, hanem a jelenlegi általános szerzői hozzáállásról is. Legalapvetőbb befogadói hozzáállásunk az azonosulás, illetve az elutasítás. A bemutatott mű szerzőjének pedig, hacsak nem típuskaraktereket akar alkotni, olyan szituációkat kell kigondolnia, melyek az adott célközönség számára aktuálisak, melyekkel azonosulni tud. Talán ebből adódik, hogy a szerzők több műfajban is megfogalmazták, több filmbe is beékeltek az otthon, a haza, a hovatartozás kérdését.

...a divat változik, a szokások is, a rendszer is, de az emberek változatlanok.

Kincses Réka *Szülföld, szex és más kellemetlenségek* című filmje nyitotta a csütörtöki nagyjátékfilmblokkot. Rácz Erzsébet, a film forgatókönyvírója szavaival élve ez egy „női film”, mert egy férfi valószínűleg nem érezné annyira át Zsuzsi drámáját, illetve nem értené motivációját, mely által hazavágyódik, félrelép a kapcsolatában, és végül hazautazik. A főhóst alakító Kerekes Krisztina nem hivatásos színész, és bevallása szerint először szerepel filmben. Kincses Réka filmje pedig kicsit az ő személyes története is, hisz a filmet Krisztina története inspirálta, aki erdélyi magyarként már évek óta Ausztriában él. Talán a hitelessége abban is áll, hogy a külföldön élés, az emigráció és az „otthon”-fogalom ezáltal átértékelődésének legalább négy személyes történetét, szubjektív szemszögét láthatjuk a filmben, hisz maguk az alkotók is ebben a helyzetben vannak. Kincses Réka marosvásárhelyi származású, de Németországban él, Rácz Erzsébet magyarként Berlinben tanulta szakmáját, ma már ott él és dolgozik, az Istvánt alakító Tóth Attila pedig már néhány éve Franciaországban tartózkodik.

Adott Krisztina és Sándor (Bogdán Zsolt) házasságbeli, érzelmi és szexuális problémája, melyet az otthon fogalmának átértékelődése okoz Krisztina számára. Sándor maga azt vallja, az otthon ott van, ahova este lehajtja a fejét. A két karakter lényegbeli különbségei az érzelmi problémákhoz és az otthon kérdéséhez való viszonyulásban körvonalazódnak, Krisztina boldogtalannak, elégedetlennek tűnik, cselekvései kényszer által vezéreltek, míg Sándor teljesen elemében van a német nyárspolgári szerepben, mi sem fontosabb számára, mint a tökéletes család illúziójának fenntartása, felesége német állampolgárrá válása és a tökéletesen zöld, megfelelő mértékben öntözött gyep. A Csákány Eszter által megformált édesanya figurája rendkívüli, karakterányalása tökéletes kontraszt a rideg és steril idegen (Németország) és a meleg, otthonos szülőföld (Magyarország) között. Adrian Stähli dokumentumfilmes operatőr, ám a *Szülföld, szex és más kellemetlenségek* egy gyönyörűen fényképezett, gazdag képi világgal készült film, ami talán csak a lezárása által hagy némi kívánnivalót maga után, hiszen ha a cselekmény a lezárásig egyáltalán nem a megoldás felé halad, a zárlatban hirtelen úgy tűnik, Krisztina és Sándor élete újra a régi lesz.

Hules Endre filmje, *A halálba táncoltatott lány* klasszikus tékozlófiú-történet, melyben Steve Court/Udvaros István szerepét maga az író-rendező játssza. Talán mérész párhuzam, de a tékozló fiú akár Andy Vajna is lehetne, és akkor az otthon maradt, sorsát bátran vállaló Udvaros Gyula (László Zsolt) meg nem más, mint Tarr Béla. István húsz év után először tér vissza Magyarországra, és látszólag felkarolni készül öccse néptáncársulatát, de mindennek háttérben az amerikai álom bukása áll. Ebben a periódusban István színpadi producerként dolgozott, de családi és üzleti élete egymást követően omlott szét, nem találta már helyét az Államokban, és most önmagát keresve hazatér, minden pénzét és erejét testvére társulatába, illetve az új előadásukba fektetve. A film helyenként akarata ellenére válik klisévé, például mikor Mari (Melvi Bea) a szereposztás után, sértődötten a Duna-parton duzzog, István meg épp arra jár, és vigasztalni kezdi, miközben már csupán a két szereplő sziluettjét látjuk, háttérben a folyó, és a nő kétségbeesetten konstatálja, hogy megöregedett. Egy biztos, szerzői film *A halálba táncoltatott lány*, Hules írta, rendezte, játszta, és részben producere is volt a filmnek, mely alighanem önéletrajzi, hiszen a szerző rövid magyarországi pályafutása után New Yorkba költözött, ahol többek között producernek tanult.

Somogyvári Gergő és Horváth Balázs ötvenöt perces filmje nyitotta a pénteki dokumentumfilmes szekciót. A *Riksaláz* talán a dokfilmblokk egyik gyöngyszeme volt, olyan jelenségbe nyújtott sokoldalú betekintést, mely túl sajátos ahhoz, hogy gyakran, széles körben beszéljenek róla. A rikszázás elterjedt jelenség a nyugati jóléti társadalmakban, ugyanakkor aljamunkának is tekintik, ez logikusan azt vonja maga

után, hogy kelet-európaiakból tevődik össze a riksások közössége. Amszterdam pedig az ideális helyszín, hisz a városban nagyon megy a bicajos kultusz, egyre inkább „zöldek” az emberek, és a város hangulata, de főként éjszakai élete igencsak vonzó a provinciában élő, kalandra vágyó fiatalok számára. Somogyvári Gergő, a film rendezője, koproducere és Horváth Balázs operatőr, a film társrendezője tizenhárom, Erdélyből vagy Magyarországról kivándorolt riksást követ, akik Amszterdam utcáin keresik a megváltást. Saját bevallásuk szerint mind azért jöttek el, mert az a hír járta, hogy rövid idő alatt és kevés munkával jól lehet keresni – azonban a valóság sokaknak kiábrándító. A „provinciális” erdélyi vagy magyarországi élet alapjaiban más, mint amilyennel Amszterdamban szembesülnek. Sokan nem találják a helyüket, idegen számukra ez az új, eltúlzott szabadság, és idegenkedve, kívülállóként figyelik a hollandokat, amint esténként tébolyultan járnak fel-alá a városban, míg egy riksás fel nem veszi őket. Mégis idetereli őket önmaguk keresése és a teljes anyagi függetlenség vágya, ott spórolnak, ahol csak tudnak: ha kell, sátorban alszanak a város szélén, hiszen a hazatérés egyenlő a kudarccal. Amszterdamban egyikük sem lel otthonra, és lassan arra is rájönnek, hogy az éjszakai élet nem sok izgalmat tartogat számukra, hisz akkor van a legtöbb kliens, és akkor kénytelenek dolgozni. Egyikük azt mondja, hogy olyanok a riksások, mint az anyukák: esténként részeg fiatalok után futkároznak, hogy aztán épségben hazavigyék őket. Sokak szerint a riksázás aljammunkának számít, ám a fiúk nagy része büszke erre a státusra. Egyikük még azt is kifejti, hogy ő úgy érzi, teljesen beilleszkedett ebbe a városba, az emberek tőle kérnek eligazítást, és ő jobban ismeri a várost, mint bárki más. Amszterdamban valakinek érzi magát, és amikor utasok ülnek a riksájába, felelősséget vállal értük, hisz az ő kezében van az irányítás. A *Riksaláz* hangulata keserédes, hisz szinte szemünk láttára fulladnak kudarcba a merész álmok, mennek tönkre a kapcsolatok az otthoniakkal, ám a fiúk továbbra is csüggedten, de bizakodóan néznek a jövőbe, mert tudják, otthon még ennyi sem várja őket.

Novák Emil *Ideje az öregségnek* című monodrámája Polcz Alaine író és pszichológus munkájának filmes adaptációja. A filmben Töröcsik Mari játssza Polcz Alaine-t, amint nehézkesen, de megnyugvással és beletörődéssel éli meg az öregséget és az ezzel járó egyedüllétet, nehézségeket. A film azon túl, hogy szépen fényképezett, és valamelyest tulajdonképpen tisztelgés Polcz Alaine munkássága előtt, nem sokat nyújt a mindennapi nézőnek. Egyhangú és vontatott, túlzottan hosszú és ideoda ugráló, követhetetlen monológok szaggatják az egymagában is egysíkú, stagnáló cselekményt. Az egyedüli megrázó rész, amire ráadásul mindenki felkapja a fejét, a tordai sóbányában tartott felolvasás, melynek során Alaine egy a II. világháborúban lezajlott történetet olvas egy nő ismételt megerőszakolásáról. Ez a pillanat annyira intenzív, hogy a néző vagy folytatásra, vagy valamiféle levezetésre vár utána. De Alaine teljes nyugodtsággal abbahagyja a felolvasást, és dedikálni kezdi a köteteket, mintha mi sem történt volna. A jelenet viszont a Polcz Alaine-i magatartás ismeretében mégiscsak meggyőző.

A pénteki nagyjátékfilm-szekciót Sipos József *Kaland* című filmje nyitotta. A rendező Márai Sándor azonos című színművét adaptálta filmre, mely által tiszteleg is az író munkássága előtt, de a médium megváltoztatásával egyben változtat is az eredeti mű jellegén. A film rendkívül szépen idézi a harmincas évek nagypolgári miliőjét, és a kezdetben előre látható, klasszikus hűtlenségtörténetet egy jó fordulattal teszi érdekessé a film zárlatában. A háború előtti évek Budapestje, a vihar előtti csend megfelelő keretet biztosít a Kádár professzor (Gerd Böckmann), felesége, Anna (Marozsán Erika) és protezséje, Zoltán (Csányi Sándor) alkotta szerelmi háromszög történetének. A történet kezdetben annyira tipikus, hogy szinte elkerülhetetlenek a klisék, a túlfűtött színészi játék, de a váratlan fordulat ebből mind visszavesz. Kádár

professzor gazdag, sikeres, és természetesen gyönyörű fiatal felesége van, aki – bár boldogtalannak látszik férje mellett – nem veti meg a kényelmet, ékszereket, ruhákat, amelyekkel Kádár elárasztja. Zoltán fiatal, kezdő orvos, akiben Kádár nagy potenciált lát, ezért előléptetésre javasolja, nagyobb felelősséget szeretne rábízni. Zoltán ezt nem vállalná, révén hogy titokzatos okból kifolyólag el akarja hagyni az országot, és az ok nem más, mint Anna, aki halálosan szerelmes Zoltánba, és vele akar megszökni. Kádár professzor rájön a háta mögötti konspirációra, és látszólag beletörődik sorsába, mondván, hogy Annának szüksége van erre az utazásra azért, hogy aztán visszatérhessen hozzá. Egy váratlan esemény azonban mindhárom szereplő jövőjét megváltoztatja, és Kádár, mint mindig, most is a mindenható szerepét vállalja fel, az utolsó részletig mindent megtervez és elintézt a fiatalok utazásával kapcsolatban.

Bergendy Péter *A vizsga* című nagyjátékfilmje újabb gyöngyszem volt az idei Filmtettfeszt programkínálatában, és egyben kellemes meglepetés. Tény, hogy ugyan Köbli Norbert forgatókönyvírótól jókat vártunk, sokan foghatták a fejüket, hogy „megint egy film a kommunizmusról”. Bergendy filmje azért zseniális, mert még mindig tud újat mutatni egy olyan témáról, melyet a média már rendesen elcsépeelt, illetve egy olyan korszakról, melyben az elsődleges célközönség elég sokat élt. Ezt úgy sikerült elérni, hogy az alkotói megközelítés megváltozott, és nem valami egyetemes, általános képet vagy témát jártak körül, hanem kevésbé említett és mediatisált részletekbe mentek bele, így aztán, noha a film kerettörténete az 1956-os forradalom utóélete, a sztori mentes marad minden hőskölteményi monumentalitástól, mely a hasonló alkotásokat hiteltelenné teszi. A témaválasztás tehát egyedi, a film nem kíván hosszas filozófiai értekezésbe bocsátkozni a szabadságról, emberi jogokról és etikáról, csupán egy sajátos rendszerbeli jelenséget jár körül, mégpedig az Államvédelmi Osztály ügynökeinek titkos vizsgáztatását. Az 1956-os események után az ávosok szükségesnek látják az ügynökök lojalitását próbára tenni, ezért olyan szituációkat alakítanak ki, melyek kísértést jelentenek, és lehetővé teszik az ügynökök lebukását. Az ilyen vizsgák közben az ügynököket egy szemközti házból figyelik, hallgatják le és értékelik feletteseik. Jung András (Nagy Zsolt) ügynök talán azért végzi kiemelkedően jól munkáját, mert fanatikus. És azért fanatikus, mert már gyermekként Markó Pál (Kulka János) alezredes vette szárnyai alá, azóta ő a mentora és atyai tanítómestere. Jungnak rajta és munkáján kívül semmije és senkije sincs. Munkája abból áll, hogy némettanárnak álcázva magát naponta több besúgót is fogad lakásában: olyan embereket, akiket többnyire megszaroltak az ügynökök, és ezért írnak jelentést bizonyos emberekről, akik iránt az államvédelmieliek kiemelkedő érdeklődést tanúsítanak. Jung felveszi a jelentést, jegyzőkönyvbe iktatja a beszélgetést, és időnként maga is jelentést tesz feletteseinél. Jung számára a vizsga napja éppen Szentestére esik, amikor egy bizonyos Gáti Éva (Hámori Gabriella) látogatja meg, aki látszólag a kedvese, és akiről Jung rövidesen kideríti, hogy állítólag ávosokat ölt a Corvin-közben. Jungnak tehát választania kell érzelmei és munkája között, azonban, mint később kiderül, nem ő volt az egyedüli, akit aznap vizsgáztattak.

A szombati dokumentumfilmek szekciót Papp Gábor Zsigmond 54 perces, *A szovjet levelezőpajtás* című filmje kezdte meg, mely társadalmi és történelmi témákat mozgat meg, de egyben személyes történet is, hisz a szerző saját állítása szerint arról szeretett volna filmet készíteni, ahogyan valaki gyerekként a kommunizmust annak kellemetlenségeivel és borzalmaival megélte. Papp Gábor Zsigmond dokufilmje igencsak személyes, hisz testvérétől kisleányig és a volt feleségéig mindenkiről említést tesz benne. A dokumentumfilm sorsa meglehetősen esetleges, hisz az elején Gábor még nem ismeri filmje másik főszereplőjét, Juliát, aki egykori levelezőtársa volt. A film kiindulópontja tehát a levelezés, melyet annak idején az elemi oktatás kötelezővé tett: a magyar elemistáknak kiosztották egy-egy szovjet kisleány címét, és ettől

fogva levelezniük kellett. A cél leginkább az orosz nyelv gyakorlása és elsajátítása volt. Gábor a levelezés megszakítása után harminc évvel útnak indul, hogy megkeresse Juliát, néhai levelezőtársát. Az úticél Moszkva, a pontos cím viszont bizonytalan, és az egész projekt végeláthatatlan, hiszen egyáltalán nem biztos, hogy Julia szóba áll majd vele. Moszkvában kideríti, hogy Julia azóta már Olaszországban él, így az úticél is változik, és ezáltal a film koncepciója is, hiszen a „milyen volt gyermekként a szocreál Moszkvában élni?” kérdéshez hozzáadódik a „milyen Olaszországban bevándorlóként élni?” Julia készségesen vesz részt a projektben, személyes emlékezéseit a gyerekkorról időnként a Gáborral való közös nosztalgiazásuk váltja fel, miközben a régi leveleket nézegetik. A filmben a szocreál moszkvai miliő a jelenbeli kapitalizmust jelző bevásárlóközpontokkal teli, nyugatias berendezkedésű nagyvárosával keveredik, mely által egyben univerzális és monumentális képet kapunk az egymást követő korszakokról. Ezt direkt módon montázzsal oldja meg a film: a Gábor stábja által felvett anyagot időnként egy-egy hasonló archív felvétel követi, mely talán valamely univerzális igazságot is magában hordoz: a divat változik, a szokások is, a rendszer is, de az emberek változatlanok. Ezzel párhuzamosan alakul ki a film személyesebb vonala, mely a kommunizmust két, a világ különböző részein élő gyermek szemszögéből látatja, a jelenkort meg két érett felnőttéből, akiket e sajátos múltbeli történet baráttokká kovácsolt a jelenben.

Jankovics Marcell 179 perces animációja Madách színművének (rajz)filmváltozata, és egyben az egyik legdrágább (több mint 400 milliós) magyar animáció. *Az ember tragédiája* forgatókönyve már 1983-ban elkészült, indulópénzt azonban csak később kaptak rá, így az alkotói folyamat csupán a kilencvenes években vette kezdetét, és a végleges verzió idén készült el. Jankovics animációjának képi világa elsősorban azért sajátos, mert a színek különböző animációs technikával készültek. Ez egyben jó és rossz is, hiszen bár a Madách–Jankovics stílusötvet sikerresnek bizonyult, a végterméken sajnos látszik, hogy túl sokáig készült. A különböző animációs technikák egymagukban és egymástól elszigetelten nagyon is működnek: igényesek és esztétikusak, azonban a végső mű enyhén összetoldottnak hat. Az animációs- és ábrázolástechnikák váltakozásában nem látszik a rendszer vagy koncepció, és a később elkészült színek már technikailag modernebbek, sterilebbek, mint a korábbiak. Jankovics, bár alapjában véve nem értelmezte át a művet, már magával az ábrázolással és a használt médiummal is aktualizálta. Ezen túl, saját bevallása szerint hansúlyozni akarta, hogy Ádám és Lucifer lényegében nem egymástól különböző szereplők, ezért kettőjük párbeszédét belső monológként ábrázolta, ezt az jelzi, hogy a szereplők szája nem mozog. Jankovics utolsó animációja mindenképpen figyelemre méltó, annál is inkább, mert kulturális szempontból a magyar ajkú közönség számára egyben régít és ismertet, de újat és meglepőt is nyújt.

És ha már összetoldottnak neveztem *Az ember tragédiáját*, akkor ebben a kategóriában mégis Pálfi György *Final Cut – Hölgyeim és uraim* című filmje viszi a pálmát, hiszen nagyjából négyszázötven filmből vágta össze, s e filmek együtt a nő és férfi archetipikus történetét hozzák létre. A történetben az első találkozástól a házasságig, a féltékenységtől a megbocsátásig a romantikus film összes fontos momentumát megfigyelhetjük, a nő és férfi archetípusa viszont nem csupán ezáltal jön létre, hiszen a közel ötszáz felhasznált film különböző világa, szereplői és hangulata, még ha némelyik csupán másodpercekig jelenik is meg, beleássa magát a néző tudatába, és ezáltal közöl valami egyetemeset. Ezenkívül a film nem feltétlenül szándékos komikumra is épül, a nézők ugyanis rendkívül jól mulatnak, ha a bevágott részletben magyarul szólal meg a színész, ha Disney- vagy egyéb ismert rajzfilmet ékeltek be, vagy a rendező merészen társított. Az archetipusok felállításától eltekintve kulturális szempontból e film úgy is működik, akár egy fantáziatéma, hiszen az elmúlt öt-

ven évben szocializálódott, a világ szinte bármely részén élő nézőnek kihívást és egyben elégedettséget nyújt a felismerés, hogy a bevágott filmekből jó párat látott már. A *Final Cut*ot oktatófilmként tüntették fel és mediatisztálták, másként nyilván nem is lehetne, hisz ötszáz film jogdíját kemény dió lenne összehozni, ezért belépődíjat sem lehet kérni hozzá.

Az idei Filmtettfeszt talán kicsit ünnepélyesebbre sikerült, mint az elmúlt években, ezt egyrészt az idén megalapított Sárga Csikó-díj átadása segítette elő, melyet elsőként Durst György producer vehetett át; illetve a népes közönség, melyhez képest időnként már túl kicsinek bizonyult a Győzelem mozi vetítőterme. Finoman ironikus az, hogy ahogyan egyre inkább a film és kiváltképpen a magyar film haláláról beszélnek, s ahogyan egyre kevesebb a pénz, és egyre nehezebb finanszírozást szerezni, hazai viszonylatban mégis műfajonként és szerzőnként sajátos, színvonalas a portéka, és ha csak helyi viszonylatban készítenénk statisztikát, a számok azt mutatnák, hogy évről évre több az érdeklődő – így talán, amíg van kinek, addig van miért filmet készíteni.

KORPA TAMÁS

Metapillanat VI

(VI)

ideiglenesség terül a kiterjedésre: havazik
 a mustársárga Slavia felett.
 a fehér gyolcsosok kilopnak egy féléber jelet
 a térre, hódolva a puha uralmának. tekintetüknek
 nincs medre. hány megapixeles szem ülhet
 egy ilyen archban, ha a jelenet korhatáros?
 jégcsipkés kisbuszokból tanult kollégák járnak a város
 pincerendszerét, ami az ügyes hely felderítetlen mása.
 egyikük közeli kipontozódása eltörhetné a tényt.
 az éjszakai légzést összegyűjti és elszórja
 a huzat. a lehetőség, hogy ilyen sokáig állhat,
 fellazítja vonásait, amikkel kitaratóan foglalkoztunk,
 mint az erőszak egy mozdulatával.
 döbbenetesen dolgozik a *ha*, s a koravén
 nyelven ülő ellensúlyként az én.

(VI)

ahol fészket bont a szapora kolónia:
 kiüríti a kérdést, és idő terül a szóra,
 de ragyognak még az elvarratlan szálak
 s a többnejű igék. Slavia fogékony, fogással teli,
 mint egy koherens férfistrand, melynek távolabbról
 választott sziluettjében csillog a motozás halványlila
 hője. finom vokállal kárpitozva két test
 közelít, két vízkészlet: öntisztuló tények s egy láda
 felkavart őszibarack a parton. a medence álma:
 a jóindulatú teleológia, ahogyan alányal a víz
 egy gyermeklánynak – ízekre szed mint egy hideg
 thriller, s akár a hiúz, vadászni indul benne a puhaság –
 egy kirakat dizájnüvegén végül a göndör völgy
 tanulsága: havazik.

Metapillanat VII

(VII) *sarokház a Tomáš utcán*

mintha ebben a házban lakna.
jelzésértékű, ahogy mozog a Brit India
formájú úszómedence körül a csigalépcső.
egy alakzat, mely nem a nehézkedésről beszél.
szót fogat be, és kinyílik egy szó a vázában
vihar előtt, előkerül egy régi honlap. a pillanat,
ahogy kiforogja magát és éleit töri.
a memória zárkózott, eminens tusája:
a testi *éppség*, ami csak nyoma nélküle.
világosbarna halk zajok alatt falatnyi dresszt tol le
magáról s belepi karcsú édességedet. itt van
ő tehát, a hímnemű ő. üzletszerű és távoli.
Cesta Tomáš utca, olvassa el, mondja,
elvont kultúrtáj, kockázatközösség. szeretteit
is külön-külön belemártja a versbe.

(VII)

a zongorából jött haza.
most napokig veszélyes. miféle perisztaltika
hozta át. az értelem peremén negédes
fáklya körül ülnek külön: a test s kontrasztanyaga
a lélek. a rend s mitológiája a mozgás.
a gerincvelő évszakában mohón araszol
fölfelé a kemény pelyhű havazás. pár grammos
szelíd állat, pontnyi nehézkedés. egy régi
karácsonyestén mintha minden tűlevélben
másodpercmutató ropogna, mint kórházvonalban
az idő, termeken, termeteken átlapozó fény,
mint egy finom és felkavaró vázlat, mint a szeder-
színű, hegyes mellbimbóérmék, mint egy
vándor evangélista a palackzöld fényű szeméttelap
mentén, mint a ragadozó hajlékonyságával kinyílt
kehely, mint a csend töretlenül nyúló két-három
perce, mint egy holt nyelvben percegő holtidő –
ha tudná, mi a *mint*, gyűlölnie kéne.

TÓTH ESZTER ZSÓFIA – MURAI ANDRÁS

A SZÉPEK ÉS A SZÖRNYETEGEK

Egy esemény emlékezete:
az 1985-ös szépségverseny

A nyolcvanas évek Magyarországnak emlékezetes közéleti eseménye áll írásunk középpontjában: a szépségkirálynő-választás jelentőségét az adta, hogy az első „szocialista” szépségversenyként a közbeszéd, a sajtókritika fókuszába került. Majd a győztes tragikus halálát követően a nyomtatott és mozgóképes publicisztikák általánosabb társadalomkritika megfogalmazásának lehetőségét látták az események feldolgozásában. Az 1985-ös szépségverseny korabeli interpretációit alapvetően meghatározta az, hogy a szépségkirálynő kilenc hónappal a verseny után öngyilkos lett. A fiatal lány értelmetlen, tragikus halálának okait, tettének mozgatórugóit a korabeli média is megpróbálta feltárni,¹ s azóta is számos helyen idézték fel Molnár Csillának mint az első „újkori” szépségkirálynő-választás áldozatának az emlékét.²

Egy sokszor elbeszélt történetről van tehát szó, amely az elmúlt több mint negyedszázadban tovább élt a társadalmi emlékezetben. Az emlékezetnek azonban mítoszképző funkciója is van, különösen amikor a szóban forgó eseményt újra és újra elbeszélik: elmesélhetővé és hagyományozhatóvá teszik a történetek vagy a személy emlékét.

Írásunkban nem az események rekonstruálására törekszünk, sőt bizonyos értelemben épp ellenkezőleg: a múlt rekonstrukciójának nehézségét és komplexitását szeretnénk érzékeltetni, mikor több nézőpontból idézzük fel az egykori történeteket. Két eltérő módszerrel megidézett múltat helyezünk egymás mellé: a korabeli sajtóreceptiót, valamint néhány egykori versenyző visszaemlékezését, mellyel az utolsó éveiben járó szocialista

...szépség és halál,
győzelem és elmúlás és
mindenekelőtt
kiszolgáltatottak
és nyereszkedők mint
örök irodalmi toposzok
húzódnak a történet
mögött...

rendszer egy sajátos eseményének mában élő, kommunikatív emlékezete³ működéséhez is közelebb kerülhetünk.

Az esemény

■ 1985-ben – több mint 50 év kihagyás után⁴ – „Magyarország Szépe” versenyt rendeztek Magyarországon. A verseny szervezője a Magyar Média⁵ nevű cég volt, osztórák licenc alapján.⁶ A verseny kiírása szerint azok a lányok jelentkezhettek, akik megfeleltek az alábbi feltételeknek: 16–26 év közötti, legalább 160 cm magas hajadonok voltak. A több mint 2000 induló közül Molnár Csilla Andrea fonyódi gimnazista nyerte el a koronát az 1985. október 5-én a Budapesti Kongresszusi Központban rendezett döntőn.⁷ 1985. december 18-án megnyerte Bécsben az első osztrák–magyar szépségversenyt,⁸ a szépségkirálynő a Máltán rendezett Miss Europa választáson 3. helyezett lett 1986. február 28-án. 1986. július 11-én Magyarország szépségkirálynője öngyilkos lett.

A szépségverseny idegen volt a kor politikai-társadalmi berendezkedésétől, amit a sajtóreakciók is – mindjárt látni fogjuk – jól mutatnak, de a szocialista rendszer disszonáns viszonyát a versenyhez az elnevezés körüli huzavona, majd a magyarosított végeredmény is kitűnően érzékelteti. Egyik interjúalanyunk, a 85-ös szépségverseny döntőse, dr. Cenkvari Ágnes így ábrázolta a szituációt: „Már a megnevezésnél problémák voltak, mert nem lehetett Miss Hungary, nem lehetett Miss Hungária, szóval sok minden nem lett, és akkor a szépek is meg a nyelvészek is megegyeztek: a Magyarország Szépe mindenkinek megfelelt.”⁹

1985-ben újságcikkek sokasága foglalkozott a versennyel, de szinte ezzel egy időben könyvek és egy film is igyekezett feltárni az akkorra már erősen erodálódott szocialista rendszer újabb disszonáns jelenségét. 1986-ban *Szépleányok* címmel készítette el Dér András és Hartai László minden idők egyik legsikeresebb magyar dokumentumfilmjét a szépségkirálynő-választás visszáságairól, amit a nyolcvanas évek szocialista rendszerének korhű lenyomataként is nézhetünk.¹⁰ A szépségkirálynő-választás értelmezésének módosulása már közvetlenül az eseménysorozat elindulását követően megkezdődött. Erre egy 2010-es interjúban¹¹ Hartai László, a *Szépleányok* egyik alkotója is utalt, amikor arról beszélt, hogy a forgatás kezdetekor még párhuzamosan terveztek forgatni a szépségversenyről és a Skála Áruház menedzsmenttanfolyamáról. Így sajátos láttelepet akartak adni a korról, amelyben már egyre több olyan dolog vált lehetségessé, amely szimbolikusan jeleníti meg az átmenetet a piacgazdaságba: többek között osztrák licenc alapján szépségverseny szervezése és a menedzsmenttanfolyam indítása. A tanfolyamon azonban üzleti érdekekre hivatkozva betiltották a forgatást. A *Szépleányok* című filmben is érzékelhető hangsúlyeltolódás: az eredetileg megmérettetésnek, versengésnek indult szépségversenyt a szépségkirálynő öngyilkossága más értelmezési keretbe helyezte, s a film sokkal általánosabb síkra lépett: szépség és halál, győzelem és elmúlás és mindenekelőtt kiszolgáltatottak és nyereszkesedők mint örök irodalmi toposzok húzódnak a történet mögött, és teszik népszerűvé az alkotást mind a mai napig.

Szintén 86-ban jelent meg a korabeli szépségipar korrupció viszonyait leleplező *Szépséghibák* című könyv.¹² Friderikusz Sándor riportkönyve, az *Isten óvd a királynőt!* 1987-ben jelent meg, és ugyancsak rendkívül keresett volt. Ma pedig egy folyamatosan frissülő honlap működik Molnár Csilláról, amely precízen összegyűjtötte és rendszerezte a szépségkirálynőről felhalmozódott rengeteg információt.¹³

Jelentős méretű tehát az a szövegmenyiség, amely az 1985-ös szépségkirálynő-választással és Molnár Csilla tragikus életével foglalkozik. Ezt a korpuszt most két szempontból közelítjük meg. Egyrészt a szépségversenyt kísérő korabeli közbe-

szédre vagyunk kíváncsiak. Hogyan fogadta a sajtó az első „szocialista” szépségkirálynő-választást? A „Magyarország Szépe” sajtórepresentációján keresztül felvázolhatjuk az esemény társadalmi-kulturális kontextusát: a nyilvános beszédben szokatlan, idegen „test” a szépségverseny, s szembetűnő a lapok közerkölcsöt féltő, nevelő szándéka és előítéletessége – ugyanakkor Molnár Csilla öngyilkossága utólag igazolta az aggódó, társadalmi felettes énként megszólaló cikkeket. Ezt követően az elsődleges emlékezet nézőpontjából láttatjuk az eseményeket: a személyes tapasztalattal rendelkező két egykori döntős visszaemlékezése a mából s „belülről” láttatja a „szépek” küzdelmét a mostoha versenykörülményekkel.

A szépségverseny korabeli médiareprezentációja¹⁴

Fiatal versenyzők – aggódó felnőttek

■ A korabeli média gyakran jelenítette meg úgy a szépségversenyen induló lányokat, mint akik saját érdekeiket nem tudják képviselni, segítségre, gyámolításra szorulnak. Azzal is érveltek a szerzők, hogy tapasztalatlanságuk fiatalságukból ered. Másrészt kiemelték azt is, hogy a szépségversenyen indulók többsége nem profi modell vagy „maneken” volt.¹⁵

A királynőt és udvarhölgyeit gyermekszerepben jelenítette meg a *Magyar Hírlap* újságírója is: „Gyerekek még – legyint idősb kollégám [...] Szemügyre veszem a királynőt s hölgyeit: bizony, hogy azok. Nem érett szépség egyikük sem, szemükben nem ragyog az igaz szerelem tudása, test és lélek önfedelet titka.”¹⁶

A versenyzők gyámoltalanságát úgy is megjelenítették az újságírók, hogy azt hangsúlyozták: „a királynő szinte még gyermek”.¹⁷ Sőt azt javasolta a szerző, hogy a második helyezett vegye igénybe tanácsadó segítségét, „aki elmondja, hogyan viselkedjen, mit írjon alá, mit tanuljon”, mivel eddig szülővárosán kívül csak Csehszlovákiában volt.¹⁸

A *Népszava* tudósítója azt helytelenítette, hogy a fiatal lányokat a sminkkel megöregítették: „A látványosra épített színpad hófehér lépcsőre terített vörös szőnyegen lépdelték fel a lányok. Akiket egy örült eszme jegyében összepirosítottak, -púdereztek, -festékeztek és -hajlakkoztak, nyilván azért, hogy még véletlenül se látszódjanak annak, amik. Szép, fiatal, karcsú és romlatlan lányoknak. A jól sikerült smink segítségével így szépen megöregedtek, idomulva a rangos esemény nívójához.”¹⁹ A cikk szerzője nem tért ki arra, mi is az az örült eszme, amelytől a lányokat féltette. Vélelmezhetjük, hogy a szépségipar.

A „Centrum szépé”-nek megválasztott döntőst, Kondász Tündét a Centrum Áruház propagandafőnöke „szőke hajú, huncut tekintetű”²⁰ gimnazista lányként írta le, akihez messzemenően alkalmazkodniuk kell a reklámszakembereknek: pl. dolgozatírás előtt „a világot sem bolygatták”, nem fotózták, filmezték: hadd tanuljon, készüljön az életre – hangsúlyozta a propagandaigazgató.²¹

A korabeli sajtóhíradásokban gyakran írtak arról, hogy féltik a lányok tanulmányi előmenetelét. Molnár Csilla győzelméről úgy nyilatkozott a gimnáziumigazgató, hogy jobban örültek volna, ha tanulmányi versenyt nyer.²² Kondász Tünde szülei is annak örültek az újságíró szerint, hogy a lány nem adta fel továbbtanulási terveit: vagy külkereskedelmi főiskolára vagy bölcsészkarra akar menni.²³

A közerkölcs védelmében

■ Az *Ifjúsági Magazin* újságírója morális alapról érvelt, amikor egyenesen tisztességtelennek tartotta azt, hogy gimnazista lányok is részt vehettek a versenyen, és ez veszélyeztethette a tanulmányi eredményeiket: „Nem arról van szó, hogy a királynőnk még legfeljebb csak királylány, hogy a bakfisokat gusztustalanul agyonsminkelték, s

hogy érett női szépséget nem láttunk, hanem arról, hogy tisztességtelen elcsábítani őket akármilyen szerződéssel az életüket alapozó iskolából. [...] Hallatlanul erős a csábítás, hogy valami csillogó és rövid zsákutcába menjenek. [...]” Ha az első helyezett „olvassa ezeket a sorokat, azt üzenjük: tanuljon, s ha marad szabadideje, kereszen zsebpénzt és sikert az aranyozott koronával. Gratulálunk és szurkolunk érte.”²⁴

A *Magyar Hírlap* újságírója a győztes édesapjába vetette bizodalmát: szerinte az apa feladata volt, hogy felügyelje leánya tanulmányi eredményeit. „A szépségkirálynő azt sem titkolta, hogy az iskolában rosszul áll a szénája, és hogy nincsenek illúziói: az egyeseket a szépségével nem fogja kijavítani. Mindenesetre az is valami, hogy egyáltalán ki akarja őket javítani. Remélhetőleg semmi sem tántoríthatja el ettől a szándékától. Ha másban nem, a szigorú Molnár-papában bízunk az ország érdeklődő apraja-nagyja: ő majd résen lesz.”²⁵ Ugyanő testőrt rendelt volna ki a szépségkirálynő mellé a kairói jutalomútra – amely végül nem valósult meg. „Bár Csilla bejelentette, hogy a meghívást csak akkor fogadja el, ha vele mehet a kísérője is, az aggodalmaskodókat ez sem nyugtatta meg. Szerintük Csilla mamája sem elég, testőrök kellenének a gyönyörű kicsike oldalára.”²⁶

A szocialista erkölcs védői is felbukkannak az újságírók között: ők azok, akik a közelebbről nem definiált közerkölcsöt akarják védeni a szépségkirálynő-választástól: „Isten(nő) mentsen meg attól, hogy kéretlenül féltsem a közerkölcsöt az olyan, valószínűleg ártalmatlan, bár kicsit azért ízléstelen parádéktól, mint a minapi parádés szépségvásár, amelyek legfeljebb a közszemlére elővonult résztvevőkben tehetnek könnyen kiheverhető kárt.”²⁷

Az *Ország-Világ* tudósítója azon élcelődött, hogy az egyik 16 éves budapesti döntős leány legkedvesebb időtöltésének a telefonálást nevezte meg. Az újságírói kommentár sajátos látélet a korból, melyben utal a telefonínségre is: „1. csak a szépségének köszönheti-e, hogy egyáltalán telefonjuk van?, 2. mit szól ehhez a hobbihoz a) aki a számlát fizeti, b) az ikerállomás tulajdonosa?”²⁸

A korabeli média felfigyelt arra is, hogy a szépségverseny majdnem egybeesett október 6-ával, az aradi vértanúk évfordulójával, amit a *Népszava* tudósítója ízléstelennek tartott.²⁹

Női szerepek

■ Az *Iffúsági Magazin* újságírója hosszasan elmélkedett arról, hogy nőies nőkre és férfias férfiakra van szüksége a társadalomnak, nem olyan kilengésekre, mint amikor a „felszabaduló nők, mint az otthon hagyott, rosszul nevelt gyerekek először a számukra ősidők óta tiltott holmik után kapkodtak: nadrágot húztak, rágyújtottak, iszogatni kezdtek, szókincsük elgazosodott, kezdik ők kergetni a fiúkat, és [...] már birkóznak is egymással”.³⁰ Az egyenjogúság rossz következményének tartotta a szerző, hogy a „nők lementek a bányákba, fölmásztak a villanyoszlopokra, rázatták magukat a traktorokkal, a férfiak pedig mind színesebben öltöznek, újabban sokan fülbevalót kezdenek hordani, hovatovább festeni fogják magukat”.³¹ Az újságíró úgy vélte, a nem szerepek egészségtelen mértékben felborultak.

Az egyenjogúság megjelent a *Magyar Iffúság* cikkében abban a kontextusban, hogy a versenyre nevező lányok mindannyian dolgozó nők voltak. Ez a cikk utalt egyedül korabeli politikai eseményre is: arra, hogy 1985-ben rendeztek először olyan országgyűlési választást, amelyen – bár a Hazafias Népfrent jelöltjeként, de – egy választókerületben több jelölt is indulhatott.³² „Az idén amúgy is benne vagyunk a választásban, a tavasz folyamán megismerkedtünk a többes jelöléssel, a választás demokratizmusával, most már nem kell egyéb, mint ebbéli ismereteinket felújítani és szakértelemmel végignézni, rendjén mennek-e a dolgok, nincs-e valami fennakadás. S ne feledjük: ez a szépségverseny a dolgozó nők szépségversenye, eleddig vala-

mennyi helyi győztesről közölték a foglalkozását, tanárnő, cukrász vagy éppen más, arról szó sincs, hogy ezek a lányok semmihez sem értenek, csak éppen szépek.”³³

A *Magyar Ifjúság* cikkírója a nyugati szépségversenyek karikatúrisztikus ábrázolását állította szembe a hazai szépségverseny „vérezen komoly” voltával. A korabeli kontextusban a nyugati szórakozási formák ábrázolása könnyed környezetben azt is jelentette, hogy a jelenséget ily módon ítélték el. Ugyanakkor a magyar változatot is kritikusan szemlélte a szerző, legalábbis iróniát érezhetünk a szavak mögött, amikor a szépségkirálynő-választást – a szocialista rendszerbe nem illő – gazdasági vállalkozásnak aposztrofálta. „A szépségversenyről alkotott elképzeléseim javarészt a Parabola című tévéműsor filmbevéágásaira és a tévéhíradó »kis színeseire« épültek, könnyed szórakoztatásnak hittem, hiszen mindig ötlábú borjakról, bicikliző páviánokról és a bajor sörivóversenyről szóló hírek között mutatták, szigorúan az időjárás előrejelzés előtt. A mi szépségversenyünk azonban nem volt holmi léha show, a mi szépségversenyünk nem került üres, gondtalan szórakoztatási elképzelések uszályába. A mi szépségkirálynő-választásunk egy vérezen komoly gazdasági vállalkozás volt.”³⁴

Karrier és retorzió

■ Gyakran cikkeztek arról is, hogy kiugrási lehetőségként tartották számon a versenyzők a szépségversenyt. A versenyre „mindenkit hasonló vágyak: az országos hírnév, a győztesnek kijáró jutalmak, a szerződtetés után remélt kimagasló jövedelem vonzottak ide. [...] A boldog továbbjutókat [...] amikor arra próbálok emlékeztetni, hogy leginkább a szorgalmas, kitartó munka és tanulás termése a siker, a válasz a vérvörösrre festett, szép metszésű ajkak lebiggyesztése” – állította az *Ifjúsági Magazin* újságírója. Ez az interpretáció a szépséget úgy jeleníti meg, mint anyagi előnyökre váltható adottságot. Másrészt az újságíró szerint a szépség nem jár együtt szellemi adottságokkal.³⁵

A döntősök között volt olyan, aki a gimnáziumot magántanulóként fejezte be, mivel második osztály után kimaradt. Volt takarító, adminisztrátor, statiszta. Számára a döntőbe jutás meghozta azt a lehetőséget, hogy az azt megelőző évek tengés-lengéséhez képest megbízásokat kapjon a szépségiparban.³⁶

A szépség mint árucikk jelent meg az *Ifjúsági Magazin* tudósításában is. „Aki szép, eladhatja a látványt [...] azoknak a cégeknek, amelyek a termékeiket akarják eladni. És mostanában [...] egyre több ingyom-bingyomot pucér vagy félpucér lányokkal körítve kezdenek zseniális propagandisták reklámozni. Megnőtt a kereslet a fotómodell, a manőken, a »táncosnő«, az áruházi »házikisasszony«, a meztelen statiszta iránt. Kellenek a szép lányok, mosolyogjanak, kacsintsanak, riszáljanak, vetkezzenek. Idénymunka, [...] a divatláz majd alábbhagy, s előbb-utóbb az értékrend is helyrebillen.”³⁷

A szépségkirálynőről még egy évvel tragikus halála után megjelent egy cikk a *Nők Lapjában*.³⁸ Apropóját Friderikusz Sándor riportkönyvének megjelenése adta, amiben a szépségkirálynő öngyilkosságának magánéleti és a szépségversenyhez kötődő hátterét boncolgatta.³⁹ A *Nők Lapja* cikkszerzője a szépségelvárásokkal kapcsolatban hangsúlyozta: a győztesnek a nemzetközi sztenderdeknek is meg kellett felelnie: „Az alak legyen kiforrott, tökéletes mell, derék, csípő az adott sztenderdeknek megfelelő, ám az arc tükrözzön ártatlanságot, üdeséget. Olyat, ami a sminken is átüt. De hát kérem, ez szakma. Tényszerű és rafinált. Pénz van benne.”⁴⁰ Persze kérdéses, miért vélte úgy az újságíró, hogy ezek a nemzetközi elvárások. Azonban megállapításaiból visszaköszön az egész, a szépségversennyel kapcsolatos diskurzusok kettőssége: a szépség mint természeti adottság és a szép nő külsőben rejlő gazdasági haszon lehetőségének kiaknázása mint cél: „Ha a szépség áru, ha piaca van, ha annyian keresnek rajta, ha reklámértékről beszélnek, az mindkét félre méltányos mértékben fogal-

mazódjék meg.”⁴¹ A kérdésfeltevessel arra utalt az újságíró, hogy a korabeli diskurzusokban gyakran úgy jelenítették meg a döntősöket, mint akik a Magyar Média áldozatai lettek azzal, hogy előnytelen szerződés kötésére kényszerítették őket.

Alig maradt fent a szépségversenyre vonatkozó írásos levéltári forrás. Dr. F. István egy 1989-es, a *Reform*nak adott nyilatkozatában utalt arra, hogy az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztálya közvetlen nyomást gyakorolt a szervezőkre, például a tekintetben, hogy a verseny elnevezése ne Miss Magyarország, hanem „Magyarország Szépe” legyen. A nyilatkozó arra is panaszkodott, hogy Molnár Csilla öngyilkossága után őt kizárták a pártból.⁴² Bár a kizárásnak közvetlenül nem volt köze az öngyilkossághoz. A Budapesti Pártbizottság Pártfegyelmi Bizottsága 1988. március 10-i ülésén hozott határozat szerint lakáskiutalási körülményeit – Füst Milán egykori villáját kapta meg – vizsgálták meg, és ezért zárták ki, azonban az indoklásban szerepel az is, hogy a szépségverseny alatt a szocialista erkölcshöz méltatlanul viselkedett.⁴³

A verseny negatív visszhangja, az első helyezett öngyilkossága olyan felhangot is kapott a korabeli sajtódiskurzusokban, hogy ez az eset is azt példázza, a magyar társadalomban nem mennek rendben a dolgok: „Az ember ismét csak megvonta a vállát: miért éppen ezen a sikamlós területen mennének nálunk korrektil, rendesen az ügyek?”⁴⁴

A verseny és a szépségkirálynő emlékezete két interjú tükrében

■ A két döntős, Kruppa Judit és Cenkvári Ágnes megszólaltatásával célunk az volt, hogy megismerjük a szépségversenyre vonatkozó múltkonstrukcióikat, valamint azt, hogyan reprezentálják akkori és jelenlegi önmagukat a verseny kontextusában. A múlt sohasem statikus jelenség, változása éppúgy függvénye az idő múlásának, mint az adott eseményt átélt személyek jelenbeli identitásszükségletének. Egyik interjúalanyunk, Kruppa Judit visszaemlékezésének és a múlt „objektivitásának” viszonyára a következőképpen reflektált: „Nyilván az enyém megszépült, az övék meg még rosszabb lett, mint valójában.”

Kruppa Judit második helyezett volt a 85-ös szépségversenyen, s ennek köszönhetően indult el karrierje a reklámszakmában: szerződést kötött a Skálával, az áruházzal „háziasszonya” lett, később a média különböző területein dolgozott. A ma már elsősorban a családjának élő egykori döntős régi önmagát vidékről Budapestre felkerült naiv lányként látja, akinek életútját a szépségverseny alapvetően meghatározta: „mindennek az alapja az volt, hogy engem egyszer csak megismert egy ország.” Visszaemlékezésében a verseny adta lehetőséget megragadó, a helyzetet (a szoborkészítés esetét kivéve) és általában az életét kézben tartó személyiségként jelenik meg. (Ellentétben azzal a képpel, ami Molnár Csilláról a róla szóló könyvek, cikkek alapján kirajzolódott: ő olyan lányként jelent meg, akit a verseny következményei maguk alá gyűrtek.)

Cenkvári Ágnes egyetemi hallgatóként jelentkezett a versenyre, amit saját megfogalmazása szerint „próbatételnek”, „megmértetésnek” tekintett. A szépségversenyt követően folytatta tanulmányait, állatorvosként végzett, majd tudományos fokozatot szerzett, tehát pályáját a ’85-ös szépségkirálynő-választás közvetlenül nem befolyásolta. Visszaemlékezésében mindvégig negatívan írta le a verseny szervezését, a szervezőket és a zsűri tagjait is: a „teljes gátlástalanság és szervezetlenség” uralta az eseményt. „A döntő az meg abszolút káosz [...] a szimbóluma az egész akkori szépségiparnak Magyarországon.” Elbeszélésében hangsúlyos a versenyző lányok kiszolgáltatottsága, akik azonban nem tudták érdekeiket képviselni, Cenkvári szavaival: „mindenki fogta be a száját, és kussolt”.

■ Cenkvári Ágnes szerint „azért abban az időszakban, ezt tudni kell, ez egyáltalán nem volt szokásos, és a modellkedés meg manökenkedés, hát ha nagyon durván akarok fogalmazni, bizonyos áruba bocsátkozás, áruként eladása egy testnek”. Míg Cenkvári a kiszolgáltatottságot hangsúlyozta, addig Kruppa Judit a show nehézségei mellett kiemelte, hogy a versenytársak nehezen fogadták el a „játékszabályokat”. „Ez egy showbiznisz, egy verseny és egy show. Egy show nem arról szól, hogy szanatóriumba vonultam, és feltett lábakkal arra várok, hogy majd a fejemre teszik azt a koronát vagy sem. Ez egy műsor, ráadásul ez egy televíziós műsor volt. Ez a bolondokháza. Én nem tudom, hogy ezek a lányok mit számítottak vagy mire gondoltak. [...] Én, aki soha ilyenben még nem vettem részt, és a színpadnak ezt a világát [...] nem ismertem, azzal tisztában voltam, hogy ez egy munka. Ha azt mondják, hogy állj három órán keresztül a színpalak mögött, mert sosem lehet tudni, hogy mikor mondják azt, hogy függöny és indulj, akkor ott álltam.”

Cenkvári inkább a nehézségekre emlékezett: „Az a bizonyos osztrák úr kivitt bennünket a nem is tudom pontosan melyik híd lábához, ahol csoportos Jessa fürdőruhás fotózás volt. Tehát először ruhában, mindenki a saját utcai ruhájában, majd ott a csúcspontnál a közepén le kellett vetkőzni, ráadásul már októbert írtunk, ugye 5-e volt. Le kellett vetkőzni fürdőruhára, ki hogy tudott, és mosolygás és újra fotózás. Olyan nagyon nem volt már bennünk életerő meg életkedv, örültünk, hogy túléljük a napot, és aztán ez folytatódott. Teljes szervezetlenség, azt lehet mondani.”

Kiszolgáltatottság

■ Cenkvári Ágnes emlékei szerint „embertelen és ocsmány, kalandvágyból karrierista és a konjunktúrát idézőjelben meglovagoló emberekkel volt tele a környék.”

A *Szépleányok* című dokumentumfilmben van egy rész, amely bemutatja, hogyan készített Pauer Gyula gipszszobrokat a meztelen lányokról. Sok kritika érte a művészi megörökítésnek ezt a formáját, aminek Kruppa Judit is – saját értelmezésében – véltlen áldozata volt. „A szoborkészítés a filmben, ami miatt a Skála-szerződés is majdnem befuccsolt. Belecsöppentem valamibe, amiről azt sem tudtam, mit is csinállok valójában. [...] Emiatt engem akkor behívatott Berecz elvtárs⁴⁵ a Fehér házba, a pártközpontba, és beszélgetnem kellett vele. Ugyan nem is értettem a lényegét a dolognak, hogy miért. Megkérdezte, hogy vagyok, mondtam, köszönöm, jól.” Cenkvári nem vett részt a szoborkészítésben, véleménye azonban még Kruppa Juditénál is keményebb: „Az a gátlástalanság és bunkóság, nem tudom minek nevezni, az a férfiúi bunkóság volt, hogy olyan szinten eszközként, bábként kezelték ezeket a lányokat, hogy ez egyszerűen fölháborító.”

Cenkvári Ágnes az interjú során többször kiemelte a lányok kiszolgáltatottságát és alárendelt helyzetét: „Azt se tudta az ember, mit ír alá” – mondta szerződésekről. „Átjáróház volt a mi öltözőnk. Oda csak az nem jött be, aki nem akart. Márpedig nagyon sokan be akartak. Az utolsó kótyonfitty fotósna fölkent fickó, csak úgy belibegtek, ohne zsanír, az senkit nem zavart, hogy egy szál bugyogóban állunk ott. Tehát tárgyagnak, eszközöknek, mondhatnám robotoknak szántak bennünket. A tapintatnak árnyéka sem volt. Ez volt az egészben számomra a legfelháborítóbb, hogy kifejezetten, nem akarok csúnya szót használni, mondjuk inkább eszköznek tekintetek bennünket a saját kis peccsenyékük süttetéséhez.”

Versengő emlékezetek – konklúzióként

■ „A nagy elméletek adta szellemi biztonság eltűntével helyet kell szorítani a történeti képből mindannak, amit maguk az érintettek világukról és benne saját magukról érvényesnek gondoltak” – írja Gyáni Gábor az alternatív értelmezések lehetőségét magában rejtő személyes emlékezetek jelentőségét hangsúlyozva.⁴⁶ Jelen tanulmányunkban – az 1985-ös szépségverseny kontextusában – ez azt jelentette, hogy több nézőpontból ábrázoltuk a verseny korabeli médiavisszhangját és annak emlékezetét. Természetesen nem a szépségverseny az egyetlen olyan esemény az 1980-as évek Magyarországnak hétköznapi világában, mely a versengő emlékezetek terepeként figyelemre érdemes. E történettel azonban ábrázolhatóvá válnak nemcsak a korabeli pre-vállalkozói világ visszásságai, hanem az erkölcsi közbeszéd is olyan kérdésekben, mint például áruba bocsátható-e a szépség, és hogyan jeleníthetők meg a korabeli társadalmi elvárások egy fiatal leánnyal szemben.

Az egykori résztvevők visszaemlékezéseiben pedig jól érzékelhető, hogy a megélt esemény az egyén életében betöltött szerepe szerint kerül értelmezésre: a verseny második helyezettjének életútját alapvetően befolyásolta sikeres szereplése, míg az akkor egyetemi diák döntős számára ez csak egy kellemetlen epizódként jelenik meg elbeszéléseiben. Újabb nézőpontot, másféle interpretációt jelent tehát, mikor a saját tapasztalattal rendelkező személyek beszélnek el az adott múltbeli eseményt: ebben az esetben a maguk számára megszerkesztett élettörténet jelenti a múlt szűrőjét.

■ JEGYZETEK

1. Legrészletesebb feldolgozás Friderikusz Sándor kötete: *Isten óvd a királynőt!* Bp., 1987.
2. Például *A XX. század krónikájában* (Officina Nova, 1994) vagy az 1996-ban megjelent *Magyarok Krónikájában* (Officina Nova, Bp.).
3. Jan Assmann kommunikatív emlékezetnek nevezi a 40-50 éven, tehát egy emberöltőn belül történt eseményeket. Assmann: *A kulturális emlékezet*. Atlantisz, Bp., 1999.
4. Kivéve az Annabál szépe versenyt, melyet a szocialista időszakban is, 1954-től folyamatosan – elsősorban idegenforgalmi okokból – megrendeztek. Ezenkívül voltak helyi versenyek: pl. Budapest Szépe verseny és Miss Hunyadi Verseny az 1980-as évek elején, a Hunyadi hajón.
5. Teljes nevén: Magyar Média Reklám és Propaganda Szolgáltató Leányvállalat.
6. Tóth Rita, a magyar Divatintézet manókenje az 1984-es bécsi Miss Európa választáson 3. helyezett lett. A Képes Újság tudósítása szerint: „Csaknem ezernégyszáz éves Kárpát-medencei ittlétünk alatt eddig sikerrel távol tartottuk magunkat eme hívságos vetélkedéstől. Ötszáz esztendővel Mátyás király bécsi győzelme után egy Tóth Rita nevű magyar kislány is bevette a várost. A teljes ismeretlenségből előlépve, úgyszólván turistaúton bronz medáliát nyert az európai szépségversenyen.” Czippán György: *Mégis lesz királynőnk!* Képes Újság 1985. szeptember 7. www.molnarczilla.hu
7. Molnár Csilla Andrea 1969. január 20-án született Kaposváron. 1972-től Fonyódon élt vendéglátással foglalkozó szüleivel és öccsével. A fonyódi Karikás Frigyes Gimnázium tanulója volt. www.molnarczilla.hu
8. *Minden tekintetben szebbek a magyarok*. Magyar Hírlap 1985. december 19.
9. Ennek oka lehetett az is, hogy az 1980-as évek elején törekedtek arra, hogy kevésbé áramoljanak be nyugati nyelvekhez kötődő kifejezések a magyar nyelvbe. Például Fruita Porta néven zöldség-gyümölcs standokat nyitottak Budapesten, majd azokat átkeresztelték Vitamin Portára.
10. *Szépleányok*. Magyar dokumentumfilm, 1986, Rendező-operatőr Dér András, Hartai László. Balázs Béla Stúdió – Mozgókép Innovációs Társulás.
11. Retrográd, a Hír tévé történelmi magazinja. 2011. 09.14.
12. Gazsó L. Ferenc – Zelei Miklós: *Szépséghibák*. Bp., 1986, magánkiadás. Zelei Miklós szerint azért jelent meg a könyv magánkiadásban, mert állami kiadó nem vállalkozott rá.
13. www.molnarczilla.hu.
14. Az e fejezetben idézett cikkek összegyűjtve megtalálhatóak a www.molnarczilla.hu emlékdoldalon.
15. *Magyarország szépe*. Békés Megyei Népiújság 1985. október 7.
16. B.B.A.: *Miss Erotika?* Magyar Hírlap 1985. október 7.
17. Fazekas: *A királynő szinte még gyermek. Most a szépek választanak*. Esti Hírlap 1985. október 7.
18. Uo.
19. Ben: *Kuglóf és évforduló*. Népszava 1985. október 7.
20. Kiss Dezső Péter: *Szépsége a centrumé*. 1985. november.
21. K. É.: *A Centrum szépét is átváltoztattuk*. Átváltoztatjuk 1985 tél.
22. B.L.: *Közepes vagyok – mondja a szépségkirálynő*. Dunántúli Napló 1985. október 13.
23. Kiss Dezső Péter: *Szépsége a centrumé*. 1985. november; K. É.: *A Centrum szépét is átváltoztattuk*. Átváltoztatjuk 1985 tél.
24. Szántó Gábor: *A legszebbnél szebb a szép*. Ifjúsági Magazin 1985. december.

25. G.S.A.: *A kiskorú királynő*. Magyar Hírlap 1985. október 8.
 26. Uo.
 27. Hárs György: *Istennődsdi*. Élet és Irodalom 1985. október 11.
 28. Pálos: *A szépség „leg”-jei*. Ország-Világ 1985. október.
 29. Ben: *Kuglóf és évforduló*. Népszava 1985. október 7.
 30. Szántó Gábor: *A legszebbnél szebb a szép*. Ifjúsági Magazin 1985. december.
 31. Uo.
 32. Szoboszlai György (szerk.): *Az 1985. évi országgyűlési választások politikai tapasztalatai*. Bp., 1985.
 33. *Csillagocskák háborúja*. Magyar Ifjúság 1985. október 4.
 34. Kovács Zoltán: *Nem jött a királynő*. Magyar Ifjúság 1985. december 27.
 35. Á.L.: *„Tükröm, tükröm, mondd meg nékem”*. Szépségselejtező. Ifjúsági Magazin 1985. szeptember.
 36. V.B. *Rábeszélésre jelentkezett*. Ötlet 1985. október 20.
 37. Szántó Gábor: *A legszebbnél szebb a szép*. Ifjúsági Magazin 1985. december.
 38. Kormos Valéria: *A riporter magányosságáról. Egy dokumentumkötet kapcsán*. Nők Lapja 1987. augusztus 22.
 39. Friderikusz Sándor: *Isten óvd a királynőt!* Bp., 1988; Gazsó L. Ferenc – Zelei Miklós: *Szépséghibák*. Bp., 1986.
 40. Kormos Valéria: i. m.
 41. Uo.
 42. Bubrik Gáspár: *Ideológiai megfontolásból lett Magyarország Szépe. Interjú Fodros Istvánnal*. 1989. október 6.
 43. BFL XXXV1.a.4. 779. őe.1988. április 13. 105–112.
 44. Kormos Valéria: i. m.
 45. Berecz János.
 46. Gyáni Gábor: *A cselédkép változatai a századforduló diskurzusában*. In: Nagy Beáta – S. Sárdi Margit (szerk.): *Szerep és alkotás: női szerepek a társadalomban és az alkotó művészetben*. Debrecen, 1997. 227.

ADORJÁNI PANNA

A NŐISÉG PERFORMÁLÁSA

Női *personák* a popzeneiparban

Jelen írást két elmélet ihleti. Az egyik Philip Auslanderhez kapcsolódik, aki szerint a zenészeket ugyanolyan performereknek kell tekinteni, mint a színészeket, így azt szorgalmazza, hogy a zenei előadásokat színháziilag is értelmezzük.¹ A másik az a Meredith LeVande által (is) megfogalmazott tétel, miszerint a popzeneipar a feminizmus jegyében „teszi egyenlővé a vetkőzést, a prostitúciót és a pornográf ábrázolást az erővel”.² Az alábbiakban találkozatom e két szemszöveget, és azt fogom megvizsgálni, hogy milyen tényezők befolyásolják a női énekesek megnyilvánulásait a popzeneiparban. Majd a tárgyalt elméleti kérdések fényében négy női énekesnél mutatom be, hogy milyen eszközök által és hogyan performálódik a nőiség.

A performativitás kifejezést Josette Féral nyomán a teatralitással párban és nem annak ellentétéként értelmezem. Féral, aki a teatralitás és performativitás közötti ellentétet nem tekinti többnek pusztán retorikai ellentétnél, azt állítja, hogy egy előadásban mindkét elem egyszerre van jelen: „A performativitás bele van róva a teatralitásba, és annak fontos alkotóeleme. Sőt bármilyen előadás, legyen az színház, tánc, cirkusz, rituálé, opera vagy bármilyen más élő művészeti forma, ezt a két elemet használja. A performativitás szíve az előadásnak, amely egyedivé tesz minden alkalmat, amikor azt előadják; a teatralitás pedig felismerhetővé és jelentéssé teszi ugyanezt egy bizonyos referencia- és kódcsoporthoz belül.”³

Míg Féral itt az élő művészeti formákról beszél, elemzésem szempontjából ezt a kört valamelyest tágítanunk kell, ehhez pedig igencsak kézen-

A popzene és a pornográfia szoros kapcsolatban állnak egymással...

fekvő Auslander elképzelése, aki a popzene kapcsán előadásnak, pontosabban performansznak tekinti az egyszerű hangfelvételt is, amelynek esetében – „bár a performer a hallgatás pillanatában fizikailag nincs jelen – a hallgatók a zenét nem tetszetlenül érzékelik”.⁴ A hallgató képzeletében megtestesíti a zenészt, és a hallottakat élőként, itt és most történő eseményként éli meg.⁵ Auslander ennek az attitűdnek tulajdonítja azt is, hogy a zenét hallgató gyakran mozgással, tánccal, együtt énekléssel vagy léggitározással reagál a zenére. A mozgás gesztusa, illetve az aktív reagálás ugyanakkor azt is jelzi, hogy a hallgató saját képzeletében ilyenkor létrejön egy virtuális előadás. Ezt segítik elő az élő koncertélmények, felvételek és videoklipek.⁶

Vagyis az előadásjelleg nem a zeneipar egyre vizuálisabbá válásának tulajdonítható, hanem a zenei előadás eleve adott komponense. Ugyanakkor megállapítható, hogy a zene performatív volta sem a zenével, sem pedig a színházzal kapcsolatos elméletekben nincs egyértelműen jelen. Egyfelől Patrice Pavis *Előadáselmzésében* az operát non-mimetikus műfajnak tekinti,⁷ másfelől a Metropolitan Operában kevesebb pénzért olyan helyen is lehet ülni, ahol a színpad nem teljesen jól látható, cserébe viszont az ember kottából követheti az előadást – a zene primátusa evidens.⁸

A zenében rejlő performativitás újrafelfedezéséhez nagyban hozzájárul azonban a popzene vizualizálódása. Fabian Holt a vizualizálódást a technológiai fejlődéshez, konkrétan pedig az online média térhódításához köti.⁹ Holt video-fordulatnak (*video turn*) nevezi azt a változást, amely során a YouTube-on és egyéb webhelyeken zömmel jelennek meg a felhasználók által létrehozott videotartalmak. A zene, ami egyébként is „a digitális éra egyik legnépszerűbb kommunikációs formája, egy következő nagy állomáshoz érkezett el – az audiovizuális konvergenciához, amely által a videó behatolt a zeneipar különféle gyakorlataiba: a gyártásba, a hírközlésbe és a terjesztésbe”.¹⁰ Auslandernek némileg ellentmondva, Fabian Holt a zenét elsősorban a halláshoz kapcsolja, és a vizualitást járulékos tényezőként értelmezi, melynek szerepe leginkább a fogalmazásban van.¹¹ A vizualitás szerinte tehát inkább csak prezentálja a határozottan elkülönülő auditív zenét, és ezáltal fogyaszthatóvá teszi azt a kurrens médiában.

Holt meglátását felhasználva, de többek között Philip Auslander nyomán is, illetve őt újragondolva megállapítható, hogy az audiovizuális konvergencia valójában nem más, mint a zene inherens performativitásának újonnan megtalálása, ami immár nem a hagyományos csatornákon keresztül, hanem sokkal inkább az online média terében és a videoportálok segítségével definiálja önmagát.

A női popzenészek esetében nemcsak a vizualitás – és ezáltal a teatralitás – (innovatív) használata az izgalmas, hanem az is, hogy női performerekként hogyan viszonyulnak a férfi tekintethez (*male gaze*). Laura Mulvey a *Visual Pleasure and Narrative Cinema*¹² című tanulmányában azt mutatja meg, hogyan nyilvánul meg a nemek közti egyensúlyhiány a filmnézés aktusában. Eszerint a nő passzív (a kép), a férfi pedig aktív a (néző), s „vágyait a női formára vetíti ki, és azt fantáziái szerint alakítja”.¹³ A nő mint erotikus tárgy középponti témája az erotikus show-k nagy részének, és Mulvey szerint ez mentődik át láthatatlanul a látszólag narratív filmekbe. Minthogy a film- és zeneipar (értsd: Hollywood) egymással karöltve működik, sőt valamelyest összehajolva és egymásból létezik, nem túlzás azt állítanunk, hogy a film különféle formulái és trendjei magától értetődő módon utalódnak át a popzenébe. Más szóval: a férfitekintet mint a mindenkor show formálója és meghatározója a zenében is sarkalatos szerepet kap.

A női énekes tehát, akinek először is ki kell vívnia helyét a popzeneiparban, a férfitekintet által körvonalazódik. Ehhez már csak adalékként említendő Meredith Levande azon megjegyzése, miszerint a popzene és a pornográfia szoros kapcsolatban állnak egymással, ami egyebek mellett abban is kimutatható, hogy a sztriptíz-

klubokban sikeresnek elkönyvelt dalok rendszerint jelzik, hogy könnyen el lehet majd őket adni.¹⁴ A jelenlegi befutott női popénekeseket tekintve tehát az a fő kérdés, hogy azok követik-e a hagyományt, vagy pedig szembemennek vele. Tulajdonképpen háromféle válasz lehetséges. Az első válasz a hagyománykövetőké, akik elfogadják a férfitekintet formáló hatalmát, interiorizálják az erőszakot és elnyomást, és immár önmagukat szexualizálják. A második típusú válasz a hagyománybontóké, akik reflexíven viszonyulnak a nemek közti egyenlőtlenséghez, és új (forma)nyelvet vezetnek be. A harmadik válasz pedig az ál-hagyománybontóké, akik – ahogyan fentebb Levande nyomán már megfogalmazódott – álfeminista eszközökkel még inkább érvényre juttatják a férfitekintet formáló uralmát. Az álfeminizmus ez utóbbi esetben szinte mindig akaratlan: vagyis az elv nemes, de a kivitelezés nem megfelelő.

Az alábbi esettanulmány a fentebb tárgyalt elméleteket szemlélteti négy női popénekest szemügyre véve. A választásom híres, népszerű énekesekre esett, akik mind húszas éveikben járnak, és jelenleg döntő módon alakítják a popzeneipart, illetőleg az női énekesekről alkotott képet. Minden esetben egy videoklip lesz az elemzés fókuszpontja.

A videoklipet mint vizuális produktumot színházi értelemben vett előadásként értelmezem, ahol a színpad maga a média (konkrétan pedig a YouTube). Ahogyan Mulvey megállapítása szerint a filmen, úgy a zenében is a néző voyeur pozíciót tölt be: bekukucskál (*to peep*) a performer „magánéletébe” (vö. Sztanyiszlavszkij negyedikfal-elmélete), egy tőle független történet követ nyomon. A másik nézése egyrészt szexuálisan stimuláló (szkopofília), és a látottaktól való elkülönülés során lép működésbe, másrészt a néző a látottakat önmagára vonatkoztatja (az egó libidója), ez pedig azonosulást feltételez. Ezek a látszólag ellentétes irányú mozgások teremtik meg az előadás különleges fantáziavilágát, amelyet a befogadó aztán a megtapasztalt valóságot felülírva valóságosként él meg.¹⁵

Az egyes énekesek kapcsán Auslander nyomán a következő fogalmakat használom: a valós személy a magánembert, a *persona* az énekes mindenkori sztár személyiségét jelenti, a karakter pedig az egyes fellépés, videoklip, dal során eljátszott szerepet (megözvegyült feleség, Alice Csodaországban, szülő anyaszörny stb.).¹⁶

1. A hagyománykövető: Lana Del Rey

■ Lana Del Rey egy saját készítésű videoklippel futott be a YouTube-on. Ez volt a *Video Games*, melyben felváltva látunk házikamerás felvételeket az énekesről, illetve általa összevágott egyéb részleteket különféle emberekről, helyekről. A video nagy szenzáció lett a portálon, és elkezdődött a Lana Del Rey-mánia. Az ő esetében a persona a hatvanas évek női ideája, egy visszafogott és szexi, elegáns és titkosatos nő. A retro stílus teljességgel dekoratív, nem töltődik fel semmiféle tartalommal.

Lana Del Rey nem azok közé az énekesek közé tartozik, akik reprezentatív hangjukkal játszanak (ilyen lesz majd Adele), sem azok közé, akik mindentől show-t csinálnak (mint például Lady Gaga). A koncertek vagy élő fellépések alkalmával nem táncol, nem kommunikál túl sokat a közönséggel sem, interjúk során nem nyílik meg könnyedén. Nincs itt erőteljes társadalmi vagy politikai felhang, nincs provokáció, nincs innováció. Ami van, az egy mozdulatlan kép: egy vonzó nő, aki bársonyos, suttogó hangon énekel, alig-alig néz a közönség szemébe, szemét leginkább szemérmesen lehunyja, szerényen énekel. Lana Del Rey, akinek hangi vagy performer képességeiről lehet vitát nyitni, olyan jól játssza e szerepet, hogy felemelkedése után azonnal rácsaptak a divatlapok, divatmárkák, modellügynökségek. Ahogy a *Guardian* fogalmaz, „lehet, hogy zenész, de sokkal eltökéltebben törekszik arra, hogy a Jaguarától az H&M-ig különféle reklámokban jelenjen meg”.¹⁷

A 2012 szeptemberében megjelent *National Anthem* című dal videoklipjében¹⁸ tovább folytatódik és csúcspontjára érkezik ez a képesség. Ebben a videóban Lana Del Rey először Marilyn Monroe-t játssza el, amint éppen boldog születésnapot énekel Kennedy elnöknek, majd magát Jackie Kennedyt, akinek ebben a változatban fekete férje van (egyértelmű utalás az Egyesült Államok első fekete elnökére, Barack Obamára). A videó inkább az elnöki pár magánéletét mutatja be: Lana megidézi a divatikon Jackie Kennedyt, aki mellett a férj fiatalnak és anakronisztikusan 21. századnak tűnik. Az elnöki párt többnyire gyermekeik körében látjuk. Piknikező család a vidéki kúria udvarán, az apuka simogatja a szexi, áttetsző harisnyában tündöklő feleség lábát, majd Lana Del Rey rózsákat szagolgat, majd egy születésnap ünnepség, ahol az elnök-apuka tánc közben megmarkolja felesége fenekét, majd a First Ladyt látjuk, ahogy éppen guggolva táncol férje előtt, majd a feleség tortával eteti a férjét, aki szépen lenyalogatja az ujjait, majd megjelenik az elnöki autó, a férj keze a nő lába között stb. Máskor pedig Lana Del Reyt látjuk, ahogy karján a gyermekével sétál egy tengerparton, vagy egy tigrisbőrszőnyegen énekel. A megformált karakter itt az odaadón szerető feleség, akit mély fájdalommal tölt el, amikor elveszíti a férjét (a klipben lejátszódik maga az elnökvilágosság is). Totálisan szeret, hiszen ő egyben a szerető (lásd Marilyn Monroe-utalás a videó elején) és a feleség is.

A síron túl is tartó szeretet és a család mint érték itt vulgáris eszközzé válik a passzívan mosolygó, titokzatos és gyönyörűséges nő megteremtése érdekében. Hogy mennyire tekinthető sikerültnek a nő szexuális objektumként való megmutatása, azt fájdalmas pontossággal bizonyítja a videó legnépszerűbb kommentje (*Top Comments*): „her voice is better than porn”, vagyis hogy az ő hangja jobb, mint a pornó.¹⁹ Tökéletesen véghezvitt szexualizálás, amikor az énekesi hang minősége is a férfitekintet szerint működik.

2. Az ál-hagyománybontó: Katy Perry

■ Katy Perry gyerekként a templomi kórusban kezdte, majd az *I Kissed A Girl* című dallal robbant be, és vált a popzene egyik legismertebb női hangjává. A lány, aki lányokkal csókolózik, és ráadásul még élvezi is („I kissed a girl and I liked it”), *person-áját* egy dinamikus, célirányos, modern nőben fogalmazza meg. Az ő esetében a hangsúly mindig valamely feszültség feloldásán van, vagyis a nő felszabadításán. Erre épül legújabb videoklipje, a *Wide Awake*²⁰ is.

A klip az éppen egy másik videoklipet forgató Katy Perryvel indít, aki ciklámen parókéval, egy hatalmas ciklámen szívvvel díszített hajpánttal, láthatólag teljesen meztelenül incselkedik egy rózsaszín vattarengetegben. Majd snitt, vége a felvételenek, egy utolsó szexi pillantás, a stáb tapsol, Katy szemérmesen elneveti magát, a következő képen már az öltözőjébe tart, egy férfi kíséri, Katy megkérdezi, hogy sikerült-e valami jót lekapnia, a férfi válaszol, hogy persze, csodálatos lesz, majd az énekes eltűnik az öltöző ajtaja mögött. Katyt férfiak filmezik, egy férfi biztosítja arról, hogy jól sikerült a felvétel.

A következő képek mintha azt mutatnák be, hogy mennyire rögs az út (egy nő számára?) a hírnév és elismerés felé. Az *Alice Csodaországban* és az *Alice Tükkörországban* keveredik, a gótikus hercegkisasszonynak öltözött Katy a labirintusban találkozik gyermekkorai önmagával, és együtt jutnak el a boldog végig. A boldog vég a fehér unikornison ülő királyfi, akit viszont a kislány nagy csodálkozására Katy jól pofon vág. Majd a kislány búcsúzásképpen egy színes pillangót ad át a felnőtt Katynek, ami majd a következő képen már az öltözőben ülő énekes markából kerül elő.

A mesei történet szerint tehát az énekes úgy tud a csúcra törni, hogy megőrzi gyermekiességét (vagyis a mesebeli pillangót), és nem hagyja magát elcsábítani hol-

mi szőke hercegek által. Látszólag a feminista nő felemelkedése ez a történet, azonban az elején konkrétan megjelenő férfitekinetet végigkíséri őt. A labirintuson, betegségen át (egy adott ponton Katy Perryt tolókokcsiban látjuk, akit kisgyermekkorai önmaga tol) vezető út teljességgel esztétizált, ahogyan a két hősnő is. Mind a gótikus szépségű, kissé festményszerű felnőtt Katy Perry, mind a babaarcú, ultrakislányos gyermekkorai én. Mindkét kép idealizált nőiességet sugall, ami a mesébe talán beleillik, de a gondolatmenettel radikálisan ellentétes irányú. Ilyen módon a férfi pofonvágása is inkább emlékeztet az akcióhősnők erejére, és ezért csupán fizikai felülmúlást eredményez. Végül pedig nem történik más, mint hogy Katy Perry az út végén eléri célját, elismert énekes lesz, akit most még ádázabban ünnepel a férfitekinetet.

3. Adele és Lady Gaga

■ A két pozitív példa egymástól nagyon különböző módokon valósítja meg a hagyománybontó magatartást. Bár Adele fizikumát illetően nem popsztár alkat, Lady Gaga pedig pontosan az, elmondható, hogy mindkettőjüknél a fizikai adottság, vagyis a test a kiindulópont. A szélesebbre szabott Adele a testi adottságát kihasználva reflektál a női popénekesekhez kapcsolódó prekoncepciókra, Gaga pedig a testi adottságával harcolva fogalmaz ugyanerről.

Adele *personája*: a hangjával hegyeket mozdító énekes. Aki minden kételkedés és szabály ellenére behatol és tarol az iparban, és nagyon rövid időn belül hihetetlen népszerűsége tesz szert. Ő a girl next door, az akármilyen lány (az erős cockney akcentusa utal is arra, hogy nem holmi kiváltságos angol család sarja), akinek azért sikerül befutnia, mert nagyon tehetséges. Míg a valóságban ez talán máshogy nézhetett ki, Adele megmarad nyers, éles nyelvű, harsányan nevető lánynak, akinek a koncertjeit nem díszíti más, mint pár humoros, beszélgetős intermezzo. Kinézetében valamelyest emlékeztet a Lana Del Rey által is megidézett hatvanas évekbeli nőkre, de a retro smink itt sokkal egyszerűbb: nem cél egy autentikus kép megteremtése, hanem inkább csak egy már elmúlt kor megidézése. Hiszen Adele hangja azokra a „nagy” hangokra emlékeztet, mint Nina Simone, Ella Fitzgerald, Aretha Franklin stb.

Ehhez az elvhez viszonyul Adele minden fellépése, videoklipje is. A *Rolling in the Deep*²¹ című dal klipjében például Adele egy üres szobában ül egy széken, és énekel. Közben tárgyék törnek, egy fekete alak fehér port felve táncol. Adele mintha csak önmagában, önmagának énekelne, a táncoló alakról pedig azt sem tudjuk megállapítani, hogy nő-e vagy férfi. A klip a dal és a hang belső erejére épít, és a szabad asszociációt használva interpretál. A képek lassúak és szépen megkomponáltak, de az esztétikum itt nem testre, nem emberre vonatkozik, hanem erőteljesen absztrahált. Mentés ez a video minden a valóságra vagy az énekes saját életére, esetleg a dal keletkezésére való utalástól. A hang egyedül marad, a vizualitással párhuzamosan, mintegy mellékesen haladva. Minden a hangot szolgálja, még maga az énekes is.

Lady Gaga tudatosan használja a színházat precízen kitalált *personája* megteremtésében. Ő a freak, az anyaszörny (*mother monster*), a queerek királynője. Lady Gaga művészi hitvallásként harcol minden fellépésével, megnyilvánulásával a férfitekinetet uralma ellen. A *persona* legmarkánsabb kinyilvánulása a *Born This Way*²² című dal és videoklip. Itt Lady Gaga mint a multiverzum örök anyja jelenik meg, akiben örök harcot vív a jó és a rossz. A videoklip pedig a jó és rossz közös táncát mutatja be: a táncot Gaga járja, akiben ötvöződik mindkét elem, és ugyanő játssza el mindkét igen stilizált figurát is. A hangsúly a testeken és a testek interakcióin van. A test mindenféleképpen deformált: ijesztően groteszk (koponya-arc), mesésen stilizált (a jó-Gaga), test nélküli (az egyik jelenetben egy kerek felületen fejeket látunk, középen a Gagáét) stb. A fantázia szüleményei mindezek, szörnyek, mert a hétköznapi embe-

rekhez viszonyítva felismerhetetlenek és értelmezhetetlenek. Figurák, amelyek Gaga arcát hordják, de mégis teljességgel konstruáltak.

A klip a sokarcú Gagáról szól, aki eljátssza és magáévá teszi a szörny(ű)séget. A jó és rossz pólusa a társadalom által leszögeezett normalitás és abnormalitás kettősségét is jelentheti, és ilyen módon ismételten a queer-lét elfogadása mellett teszi le a voksát. Ugyanakkor a mindenkori jó és rossz dualizmusát is megbillenti, és kvázi átáll a sötét oldalra.

Mint ahogy ebben a klipben, úgy általánosan igaz Gagára, hogy előszeretettel torzítja saját testét annak érdekében, hogy a tekintetek még véletlenül se pihenhesse- nek meg rajta. Többnyire furcsa, jelmezszerű öltözékekben, erős sminkben, különfé- le parókákban jelenik meg, egész teste valamilyen feszültséget, diszharmóniát áraszt. Ez a diszharmónia a férfitekintettel való harcolás, ami szándékosan kelt za- vart: ezért merülhetett fel Lady Gaga kapcsán az a kérdés, hogy vajon nem férfi-e iga- zából, vagy legalább hermafrodita.

A performativitás szempontjából mindhárom általam felállított típus hasonló módon működik: az egyes énekesek a média terében, a zene ürügyén performálják magukat. Az így életre keltett personák jelentik majd Lana Del Reyt, Katy Perryt, La- dy Gagát, Adele-t stb. Különféle esztétikai minőségeket képviselnek, amelyek csak az adott esztétikai szempontrendszer alapján értékelhetőek. A színházi szempont bevonása azt eredményezi, hogy a *personák* a realitás közegére is utalnak, és ezáltal nemcsak a popzenéről és énekesekről, hanem a nőről alkotott képünket is alapvető- en meghatározzák.

■ JEGYZETEK

1. Philip Auslander: *Performance Analysis and Popular Music. A Manifesto*. Contemporary Theatre Review 2004. 1.
2. Meredith LeVande: *Women, Pop Music, and Pornography*. Meridians: feminism, race, transnationalism 2008. 1. „the equation of stripping, prostitution, and pornographic imagery with power”. 301.
3. Josette Féral: *Foreword*. In: Uő (ed.): *Theatricality*. SubStance 2002. 98/99. 31. 2–3. „Performativity is indeed inscribed within theatricality, and is an important component of it. In fact, any performance, whether theater, dance, circus, ritual, opera or any other living art form calls upon these two elements. Performativity is at the heart of what makes it recognizable and meaningful within a certain set of references and codes.”
4. Auslander: i. m. 5. „despite the physical absence of the performer at the time of listening, listeners do not perceive recorded music as disembodied”.
5. Susan Fast: *In the Houses of the Holy. Led Zeppelin and the Power of Rock Music*. Oxford University Press, Oxford, 2001. 114. Idézi Auslander: i. m. 5.
6. Auslander: i. m. 5.
7. Patrice Pavis: *Előadésemzés*. (Ford. Jákfalvi Magdolna) Balassi, Bp., 2001. 118.
8. Auslander: i. m. 2.
9. Fabian Holt: *Is music becoming more visual? Online video content in the music industry*. Visual Studies 2011. 1. 50.
10. Uo. „Music has been one of the most popular objects of communication in the digital age, and music has made the transition into the next major stage – namely, audiovisual convergence, with the penetration of video in music industry practices of production, communication and distribution.”
11. Holt: i. m. 52.
12. Laura Mulvey: *Visual Pleasure and Narrative Cinema*. Screen 1975. 16.3. 6–18. Elektronikus változat l. <http://www.jahsonic.com/VPNC.html> (2012. 09. 09.)
13. Uo. „The [...] male gaze projects its phantasy on to the female form which is styled accordingly.”
14. LeVande: i. m. 300–301.
15. Mulvey: i. m.
16. Auslander: i. m. 6.
17. *Lana Del Rey – pass notes*. The Guardian 2012. 09. 30. „[She] might be a musician – but she seems more determined to appear in adverts, from Jaguar cars to H&M.” (<http://www.guardian.co.uk/music/shortcuts/2012/sep/30/lana-del-rey-pass-notes?CMP=email>) (2012. 09. 09.)
18. *Lana Del Rey – National Anthem*. <http://www.youtube.com/watch?v=sxDdEPED0h8> (2012. 10. 26.)
19. Uo.
20. *Katy Perry – Wide Awake*. <http://www.youtube.com/watch?v=k0BWlVnBmIE> (2012. 10. 26.)
21. *Adele – Rolling in the Deep*. <http://www.youtube.com/watch?v=rYEDA3jCQqW> (2012. 10. 26.)
22. *Lady Gaga – Born This Way*. <http://www.youtube.com/watch?v=wV1FrqwZyKw> (2012. 10. 26.)

TAMÁS PÁL

ÚJ KULTÚRHARC: POSZTKOMMUNIZMUS ÉS POSZTSZEKULARIZMUS

De végül mennyi antiklerikalizmust és milyen konfrontatív feminizmust visel el a konzervatív többség Kelet-Európában?

Sajnálom, hogy a Pussy Riot- (a továbbiakban PR) per tárgyalása idején nem voltam Moszkvában. Magában a teremben hetekig nem történt semmi váratlan, de az utcán, kint a bíróság előtt... Hívók és ateisták vitái, az akciózó lányokkal rokonszenvező beöltözött, kifestett arcú fiatal nők, pravoszláv aktivisták. A beszámolók szerint erőszakról nem volt szó, de az indulatait azért senki sem rejtette el. Az idén nyáron volt most Moszkvában egy Fialat Művészeti Biennálé, érdekes kiállításokkal, akciókkal, sok csak itt és ekkor látható munkával. De a nyár igazi érdekessége a bíróság előtti tér kavalkádjá lehetett. Megnéztem volna, ahogy – a *Bolsoj Gorod* tudósítása szerint – egy fiatal nőhöz, aki kisgyerekével és annak kezében a PR-t dicsérő feliratú léggömbbel érkezett, odalépett egy fiatal férfi szentképpel a kezében, és kilyukasztotta a gyerek lufiját. Az szegény persze bőgött, teljes erőből.

Az idei tavasz és nyár moszkvai értelmiségi izgalmi, Putyin megválasztása után, végül is egy jobb híján művészeti projektnek nevezett tiltakozó akció köré rendeződtek. Az eddigi akcionista tiltakozás peremén előbukkanó csoport punkimát ad elő még februárban Moszkva és talán Oroszország legfontosabb templomának főoltáránál. Maga a történet nem túl érdekes. A gesztus forma szerint ugyan Putyin ellen irányul, de valójában az egyházat találja el. Az egy ideig habozik, azután mégis reagál. Felháborodik, s ezzel az államot is működésbe hozza. Előzetes letartóztatás, vádemelés, per, az orosz viszonyokhoz képest nem a legszigorúbb ítélet. Amit persze még tovább puhítanak a feljebbviteli bíróságok, és ha kell, kegyelmi jogá-

val élve maga az Elnök is (Putyin a londoni olimpián nyilatkozott az ügyről, és sejtette, hogy végül az orosz állam nem lesz majd annyira szigorú). Az akcionista csoport természetesen feltűnést akart. Ha nem így lett volna, nem rakta volna ki rögtön saját templomi felvételeit a YouTube-ra, de nyilvánvalóan nem akart börtönbe kerülni. Az egyik nőnek különben is van már gyermeke, akinek apját, a Vojna akcionista csoport meghatározó ideológusát egyébként egy korábbi rendőrautó elleni támadás után tavalyelőtt néhány hónapra már leültették. A rendelkezésre álló interjúk szerint a PR-t elsősorban érzelmek mozgatták. Hatástanulmányokat az akció lehetséges következményeiről nyilvánvalóan nem végeztek. Végül is tudjuk, hogy a különböző közszereplőkkel, közintézményekkel kapcsolatos bizalmi versenyben az egyház Oroszországban nagyon jól áll. Egy 2011. októberi reprezentatív felmérés alapján (*Pro et Contra* 2012. május–június, 15.) az egyházban feltétlenül a megkérdezettek 49 százaléka, a médiában és a kormányban 30-30 százaléka, a parlamentben 21 és a bíróságokban 19 százalék bízik. Az egyházzal szemben teljesen bizalmatlan (mondjuk úgy, hogy annak közéleti kritikusa, ellenfele vagy ilyenek közönsége) mindössze 10 százalék. Miért akarna az egytized konfrontálódni az 50 százalékkal?! A dolog persze bonyolult, mert a Putyin-ellenes kemény tiltakozó megmozdulások közönségének egy része is hívő. Kis mintás és nem igazán megbízható felmérések szerint (Szolodovnyik 2012) a tüntetők mintegy egyötöde vallotta magát hívő pravoszlávnak. A februári megmozdulásokon 28 százalék vallotta magát hívőnek, és 38 százalék nem hívőnek, márciusban 19 százalék volt hívő, és 32 százalék állította, hogy nem az. Persze ha a számok legalább megközelítően érvényesek, akkor azt is látjuk, hogy a tiltakozó mozgalmon belül a nem hívők aránya háromszor nagyobb, mint az egész társadalomban. A mozgalmon belüli sajátos ideológiai sűrűsödések így azután generálhatnak az egyházzal szemben markánsan kritikus, egyes csoportok esetében szélsőséges hangokat.

Az egyház eredetileg nem örült a konfliktusnak, magát a nemzeti egység megjelentőjeként szerette volna forgalmazni. Akkor most mit kezdjen egy ilyen nyilvánvalóan nem végiggondolt támadással? Az ellenzékkel persze nem akart kapcsolatba kerülni, de értelmiségi kötődéseit épp mostanában szerette volna láthatóan megerősíteni. És most tessék, a hagyomány szigorú őreként kell szerepeket alakítania. Nem akarta a konfliktust az ellenzéki elit sem, de az ellenzék egyelőre érzelmeket, indulatokat jelenít meg, politikailag végiggondolt akciói a tavasszal kihunytak, és a PR különben sem volt a főcsapás irányában az első vonalban. Magára a „punkmisére” ugyan még az elnökválasztást megelőző hetekben került sor, de sem akkor, sem később nem szerették volna egy Putyin-kritikus apróhír kedvéért megmozdítani, vagy ami még rosszabb, mozgósítani az egyházat magukkal szemben. Februárban és márciusban Putyin kampányszervezőinek ez még persze jól jött volna, de hát az egyház lomha, nehezen mozdul, s ameddig a pravoszláv tömegek szembesülnek azzal, hogy az ellenzék véd egy olyan akciót, amelyet az egyház magával szembeni támadásként él meg, az elnökválasztás már rég befejeződik. Ebben az értelemben az akció eredeti környezetében politikailag egyetlen fontos játékosnak sem kellett. Azt senki sem hitte, a PR sem, hogy itt valódi punkzenéről lett volna szó, és hogy az akciónak a napi politikától elszakítva bármilyen artistikus üzenete lett volna.

Az orosz választások természetrajzából következően azonban a választások utáni időszak épp olyan fontos, mint a választások előtti. Hiszen ekkor próbálják az új vezetés hatalmi bázisát kiépíteni, és a politikai tervezők csak most látnak hozzá a fontosabb támogató csoportok és a még lábon maradt ellenfelek pontosabb számbavételéhez. S ebben az értelemben a történetet meglehetősen ügyesen használta a kormányoldal, de húzott belőle hasznot az ellenzék is. A kormányoldalnak két dolog is sikerült. Egyrészt sikerült jeleznie, hogy aki az egyházra még a legenyhébb formá-

ban, szimbolikusan vagy csak virtuálisan is kezdet emel, az az állammal kerül szembe, és hogy annak első számú vezetője is figyelni, hogy ebben az összefüggésben éppen mi történik. Ráadásul sikerült, úgy tűnik, a közvélemény többségével elhitetni, hogy az ellenzéki oldalon vannak radikális csoportok, amelyeknek – a szó szoros értelmében – „semmi sem szent”, és hogy ezek az egyház integritását, például templomainak békéjét valóban veszélyeztetik. Tehát az egyházat nem általában kell támogatni, hanem az itt és most rászorul a védelemre. Hogy az állam nemcsak kap tőle – orosz hagyományt, a stabilitás támogatását vagy valamilyen szociális gondozást –, hanem nagyon fontos, hogy most valóban megvédje. Tehát aki hisz, vagy az egyházat szereti, annak a jelenlegi állami vezetés iránt is legalább megértéssel kell viselkednie. Másodszor, ez legalább ilyen fontos, az ellenzékét sikerült nagyon sokak szemében „istentelen” hírbe hozni, és így olyan társadalmi csoportok is elléptek mellőle, akiket érdekeik esetleg valamilyen ellenzéki hangulatok támogatására tettek volna hajlamossá. Az utolsó három-négy hónap PR-médiavitáját ráadásul nagyrészt az ellenzéki diskurzus radikalizálódása mozgatta. Különösen a per során előtérbe kerültek olyan élesen antiklerikális ellenzéki szövegek is, amelyeket az ellenzék, ha valaha is nem a nagyvárosi bölcsészkarokon, hanem a társadalomban szeretne választásokat nyerni, világos fejjel minden bizonnyal elkerült volna. Hosszabb távon bizonyos, hogy a sztori inkább az ellenzék számára negatív szövegek környezetben marad meg a közvéleményben. Mindazonáltal rövid távon, a késő tavasszal és a nyáron jól jöhetett. Végül is mozgósítottak valamekkora értelmiségi tömegeket Putyin ellen, de a választásokra mindennek túl nagy hatása nem volt. Az antiputyinista tiltakozó akciók mögött azonban nem volt szervezett vagy összehangolt ideológia, és most, hogy tőlük függetlenül is az elnököt nagy többséggel megválasztották, valahogyan a tiltakozó mozgalmat is életben kellett a tartani. A PR-történet erre valamilyen mértékben alkalmasnak tűnt.

De végül mennyi antiklerikalizmust és milyen konfrontatív feminizmust visel el a konzervatív többség Kelet-Európában? Úgy tűnik, külön-külön viszonylag sokat, ám együtt mintha mégis nagyon keveset. Mindeközben látszik a megbotránkoztatási stratégiák korlátozott tere. Az akcionisták természetesen akarják a botrányt, a média élvezi, a külföld ezt veszi észre, tehát ezen a térfélen minden láthatóan rendben van. És a médiafogyasztó is hozzászólt a történetek ilyen olvasatához, még talán kíváncsi is azokra mindaddig a pontig, amíg nem kezdi azt hinni: őt, az ő értékvilágát, személyes rokon- és ellenszenvet is valahogy belekeverték a dologba. Tekintélyelveket működtető konzervatív világokban az ellenzékiiséget pontosan kell pozicionálni. Ha túl sima, akkor a közönség nem veszi észre, mert a modern politikai dinamikát nem tanulta meg észlelni, a botrányt azonban igen. Ha nincs botrány, nincs történés. Ugyanakkor a polgár, ha csak személyesen valahol nagyon nem fogták meg, nem akar belekeveredni a konfrontációba. Botrányt akarnak, csinálják, de ő ezekhez csatlakozni nem fog. Végül is az elszántakhoz és elkeseredettekhez, akik szükségszerűen mindig kevesen vannak, nagyon ritkán csatlakoznak csak a többiek. Békeidőben, ismét növekedni kezdő életszínvonal esetében pedig biztosan nem. A PR nem is akarta, hogy bárki csatlakozzon hozzá, bizonyára nem érdekelték az ellenzéki stratégiák, a lányok autonómak voltak, s ezért nagyon kevesen álltak ki az ismertebb nevek közül őket megvédeni. A világban Paul McCartney és Madonna igen, de hát nekik fogalmuk sem volt az egésztől: az orosz politikáról biztosan nem, és azt hitték, hogy a PR-ben saját kollégáikat védik. Mindez rokonszenves, de nem számít akkor sem, ha például Magyarországon az egészről a sajtó nagyrészt ezt látta. Ami ennél sokkal fontosabb, hogy az otthoni orosz nyilvánosságban ismertebb politikai játékos igazán nem állt ki mellettük, sőt kifejezetten le is hülyézték őket. Néhányan (pl. Kobrin 2012) ezt nem is antifeminizmusként, hanem az autonóm női politikai

játékosok teljes lenézéseként élték meg. Az ellenzéki elit tulajdonképpen nem is akarta először elismerni, hogy itt a vegytiszta radikális feminizmus működik, bár a PR a sajtóban és a bíróság előtt mindig folyamatosan hangsúlyozta. Ehelyett a progresszív oldalon is „megfontolatlan lányokról”, „szeleburdi művészkékről” beszélnek, „ki kéne porolni a feneküket”, állítják komoly emberek, „mossanak fel néhány hétig egy elfekvőben, és már ez is büntetés lenne, hiszen valamit mégiscsak kapniuk kell”, állítja egy közismert politikusnő az ellenzéki oldalon. Az ítélethez közeledve a nyílt lekezelés csökken, de azért a feltétel nélküli támogatás sem jelenik meg. Nehéz elválasztani, hogy mennyi ebből fiatal nők önálló akciójának macho lekezelése, és mennyi a politikusi óvatosság. Végül is magától senki sem akart új frontot nyitni az egyházzal szemben.

Mindeközben úgy vélem, hogy itt már utólagosan értelmezzünk. Feltehetően a kora tavasszal a lányok a kisprojektet a Putyin-ellenes középosztálybeli zsongás részeként élték meg, s tulajdonképpen boldogok voltak, hogy a maguk eszközeivel részt vehetnek az értelmiségi ellenállásban. Ők tulajdonképpen az oltár előtt is Putyint akarták bántani, és most akkor az egyház itt komolyan megharagszik? Mi köze neki ehhez az egészhez?

Természetesen autentikus projektről van szó, és a lányok nem újoncok a terepen. Nem hiszünk összeesküvésekben, ezért inkább ironikusan állítjuk, hogy a lányokat Putyin belügyeseinek kellett volna kitalálniuk, hogy a többséget így leválasszák az ellenzékről. Ez akkor is végbement, ha közben mégiscsak voltak lassan felbátorodó értelmiségi csoportok, amelyek nemcsak védeni próbálják a PR-t, hanem egyenesen hősként, az igazi, vegytiszta ellenzékként próbálják őket felmutatni. Egy szűkebb értelmiségi kör (elsősorban fiatalok néhány radikális honlapja környékén) mindközben annyira fontos ügynek gondolja a PR-t a legújabb orosz történések egésze szempontjából, hogy egyenesen azon gondolkodik, milyen hatással lesz a közfelháborodás a lányok ellen a gender-ügy egészére az országban. Illetve hogy akkor most mennyire modern vagy mégsem a pravoszlávia és az egyház. És hogyan kellene őket modernizálni? De hát ezt a reformvitát csak az egyházon belül vagy legalábbis az egyház szűkebb holdudvarában lehet lefolytatni. Nem liberálisok dolga, hogy azt mérlegeljék, milyen perspektívából és hogyan kellene újratölteni az egyházat. Végül is a nem hívők egy pillanatra sem állítják, hogy azért távolodtak el a pravoszláviától, mert az nem volt eléggé modernista. S ha most mégis az lesz, akkor ők készek visszatérni oda. Ez fogyasztói logika, de hát hitet így csak nagyon kevesen fogyasztanak.

Egyébként az események sorrendje sem érdektelen. A „lányok” (nem értem, miért nevezi így ezeket a normális, felnőtt, huszonéves nőket még az ellenzék is) február 21-én tartják a „punkmisét”. A székesegyház belső biztonsági emberei lefoglalják őket, de nem adják át a rendőrségnek a csoportot, hanem akkor mindenkit elengednek. Ha jól értem a beszámolókat, magában a templomban – óriási térről van szó – az akció nem keltett különösebb feltűnést, legalábbis azonnali helyi összetűzésekről a hívőkkel vagy regisztrált felháborodásról nem számol be senki. Lehet, hogy úgy gondolták, a templomban is valami helyi ostobaságról van szó, nem kell a dolgot tovább fújni. De a lányok kiraknak egy klipet a YouTube-ra, és ezután az egyház formálisan is feljelent, és a rendőrség a „lányokat” február 27-én őrizetbe is veszi. Az akció óta eltelt egy hét, a történettel az államvédelem különleges osztálya kezdett foglalkozni. A nyilvánosság előtt az egyház kezdeményez, sértett félként lép fel, és a helyi közvélemény akárhogy is, de ezt a szereposztást elfogadja. Egyhamar nem fog kiderülni, de tulajdonképpen mindegy is, hogy a feljelentést az állam mozgatta vagy nem. A PR egy korai interjújában Putyint hiszi saját akciója meghatározó celszemélyének, és az akkori miniszterelnököt egyébként klasszikus feminista csomagolásban támadják: az a patriarchátus és a szexizmus szimbóluma. Performanszukat

feminista aktivizmusként határozzák meg. Mindenesetre a több hónapos nyilvános vitában az állam nevében, az ügyészségen kívül, csak viszonylag kevesen szólalnak meg. A per záró szakaszáig a leggyakoribb szereplők a pravoszláviához tartozó értelmiségiek és a másik oldalon az utolsó hónapok lassan kihűlő ellenzéki mozgalmának értelmiségi aktivistái. Lényegében politikai vita folyik, a megjelenő művészek, nem kevesen, elsősorban szakértőként bukkannak elő. Azzal kapcsolatban kell állást foglalniuk, hogy művészet-e egyáltalán, amit a lányok csinálnak, s hogy meddig terjedhet a művészet tiltakozó potenciálja, illetve mi az, amit már egy művésznek sem szabad. Az ügyben viszonylag korán megszólal a pátriárka, „szentséggyalázásról” beszél, de nem követeli az elkövetők fejét, inkább minden hívő összefogásáról, az orosz állam megerősítésének szükségességéről beszél. Mondataiba egyes liberálisok valamilyen megbocsájtási hajlandóságot is belelátanak. Egyes feminista csoportok nyilvánosan elhatárolódnak a projektől, felfogásuk szerint az aktivistáknak nincs elképzelésük a megalapozott feminizmusról, és most majd az orosz nőideológusoknak kell magyarázkodniuk, hogy ne keverjék össze őket a PR-rel. Néhány demokrata pravoszláv büntetést akar, de az legyen arányos. Az arányosság mértéke természetesen a vitában azután nem tisztázódik. A vitában, érdekes módon, miközben komoly független értelmiségiek is elismerik, hogy valami helytelen történt, ám az egyház gyakorolhatná a keresztényi megbocsájtást, ugyanakkor úgy vélik, hogy a büntetés szigorát végső soron az egyház és nem az állam határozza meg, hiszen nem ő a sértett fél. Ha az szigorúbb lenne, kérésére valahogy reagálnának. A legérdekesebb, hogy a magukat nem hívőként, sőt ateistaként hirdető, de a Putyin-ellenes mozgalom kemény magjához nem tartozó értelmiségiek jó része zavarba jön. Nem attól, hogy szint kell vallania, és nem is attól, hogy kiderül, nem tartja valódi művészetnek a moszkvai aktivizmust. De meglepődnek a közvéleményben lényegében hirtelen előbukkanó militáns klerikalizmustól, a „lányokkal” szembeni bizonyára gerjesztett, de nagyjából mégiscsak autentikusnak tűnő felháborodásig. Kezdetben a magukat hívőknek tartók között voltak véleménykülönbségek. Ezek az elhúzódo vitában azonban közelednek egymáshoz. Az új egyházközeli álláspont azonban nem a középhez, hanem az új klerikalizmushoz kerül közelebb. Nagyon dőcögve közben elindul egy vita az egyházi reformok lehetőségeiről. A pravoszlávok frontálisan nem mondogatják, hogy ez nem vitapartnereik dolga, de ha erről mégis mondanak valamit, azt magyarázzák, hogy az egyház nem egy vállalat, amit időnként fel kell rázni vagy szervezetenleg meg kell újítani – úgy, ahogyan ezt a menedzsmenttankönyvek írják. Egyelőre ezek a szövegek nem jelentenek reformkényszert, de az nyilvánvaló, hogy egy külső reformnyomás elől az egyháznak politikai védelmet kell keresnie, és ha akarja, ezt meg is kapja majd az államtól. Tehát az ellenfelek reformretorikája – szándékukkal ellentétben – az egyházat nem leválasztja a politikai elitől, hanem még erősebben odaszögezi ahhoz. Ráadásul a pravoszlávoknak más keresztény egyházakéhoz képest reformügyekben kisebb a történelmi tapasztalatuk.

Egyébként semmi jele annak, hogy az egyházon belül most kitapintható vita folya-
na arról, hogy ebben az ügyben mi a célszerűbb: keménynek lenni, nehogy valakiknek megjöjjön a kedvük ahhoz, hogy a templomok szakralitását akcióikkal kikezdjék, vagy inkább hidakat kellene keresni az értelmiség felé. Egyébként a PR egyik védőügyvédje szerint a per során érezni lehetett, hogy az egyház nyomul, és hogy a bíróságot tulajdonképpen keményebb megoldásokra buzdítja. A pátriárka egyébként nagyon is sértett félnek tűnően még a nyomozati szakaszban megszólalt, és csak az ítélet után jelentek meg egyházi vélemények a keresztényi megbocsátásról, valószínűleg, hogy előkészítsék a következő bírósági szintek puhító ítéleteit. Szervezett egyházi kisebbségi vélemények a PR-ről a nyilvánosságban egyáltalán nem jelentek meg (egyébként nem is valószínű, hogy a pravoszlávia szervezeti rendjében ilyenek léteznek). Az engedéke-

nyebb egyéni egyházközeli nézetek láthatóan elszigetelt akciók, és ezek szövegeinek egy részéről is kiderült, hogy hamisítvány (*Russzkij Zszmal* 2012. aug. 21).

A legfontosabb kulturális hatás itt kétségtelenül nemcsak az egyház, hanem a szélesebb pravoszláv közvélemény aktivizálódása. A szovjet bukás óta a pravoszlávia elsősorban elfogadta az ölébe hulló vagy visszarendeződő befolyást, tekintélyt, bizalmat. Megjelentek a papok állami ünnepeken. Felavattak, ha kellett, egy-két stadiont vagy tengeralattjárót, de különösképpen nem kezdeményeztek. S ez nem is volt így rosszul, mert a keleti egyházaknak amúgy hiányos a modernitása, kevés segélycsapattal, házi értelmiségivel rendelkeznek. Nincs kit világi mezőben elindítani. Ha ilyenek léteznének, könnyebb lenne az élet, mert akkor ők is ugyanolyan könnyen mozoghatnának a pályán, ahogy ezt a nyugati egyházközeli értelmiség teszi. De a pravoszláviánál kimaradt az ideológia ilyen áticsomagolása. Nehezen mozdul, csak hosszú ingerlésre reagál, de ha mozgásba jön, összetöri a porcelánt. Jelen állapotában mást és másként nem tud. Miért kellene, ha az nem abszolút elengedhetetlen, az ilyen ingerelni? Ráadásul az egyház a szovjet évszázad alatt nagyon rossz időket élt át, és nagyon súlyos sebeket kapott. Nemcsak a húszas-harmincas években került a fizikai megsemmisülés közelébe, még a puhának számító hetvenes években is végeredményben a szovjet egyetemeken kötelező ideológiai tantárgy volt a „tudományos ateizmus”. Azért egy ilyen történetet nem lehet modernistán, engedékenyen, mindenkit magához ölelően túlélni. Tulajdonképpen szinte kikerülhetetlen egy szektás, magában sem bízó, az új vagy inkább helyreállított népszerűséget és bizalmat bizonytalan, ideiglenes adományként megélő egyházi elit és értelmisége kialakulása. A pravoszlávia mindig is államegyház volt, de most orosz változatai a szovjet kényszerszünet után nem igazán tudják, mire terjed ki az állami szövetség és „életbiztosítás”, és mire nem. Úgy látszik, mindeközben az új orosz elitek luxusát, legalábbis a felső szinteken, gyorsan megszokták vagy eltanulták. Így a modernista oldal számára leleplező médiaanyaggá válhat egy egyházi luxusautó balesete vagy egy főpapi interjúfényképen egy nagyon drága karóra.

Közben a szakrálisról és a politikáról folyó vita mellett elindult valamilyen párbeszéd a történet kapcsán a művészet határaitól és arról, hogy mi tehető meg a kreativitás jegyében. Vagy ami még fontosabb, milyen közpolitikai felelősséget jelent, ha valamilyen akciót művésztől tartunk vagy annak nevezünk. A művészet határai tágultak ki olyannyira, hogy azt a nem felkészült közönség nem is érti, és gyanakszik. Ő nem lát az adott akcióban művészetet, de látja, hogy arra hivatkozva a résztvevők közéleti státusát felértékelik, és valamilyen védettséget próbálnak számukra biztosítani. S mert ő adott helyen és pillanatban az artisztikusnak nem érzékeli, egyszerű politikai manipulációra gondol. Arra, hogy amatőrök valamivel egyszerűen visszaélnék. Egyébként progresszista értelmiségiek úgy vélik, hogy miközben a PR körül áll a bál, Nyugaton ugyanilyen akciók simán átmentek. S nem váltottak ki a betervezett konzervatív morgáson kívül ekkora politikai vitát. Erről szó volt a per során is, de – állítják – a különbséget nem az magyarázza, hogy ekkora lenne az eltérés az orosz és a nyugati toleranciaküszöbök között (miközben bizonyára ez is létezik), hanem mindenekelett az, hogy a nyugati akciók művészetként jobbak voltak. Attól, hogy valaki kifesti magát, álarcot vesz fel, és egy percig valahogy énekel, még nem méltó a védelemre – állítják sokan. Ez a tiltakozókultúra része, de attól függetlenül művészi termékről szó nincs. Ezt a felfogást egyébként osztják az új orosz művészeti élet olyan szupernehéz játékosai is, mint Kulik, a kilencvenes évek meghatározó performanszművésze vagy Marat Gelman, az új orosz műkereskedelem egyik megeremlője.

Ebben az erőterben nem érv, bár előkerül, hogy a PR projektjére kísértetiesen hasonlító próbálkozásra egyszer már sor került az ötvenes években, a lettre-isták egy

akcionista csoportja kivitelezésében a Notre Dame-ban, Párizsban. A keleti kereszténységnek másmilyen a viszonya a képhez, és akkor még egyébként nem létezett a YouTube-hoz hasonló csatorna sem az ellenképek terjesztésére.

Ugyanakkor most, hogy a tiltakozás teret veszít, azok az art projektek, amelyek normális esetekben, még ha polgárpukkasztóak voltak is, az osztársadalmi erőterben peremjelenségek, itt felértékelődnek. Ha nincs (elég) élő konfrontatív platform, akkor ezekre is sok minden ráakodhat. A PR nemcsak azért vált témává, mert az új protestkultúra kiszorul a médiából, és új támadási pontokat keres. Az egyház itt szemükben az állammal válik azonossá, azzal szétválaszthatatlanul összefonódott. S bár a PR annak idején erre valószínűleg nem gondolt, de most kényszerből ráengedték azt a protestkultúrát, amely az utolsó hónapokban az állammal szemben a nagyvárosokban összeállt, így hirtelen új front nyílt. S így tulajdonképpen aktivizálják az egyház támogatóit vagy a hívőket, akik nem szoktak hozzá az éles támadásokhoz (elsősorban nem magára a PR-re, hanem itt annak elszánt védelmezőire gondolnánk). Így azután tanácstalanságukban, különösen a konfrontáció első szakaszában, a nyár kezdetéig durvultak is eleget. Ismert művészek azonban az ügyben mindkét irányban igen tartózkodóak. Kivétel Alekszander Szaburov, a Szinyie Noszi, az egyik leg híresebb avantgard formáció húzóembere. „Próbálták volna ezt meg a csajok Jeruzsálemben a Siratófalnál. Mi egy izraeli galériának dolgoztunk, és megpróbáltunk ott a helyszínen forgatni. Rögtön körülvettek, és nem túlságosan barátián kérdegették, hogy mit is keresünk arrafelé. El is raktuk a cuccot rögtön” – magyarázza.

Nagyon vékony, de létezik közben egy pravoszláv vita is, hogy mi megengedett a templomban, mit tehetnek ott meg hívők, és mit nem. A vizsgálat egy korai szakaszában ugyanis a „lányok” azt hangsúlyozták, hogy hívők, és hogy számukra akciójuk volt a szakralitás. A per során ebből a pozícióból később egyébként visszaléptek. De kezdetben azt hangoztatták, hogy ők így imádkoztak, és közismerten bármilyen ima feljut az égbe. Nem az a kérdés, hogy ki használta valamilyen rítusoknak megfelelően az egyházi teret, és ki nem. E kérdést döntsék el az egyházon belül, ha valami nem tetszik nekik, átkozzák ki a lányokat, és van még számtalan egyéb lehetőség is a nézetkülönbségek tisztázására, de az állammal lecsukadni vitapartnereiket egy szakrális kérdés kapcsán nincs joguk. Az állam persze azt mondja, hogy teológiai kérdések nem érdeklik. Nem foglalkoztatják a helyes imaformák vagy más szertartástechnikai kérdések. Beavatkozik, mert megsértettek vagy talán szimbolikusan felrúgtak az akcióban egyfajta létező társadalmi megegyezést az ideológiai vagy konfesszionális békéről. Még az értelmiségi mező reakciói is különbözhetnek ugyanazon a kultúrkörön belül is a vallással kapcsolatos vitákban. Martha Nussbaum, aki nagyon ismert amerikai liberális feministaként, egyébként védi a moszlim fejkendőivatot, Németországban meglepve tapasztalja, hogy őt az ottani értelmiségi közönség gyakran extrémistának vagy radikálisnak tartja. Hogy védheti egy liberális, akinek a nőkre kellene hivatkoznia, a fejkendőit? Az iszlám nőfelfogás itt, Európában hogyan lehetne egyenrangú a felvilágosodásból kinövő többségi és állami véleménnyel? Oroszország itt még szélsőségesebbnek bizonyult, ami esetleg Amerikában félig izléstelen tréfa lett volna, itt vallási sértettségi hullámot váltott ki, függetlenül attól, hogy a magukat érintettnek hívők Putyinnal rokonszenveznek, vagy őt ellenszenvesnek találják. Saját uralkodó értékrendszerétől ezen a ponton az orosz közvélemény Nussbaum németjeinél még kevésbé próbált eltekinteni.

Egy Amerikában tanító orosz esztéta, Jampolszkij (212.) mindeközben úgy hiszi, hogy a színes álarco, amiket a PR nemcsak a templomban használt, hanem azóta márkanévként véd is (a tiltakozó mozgalom peremén már megjelentek árusok, akik ezeket a kötött álarcoakat, persze engedély nélkül, az utcai összejöveteleken árulják), Malevics-áthallások. A színes, arctalan alakok az ő képein jelennek meg a harmin-

cas évek elején. Magát a maszkot a kivágásokkal természetesen naponta használják bankrablók, nyilatkozó terroristák az esti híradóban. Jampolszkij Malevics-ötlete, amellyel a PR artistikus intelligenciáját akarja bizonyítani, azonban még a liberális honlapokon sem terjedt el. De hát ő is csak „akción belüli művészeti elemekről” szól, nem többről. A művészi eszközök, a zene, a színes maszkok önmagukban értelmezhetetlenek, ezért nem megítélhető színvonaluk sem. A szkeptikus művészek sem akarják tehát ezekre hivatkozva a nőket kitagadni a művészetből, mert itt maga a gesztus artistikus, a többi nem számít – állítja.

A liberális oldalon többen is beszélni kezdenek valamilyen új középkorról. A bíróságot boszorkányüldözéssel vádolják, felfogásuk szerint az állam inkvizitorokat bujtogat. Lehet, hogy itt vannak, lehetnek allúziók, de hiszen valamilyen értelemben a PR is középkori formulával, a szent bolond modelljében próbálkozott. A pravoszláv kultúra egyébként képközpontú (lásd az újabb értelmezési vitákat az ikonról vagy a képmás, az „obraz” szakralitásáról). Végül a PR szereplése sem fejeződött be a moszkvai templomban, hanem a YouTube-on folytatódott. Képeket állítottak szembe képekkel. Végül is ebben a történetben a felek képmásokat ütköztettek: a pravoszláv szankcionált, vallási értelemben engedélyezett képekkel szemben nem szankcionáltakat mutattak fel. A PR-nek ez tulajdonképpen eszébe nem jutott, de bizonyos értelemben egy copyrightvitát kezdtek. Az oltár, az imádság, az istentisztelet fogalmának értelmezését az egyház szankcionálja, erre neki van copyrightja. A PR erre nem volt tekintettel, és ezt a teret, e terminusokat szabadon használta. De ha más területeken egyelőre a mai jog védi a szerzőt vagy a jogtulajdonost, akkor a politikai környezettől még függetlenül is ez itt nem annyira meglepő.

Végül a PR-t a nemzetközi s az onnan tájékozódó magyar média is punkzenekarnak nevezte. Talán sikerült bizonyítnunk, hogy ilyesmiről szó sincs. Fogyasztható zenéjük soha nem létezett, ezek a fiatal nők a moszkvai akcionizmus egyik ágát alkotják, és ezek a csoportok nemcsak gesztusprojektjeik esztétikai üzeneteit hangsúlyozzák, hanem ezekhez kapcsolódva magukat is művészként definiálják. Az már egy másik kérdés, hogy a közvélemény (vagy annak valamilyen része) adott politikai erőterben ebből mit ismer el, és mit nem, hiszen itt kialakult helyzetekről és mandátumokról lehet a projekt kezdeményezői és közönsége között szó. Az egyik oldal önmagában ezt a vitát nem döntheti el, de nem is ez igazán az érdekes. Inkább azt hisszük, hogy a posztszekularizációval a felvilágosodás radikális dedunokái egyszerűen nem tudnak mit kezdeni. Nem értik, nem fogadják el, hogy valakik számára létezhetnek még szakrális terek, ott, ahol ők azt nem érzékelik. Ebben az összefüggésben nincs különbség a dániai Mohamed-ellenes karikatúrák, a fiúgyermekek körülmetélését korlátozni vagy betiltani akaró, idei nyári, kölni bírósági ítélet és a moszkvai PR-történet között. Mindegyik esetben a konfliktus kiobbantói a szélsőséges progresszisták, akik a maguk világképét minden körülmények között érvényes homogén térben képzelik el a modernitásban. A multikulturalizmus utolsó hullámának végét ez a türelmetlenség jelentheti.

■ IRODALOM

- Barandova, Tatjana – Konstantinova, Marina: *Casus Pussy Riot i miri argumentacii*. www.gefter.ru 2012. júl. 13.
 Gutmacher, Tata: *Pussy Riot v epochu technicseszkoj voszporoizvodimosztyi*. Russzkij Zsurnal – www.russ.ru 2012. aug. 17.
 Jampolszkij, Mihail: *Tri szloja tekszta na odnu isxvilinu vlasztyi*. www.newtimes.ru 2012. aug. 15.
 Kobrin, Kirill: *O szmesi Govoruhina sz Mihalkovim*. www.svobodanews.org 2012. júl. 31.
 Szovremennije hudozsniiki-o Pussy Riot i ob aktivizme. Bolsoj Gorod – www.bg.ru 2012. júl. 30.
 Szolodovnyik, Szvetlana: *Dva naroda, dve cerkvi*. Pro et Contra 2012. május-június.

DÁVID GYULA

AZ ERDÉLYI HELIKON A NEGYVENES ÉVEKBEN

■ 1940-ben tizenharmadik évfolyamába lépett az *Erdélyi Helikon*, a marosvécsi szabad íróközösség folyóirata. A vécsi közösség sokat változott az indulás óta. Ha formálisan nem is, de kiváltak belőle azok, akik Kisjenőn 1933-ban létrehozták az Erdélyi Magyar Írói Rendet, más, a kisebbségi magyarság mindennapi gondjaihoz közelebbi cselekvésteret kerestek maguknak azok, akiknek nemzedéke már a kisebbségi életformában nőtt emberré (az Erdélyi Fialatok, a *Hitel*, illetve az *Erdélyi Enciklopédia* köré csoportosultak). Megrendítette a „helytállás-ideológiát” egyik fő képviselőjének, Makkai Sándornak a távozása és a távozását megideologizáló *Nem lehet*-je nyomán kirobbant vita, s a *Helikon* ifjú reménysége, Szemlér Ferenc *Jelszó és mítoszában és körülötte* belülről is megfogalmazódott a transzszilvanista ideológia kritikája. Végül a harmincas évek végére, a Vásárhelyi Találkózón és utána, közvetlen közelből tevődött fel egy új, az egész erdélyi magyar közösséget átfogni képes kisebbségi cselekvési program szükségessége. Mindezenközben pedig a belső átrendeződést jelző folyamatokat derékba törte Romániában a királyi diktatúra, világviszonylatban pedig a második világháborúhoz vezető revanspolitika, amelynek 1938-as és 1939-es eseményei – a mindennapi életre kihatóan is – testközelbe hozták Erdély kérdésének napirendre kerülését.

A vécsi íróközösség – a kiszakadók pótlására – közben már 1934-ben megnyitotta sorait a *Pásztortűz* írócsoportja előtt (ekkor lépett a tagok sorába Császár Károly, Járosi Andor, Moldován Pál és Tavasz Sándor), s időközben a fiatalok közül is többen (Gagy László, Kiss Jenő, Szemlér Ferenc, Szenczei László, Vásárhelyi Z. Emil és Wass Albert) a helikonisták soraiba kerültek. Az 1939-es vécsi

összejövetelen ugyan mindössze 23-an vettek részt, a régi tagok közül azonban ott volt Bánffy Miklós, Endre Károly, Kacsó Sándor, Karácsony Benő, Kádár Imre, Kemény János, Kós Károly, Kovács László, Lakatos Imre, Maksay Albert, Molter Károly, Nyirő József, Olosz Lajos, Tamási Áron és Tompa László.

Ez az *Erdélyi Helikon* munkatársi gárdájának képlete is 1940 küszöbén, abban az évben, amelynek össze, a második bécsi döntéssel és Észak-Erdély Magyarországhoz való visszacsatolásával új szakaszt nyit Erdély legjelentősebb magyar irodalmi folyóirata történetében.

A szóban forgó négy év erdélyi magyar irodalmának részletekbe menő vizsgálatát elvégezte már Vallasek Júlia (vö. *Sajtótörténeti esszék*. Kriterion, Kolozsvár 2003, *Elváltozott világ. Az erdélyi magyar irodalom 1940–1944 között*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2004). Magam az alábbiakban csupán az időszak folyóiratszámainak fellelőzésére és néhány mozzanat kiemelésére vállalkozom.

Az *Erdélyi Helikon*t az 1940–1944-es időszakban is változatlanul Bánffy Miklós jegyzi főszerkesztőként, felelős szerkesztőként pedig Kós Károly, de tényleges szerkesztője Kovács László, belső munkatársa pedig már 1934-től Kiss Jenő. 1940-ben is – mint hagyományosan indulása óta – évi tíz számmal jelentkezik, a nyári hónapok kihagyásával, amiből a magyar adminisztráció Észak-Erdélybe való meghonosítása után hamarosan gondok is támadnak.

A Bécsi Döntést követő első szám, az októberi, az élén olvasható, 1940. szeptember 1-jei keltezésű vezető cikke szerint még a nyári szünet előtt készen volt, abban tehát csak ez az egyetlen írás tükrözi (a fő laptest előtt I–II-vel oldalszámozva) a változást. Szerzője a szerkesztői

koncepció egyetlen változását jelzi benne, a Dél-Erdélyben maradt íróársakra utalva: „Első gondolatunk – írja minden bizonnyal Kovács László – nekik szól. Egy hosszú, hosszú harc után szakadtak el tőlünk... Két évtizeden át együtt éltünk, visszavonulva belső erődeink mögé. Most gyönyörű katakombá-életünkből kilépve, az ottani fényben minden gondolatunk minden magyaré előtt elsősorban az övék. [...] Mi az örömben könnyebben eltávolodhatunk, mint ők, a drága testvérek, ott túl az új határon. Örömben, búban vigyázzunk hát egymásra közösen, s különböző parancsainkkal menjünk csak tovább a közös cél felé.” A lapszámban Kemény János és Kótay Pál novellával, Reményik Sándor és Derzsi Sándor verssel, Szemlér Ferenc első világháborús angol mártírköltők verseinek fordításával, Vita Zsigmond egy Bethlen Miklósszával szerepel; Molter Károly Tompa László *Hol vagy, ember?* című kötetéről, Szemlér Karácsony Benő *Utazás a szürke folyón* című regényéről közöl kritikát, Kovács László Reményikről tanulmányt. A „Könyvek és írók” rovatban Szemlér és Radnóti Miklós új kötetéről, Vas István Villon-fordításáról, az új Babits műfordításkötetről és Köves Miklós *Hat nap és a hetedik* című regényéről Kovács László, Lőrinczi László, Molter Károly és Szemlér Ferenc ír; a „Művészeti szemle” rovatban Domokos Pál Péter moldvai csángó népköltészeti gyűjteményéről olvashatunk, s népköltészeti értékeinkbe nyújt betekintést az az Ósz János gyűjtéséből származó mese is, amely egy az Erdélyi Szépművészeti Céhnel nemsokára megjelenő kötetből vett mutató. Megtalálható a számban továbbá a már régebb óta *Helikon*-munkatárs Gál István összeállította magyar és a Szabó István szerkesztette román folyóiratszemle (az előbbi kitékintését az ismertetett lapoknak a *Budapesti Szemlétől* a *Nyugaton* és a *Kelet Népe*n át az *Egyedül Vagyunk*ig terjedő skálája, az utóbbiét C. Rădulescu-Motru, Alexandru Dima és Dimitrie Gusti tanulmányainak, illetve az 50 éves Nichifor Crainicot köszöntő *Gândire*ának az ismertetése jelzi).

Azért részleteztem ennyire ezt a számot, mert ez a lapszámstruktúra nagyjából az elkövetkezőkben is megmarad.

Az 1940. novemberi szám már teljes egészében új, bár alapötletét láthatóan még mindig szükségmegoldás szülte: a szerkesztőség egyfajta áttekintést kíván

nyújtani a kisebbségi korszak erdélyi magyar irodalmának fő vonásairól. Különösen érzékelhető ez a számban közölt versválogatáson: Reményik Sándor tíz verssel szerepel benne (köztük a *Míg állt a vár*, *Mohács után*, *Atlantisz harangoz*, *Türelem* és az *Ahogy lehet*), Áprily négy verssel (köztük van természetesen a *Tetőn*, a *Pisztrángok kara* és a *Láthatatlan írás*), Tompa László hárommal (köztük van a *Lófűrösztés* és a *Magányos fenyő*). Dsida Jenőtől a *Tükör előtt* olvasható ebben az összeállításban. Verssel van jelen még Bartalis János, Kádár Imre, Kiss Jenő, Szemlér Ferenc és az *Erős vár a mi Istenünk*-fordítással Szabédi László. A szám prózaanyagának szerzői Kós Károly, Makkai Sándor, Molter Károly, Nyíró József, Tamási Áron, Wass Albert és a helikonisták által már 1938 óta felkarolt Asztalos István. A válogatás tendenciáját talán eléggé jellemzi, hogy Kóstól az 1919, Nyírőtől a *Baj-pósta*, Tamásitól a *Rakodó hivatal* kerül közlésre, a kisebbségi korszak létállapotát rögzítő három írás. A szám élén Kovács László (ez alkalommal aláírt) vezető cikke olvasható: *Az erdélyi költő politikája*. A szerkesztő bevezetőül Arany János szavait idézi a cenzúráról (olyan, mintha valaki „bakan-csával akarná eltiporni a napsugarat”), majd így folytatja: „...az erdélyi író igazában egyebet sem tett, mint politizált. A modern költő általános magatartásához viszonyítva majdnem szokatlanul is sokat. De ez a politika [...] majdnem teljes egészében egyúttal helytől és időtől független magasabb értelmet is nyert [...]. A hatalommal szemben inkább a lelki fölénye és a zavartalan hite volt az izgató, mint a nyers indulata és lázadása.” (1940. 9. 518.) Alább így foglalja össze a huszonekét év erdélyi irodalmának meghatározó vonásait: „A tágabb haza helyett ott volt a szülőföld, a lelkeket a szenvedélyes megtisztulás vágya, a magunk revíziója ragadta meg, s élővé varázsolódott a múlt, beköltözött a jelenbe, majd annak szinte ellenhatásaként megérkezett az élő erdélyi nép, a világon és az embereken átlátó, kíváncsi és tiszta ember, akivel új életet érdemes teremteni.” (uo. 520.)

Az 1940. decemberi számmal aztán tartalmilag is elérkezik az *Erdélyi Helikon* a jelenhez. A szerkesztő ugyanis azzal a kéréssel keresi fel az íróársakat, hogy vessék papírra, „...mit éreztek, mit láttak és gondoltak az élet magyar magvetői,

amikor ilyen nagyot fordult velük a világ?!” (1940. 10. 609.) A szám pedig a felkérésre született írásokból áll össze – egyetlen kivétellel: Reményik Sándor *Magunkba le* című, 1931-es keltezésű versét küldi el, de aktuális ajánlással: „Azoknak, akik odaát maradtak”. A többi írás nagyjából a változás napjait (Kemény János: *Így léptünk át a szabadságba*, Kós Károly: *Ezerkilencszáznegyven*, Wass Albert: *Két nap*, Asztalos István: *Pirosbetűs napok*) vagy szerzője azokkal kapcsolatos érzéseit-gondolatait (Kiss Jenő: *A hazatérés naplójából* és Szabédi László *Üdvözlégy, szabadság!* című versei, Tamási Áron *Gondolatok hazatérés idején* című esszéje), illetve a múltat felelevenítő emlékeit (Molter Károly: *Az elnyomás szótára*) tárja az olvasó elé. Helyet foglal ezeken kívül a lapszámban Kádár Imre *Búcsú a kisebbségi színháztól* című tanulmánya és Kovács Lászlótól egy írás *A történelem lapja szélén* címmel. Az „Irodalmi krónika” rovatban közlik Hankiss Jánosnak az erdélyi írók 1940. november 7-én, Budapesten tartott felolvasóestje előtt elmondott bevezetőjét, s megtalálható a lapszámban a „Művészeti szemle”, a „Könyvek és írók” (ebben Makkai Sándor a Bánffy-trilógia zárókötetéről közöl kritikát), valamint – még ebben a számban is – a „Román folyóiratszemle”.

Annak számára, aki ma olvassa újra ezeket az írásokat, elgondolkodtató, hogy egy részükben nemcsak az öröm és lelkesedés s nemcsak a változás napjainak néhány felemelő vagy tragikus eseménye örökítődik meg, hanem – a jövőt illetően – bizony fenntartás is kifejezést nyer. Különösen két írás az, amely ebből a szempontból figyelmet érdemel: a Kós Károlyé és a Tamásié. Más-más műfajban szólnak, de a fenntartás – vagy talán inkább az aggodalom – azonos irányú.

Kós Károly *Ezerkilencszáznegyven* című írásában – amely egyébként évtizedekkel később ürügyet szolgáltatott arra, hogy írója születésének centenáriumán a Ceaușescu-cenzúra még a nevének említését is letiltta (vö. Dávid Gyula: *A betiltott centenárium*. In: *Kiáltó szó. Kós Károly emlékezete*. Nap Kiadó, Bp., 2005. 304–313.) – a változás napjait, a román alakulatok ki- és a magyar honvédek kolozsvári bevonulásának képeit idézi fel. Ezek között az akkor még friss emlékképek között azonban ott van egy háromszor is visszatérő parabola. Más-más tör-

ténelmi helyzetben (az 1918-as összeomlást, majd az önépítő kezdetet idéző körülmények között) indulásra kész a történelem szekere; a Sors hívására sorban felül rá a politikus, a pap, a polgár – mindegyik kényelmes, adott esetben vezető helyre, induláskor azonban kiderül, hogy ott áll még a szekér mellett a költő is, aki számára azonban már nincs hely. Ekkor ő, fáklyával a kezében, a szekér elé áll. „Én majd mutatom a sötétben az utat” – mondja.

Harmadszorra azonban – a jelenhez érve – módosul a történet: a hazatérés ünnepeéről jövő költő késve érkezik az állomásra, a szekér már tele van.

„– Kik ezek az emberek, akiket mi nem ösmerünk – kérdeztük a Sorsot –, és mit akarnak ezek itt?”

– Utasok, mint ti – felelte a Sors –, de fürgébbek és előbbre látók, mert okosabbak, mint ti.

– [...]

Aztán hallottuk, hogy a szekér az állomás elé rohogott. A kijáró ajtó megnyílt, s a Sors beszállásra szólította az utasokat.

Taszigálva, egymást kíméletlenül taposva tolongott most kifelé mindenki, és nyomakodott a szekér felé. S azok az utasok jutottak fel elsőül a szekérbe, akiket mi nem láttunk azelőtt magunk között.

A főülést a katona foglalta el, melléje ült a hivatalnok. Azután felültek a bíró, az ügyvéd, a tanár, a mérnök, az orvos. Kicsit szűken, de jutott hely a kereskedőnek és az iparosnak is, a papnak és parasztnak meg a munkásnak is. A bakra pedig a politikus kapaszkodott, és kezébe vette a gyeplőt meg az ostort.

A Sors indulást parancsolt már, amikor még egy ember állott a szekér mellé, és fel akart szállni. De az utasok mérgeesen kiáltottak reá:

– Nincsen hely. Igyekeztlél volna jobban.

[...]

A szekér elrohogott.

Az ember pedig, aki lemaradt a szekérből, körülpillantott, és szeme köröskörül az égen tornyosuló fellegeket látott, a füle zivatarnak mennydörgését hallotta meg, és tudta, hogy az első kanyarodónál sokfelé ágazik az út. És hamarosan éccaka lesz.

– Mit fogsz csinálni? – érdezte tőle a Sors.

– Utánuk kell mennem – válaszolta az ember –, mert ha bajba kerülnek, nekem

kell rajtuk segítenem, és ha utat vesztenek, nekem kell azt megtalálnom.

És sietve indult el a szekér nyomában, gyalogosan a *költő*.” (1940. 10. 624–625.)

Hasonló fenntartás jut kifejezésre Tamási Áron esszéjében is (*Gondolatok hazatérés idején*. 1940. 10. 628–634), amelyben ilyeneket olvasunk: „Megval-lom, nekünk a kezdet szerfölött nehéz. A nemzeti fegyelem, a lelkiismeret és a felelősség összhangjából kell tartalmat és formát alakítanunk, hogy új feladatunkat jól kezdhessük s még jobban betölthessük.

Egy kicsit meggondolt és nehézkes emberek vagyunk, mert egy dologban lehetőleg csak egyszer szeretünk határozni. S bizony a sok szeretet között, mely szóból és írásból felénk árad, egyszer-kétszer megérdemelnők a »makacs« jelzőt is, hiszen nap-nap után mondunk le olyan gyönyörű képekről, amelyeket lelkesedve festenek rólunk.

Nem a kedvezőt, hanem az igazat szeretjük. S mi az igaz?

Igaz például, hogy létezik egy úgynevezett erdélyi magyar szellem, melynek utánezatai rendkívül népszerűek. Mi azonban a valódit inkább ajánljuk, mert abban az erkölcs formáló és célravezető erejét törvényszerűnek tartjuk, s egyben úgy gondoljuk, hogy ez a hitünk nagy nemzeti erő lehet ma, amikor egy megújítandó Európában megújult magyarságot kell teremteni. Erős tulajdonsága még ennek a szellemiségnek a szociális igazság teremtő ereje is, nemkülönben a küzdelme a rendszerért, melyben egyfelől a világ s másfelől a nemzet egységben jelenik meg.”

Ezután felidézi a huszonkét esztendőös kisebbségi időt, amelynek két hősét nevezi meg: a szellemi embert és a népet: a falusi magyar népet, a huszonkét esztendő igazságai között pedig az osztályfalak „megkorhadását”, külön is utalva az erdélyi mágnásra, aki „gondot és munkát vállalt”, s a munkásra, akiben „kitisztult a magyar öntudat”. Így néz ki szerinte „a lelkileg megújult egységes társadalom, s ez mind nemzeti érték. Ország dolga most már, hogy mi történik vele.”

A toll embereiről pedig ezt mondja: „Íróban alkusz, aki csak az időszerűt tanítja, s ártatlan álmodozó, aki az időt-lent.” „Az ő sorsa nehéz és veszedelmes. Minden időkből nehéz és veszedelmes volt, s hát még manapság, amikor az is megzavarodik, és megzavartatik, aki nem csinál semmit.” Az 1940 őszével bekö-

szöntő szellemiséget pedig summásan így minősíti: „Amikor a jelszó növényzete benövi a szót, az újságot és a könyvet, s buján tenyészik a virágok fölött.”

A következő számban még mindig van a szeptemberi ünnep eseményeihez kapcsolódó anyag: az 1941. évi első számban Gál István összeállításában terjedelmes magyar sajtószemlét közöl, *A visszatért Erdély a magyar folyóiratirodalomban* címmel. „Alig pár hét alatt több mint huszonötezer cikk jelent meg a magyar sajtóban Erdélyről” – tudjuk meg a szorgalmas szemleírótól –, ebből próbál ízelítőt adni, kiemelve természetesen a legfontosabbakat. Csak néhányból idézek: Teleki Pál írja a *Híd*ban: „A három nemzet, négy nemzetiség és öt vallás hazájában ma sem kereshetik és nem is keresik az ellentéteket. Ez az egyensúlyér-zék, történelmi érzék, józanság érzéke, melyet a történelmi sors magyaráz...” És: „...aki ma Erdélybe megy, láthatja, hogy mennyire maradandó, mennyire immanens tulajdonsága ez az egyensúlyér-zék az erdélyi léleknek általában. Az erdélyi lelkiség [...] ezzel az egyensúlyér-zékével óriási társadalmi és politikai érték, amely ma hozzánk viszatért. Ezt a nemzeti értéket fel kell ismerni és meg kell becsülni.” (1941. 1. 65.) A *Magyar Élet* Németh László töprengését közli. „Az erdélyi eszméből – írja többek között – akkora boltozatot kell az egész magyarság fölé raknunk, hogy a visszatért nép képességeire ocsúdjon alatta, s mint fajtánk törzse lássa el hivatását.” Majd a jövőn töprengve így folytatja: „Hány megoldást gondoltunk végig, s mindnek volt fogvatkozása. A legreflexszerűbb az volt, amit a politikusok szentistváni gondolatnak, a szavalókarok pedig »mindent vissza«-nak mondanak. De lehet-e hárommillió ember egy másik, vele egynyelvű ország határán más, mint hazaáruló? Elbír-e a magyarság ennyi belső ellenséget, vagy ami még rosszabb, renegátot?” (*Erdély ünnepére*. I. h. 69–70.) S mintha erre felelné Tamási Áron, aki a *Híd*ban, *Erdély magyarországi barátaihoz* címezve írását, arra figyelmeztet: „Erdélyben a magyarságé a lelki és állami impérium. De [...] Erdély fölött a magyar impérium azon múlik, hogy magunkkal törődünk, s ne másokat szorongassunk. Nekünk kell minőségben odáig nőnünk és mennyiségben odáig szaporodnunk, hogy a történelmi pernek egyszer és örökre vége legyen.” (I. h. 65.)

Az 1940. októberi szám vezető cikkében megfogalmazott program szerint a folyóiratban a továbbiakban a szerkesztők figyelmének középpontjába kerül a dél-erdélyi magyar írás. Találkozunk benne Kacsó Sándor, Méliusz József, Szemlér Ferenc, Vita Zsigmond írásaival (versekkel, prózával, tanulmánnyal, kritikával). Vita Zsigmond Szombati-Szabó István emlékét idézi, szemlecikk jelenik meg Domokos Pál Péternek *A moldvai magyarság* című könyvéről Szabó István tollából, s kritika Kacsó Sándornak az Erdélyi Szépmíves Céh által kiadott *Lélekvesztőn* című regényéről Parajdi Incze Lajostól. Később átfogó tanulmányt közöl az *Erdélyi Helikon* Virágh Miklós tollából *Dél-erdély magyar irodalma* címmel (1943. 6. 366–369.), s szemlecikket az 1943-ban megjelent *Romániai magyar írók antológiájáról* Lőrincz László tollából (1944. 5. 304–306.).

A magyar–román szellemi kapcsolatok viszonylatában – sőt azokon is túlmenően – idéztük már Teleki Pál szavait a „három nemzet, négy nemzetiség, öt vallás” Erdélyéről. E tekintetben a kezdet még ígéretesnek tűnik, hiszen a román szellemi horizontról eddig rendszeresen tudósító Szabó Istvánnak az 1940. évi novemberi számban is ott van a román sajtószemléje. A *Visszatekintés a román folyóiratirodalomra* című szemlecikk (i. h. 700–706.) a bevezetőben visszaidézi az elmúlt éveket, amelyekben rovatának egyik célja az volt, hogy „a román szellemi életről, mozgalmairól tájékoztassa azokat is, akik nem ismerik a román nyelvet, vagy más okból nem juthatnak ehhez a tájékozódáshoz”, a másik pedig, „hogyan tartsa azokat a román megnyilatkozásokat, melyek tekintet nélkül a hangminőségére, a magyar szellemi, irodalmi és művészi élettel, annak különféle jelenségeivel foglalkoztak” (i. h. 700.), majd ezt írja: „Felső-Erdélynek visszatérése az anyaországhoz nemcsak hitünk, de friss tapasztalatunk szerint is egyre parancsolóbban mutatja annak szükségét, hogy szabadon és magyar szemszögből tisztázzunk minden olyan erdélyi s általában magyar viszonylatot, melynek a románsággal valamilyen összefüggése van” (i. h. 700–701.). Ezek után sajnálatos kell megállapítanunk, hogy a folyóirat következő évfolyamaiból – igaz, az akkori hivatalos román–magyar viszonyt ismerve érthető módon – szembetűnően hiány-

zik az, amit Szabó István az imént idézetekben feladatnak tekint. Sőt, már az 1940. évi novemberi számban bejelentik a román sajtószemle rovat megszűnését, s a későbbiekben az egyetlen ide sorolható anyag Szabédi László fordításában egy mezőszégyi román népköltészeti csokor: a *Bárei csujogatások*. Tudjuk, a román irodalomra figyelmet nagymértékben ellehetetlenítette a két állam közötti s a lakosság széles rétegeit is negatívan befolyásoló feszültség, másrészt az Észak-Erdélyben maradt román írók-irodalmárok – bukaresti utasításra – a passzív rezisztencia álláspontjára helyezkednek, a *Helikon* ebből a szempontból pozitív két háború közötti munkájának ismeretében mégis feltűnő ez a hiátus.

A korábbi évtizedekben oly termékeny, bár igaz, már a harmincas években akadozó erdélyi szász–magyar kapcsolatokra utaló anyagok szintén teljesen eltűnnek. Az egyetlen kivétel Szabó István szemlecikke Pukánszky Béla *Erdélyi magyarok és szászok* című könyvéről. Ennek hátterében viszont az állhat, hogy az erdélyi szászok jelentős része Dél-Erdélyben maradt, s az egész hazai németiség hangadói számára akkor már rég Berlinben kelt fel a nap.

Változás észlelhető az *Erdélyi Helikon* munkatársi körében is. Kiszorult – nemcsak a folyóirat munkatársainak köréből, de még a helikonisták közül is – Bárd Oszkár (utoljára 1941-ben jelenik meg verse, s amikor a faji törvények következtében elveszti kórorvosi állását, s segítségül felajánlja egy verskötetét az ESZC-nek, elutasító választ kap), elmarad Karácsony Benő (akinek egyetlen írása ebből az időszakból egy a Reményik-emlékszámban közölt visszaemlékezés), visszavonul a kisebbségi korszak irodalmi életét egy forrás értékű könyvben, a *Súly alatt a pálmában* megörökítő Ligeti Ernő (helyzetéről ő maga ad képet egy Molter Károlyhoz 1941. szeptember 20-án írott levelében), de eltávolodik a helikoni csoporttól Nyíró József is, aki közben Budapestre költözik, s ott egy másután jelennek meg újrakiadásban a korábbi nagy sikert aratott könyvei. Rendszeres munkatársává válik viszont a *Helikon*-nak Horváth Imre, akinek „lírálja a ’40-es években – amint a *RMIL*-ben olvassuk – új csúcspontot hódít”, s ennek elismeréseként Baumgarten-jutalomban is részesül.

A négy év *Helikon*-sajtótörténetének emlékezetes eseménye különben a Remé-

nyik Sándor halálát követően összeállított különszám (1941. 11.), illetve az, amelyet a szerkesztő Bánffy Miklós 70. születésnapjára állít össze (1943. 10), mindkettő néhány fontos tanulmánnyal, visszaemlékezéssel. Reményitől egyébként az *Erdélyi Helikon* egy évvel halála után közli a cenzúra által korábban a folyóiratból kivételtet *Korszerűtlen verseket* is (1943. 1).

Örvendetes s a jövő szempontjából mindenképpen ígéretes ugyanakkor a fiatal nemzedék jelentkezése az *Erdélyi Helikon*ban. Asztalos István, Jékely Zoltán, Makkai László, Szabédi László és Vita Zsigmond az 1942-es vécsi öszejevetel alkalmából formálisan is az íróközösség tagja lesz, s mögöttük, a folyóirat 1942–1944-es évfolyamaiban, ott sorakoznak a fiatalok: Botár Béla, Cseres Tibor, Fényi István, Ficzy Dénes, Hobán Jenő, Horváth István, Isák József, Jánosházy György, Kakassy Endre, Létay Lajos, Lőrinczi László, Méliusz József, Vitányi János – a későbbi évtizedek ismert vagy háttérbe szoruló, a mai köztudatból olykor teljesen kihulló szerzői.

A kortárs anyaországi írók szintén teret kapnak a folyóiratban, bár ez nem újdonság, hiszen az *Erdélyi Helikon* a kisebbségi korszakban (a schismapörben annak idején megfogalmazott félelem ellenére) sem szakadt el a magyar irodalom törzsétől: találkoznak Babits Mihály, Csuka Zoltán, Darvas Szilárd, Illyés Gyula, Móricz Zsigmond, Somlyó György és mások írásaival; a könyvszemle rovatban kritikák jelennek meg – hogy csak néhányat említsek – Cs. Szabó László esszékötetéről, Hankiss János *Európa és a magyar irodalom* című művéről, Márai Sándornak két regényéről is, Féja Géza magyar, illetve Szerb Antal világirodalom-történetéről, s a felsorolást folytathatnók olyan, az akkori magyar szellemi életben meghatározó szerzőkkel, mint Illés Endre, Joó Tibor vagy Karácsony Sándor. A népi írók felé megmutatkozó nyitottsága miatt jelzésértékű Parajdi Incze Lajos írása Erdei Ferencnek *A magyar paraszttársadalom* című könyvéről, a „baloldal” felé Tompa László kritikája Kovács György *Aranymező* című regényéről s más vonatkozásban, talán némi politikai betájékolódásra is utalva, Gál István két tanulmánya: *Babits szerepe a magyarországi angol műveltségben*, illetve *Oroszország az amerikai szellemi életben*.

Az *Erdélyi Helikon* beilleszkedése az összmagyar szellemi vérkeringésbe különben nem volt zavartalan. Az csak az új hivatal „packázásai”-nak órá is kivétel árnyéka, hogy a magyar sajtórendelkezések merev alkalmazása következtében már 1941-ben összeütközésbe kerül a hatóságokkal a postai terjesztés miatt (az akkori sajtórendelkezések szerint ugyanis kedvezményes postai terjesztésre jogosult „folyóirat”-nak csak az a sajtótermék minősült, amely évente legalább 12 számot jelenített meg, az *Erdélyi Helikon* pedig – mint tudjuk – a nyári hónapokat kihagyva, 1941-ig csak 10 számmal jelentkezett), s csak Bánffy Miklós közbenjárására tisztázódik az ügy.

De nem mentes ez az időszak más, politikai természetű konfliktusoktól sem. Bánffy Miklóst a magyar parlamentben egyik erdélyi képviselőtársa, Páll Gábor támadja meg, felhánytorgatva a Magyar Népközösség elnökeként való szereplését, később pedig a *Magyarság* című nyilas lapban jelenik meg egy cikk, amelynek írója „tisztogató seprűt” helyez kilátásba „az erdélyi irodalom vadul burjánzó berkeiben is” (Szinérvári András: *Zsidók és szabadkőművesek irányítják az Erdélyi Helikont és az Erdélyi Szépművés Céhet*. 1944. május 26.).

A Helikon íróközösségének az 1942-es marosvécsi találkozó után kiadott nyilatkozatban meg is fogalmazódó kritikus állásfoglalása azonban nem elsősorban ezekben gyökerezik. A kezdeti fenntartásokat Kós Károlynak és Tamási Áronnak a korábbiakban bőven idézett írásai is érzékeltethették. Igaz, két esztendő elmúltával a problémafelvetés már sokkal mélyebb és élesebb.

Nincs itt most idő és lehetőség arra, hogy helikoni íróközösségnek ezt az 1942-es vécsi találkozón elfogadott s a magyarországi közszellem és a magyar kulturális kormányzat felé kritikus hangvételű nyilatkozatát (amelyet visszaemlékezések szerint szintén Tamási Áron fogalmazott) részleteibe menően ismeressem. A 1970-es évek végi cenzúra által ránk kényszerített erős csonkításokkal megtalálható a Marosi Ildikó szerkesztette dokumentumkötet, *A Helikon és az Erdélyi Szépművés Céh levelesládája* (Kriterion, 1979) jegyzetanyagába elbűjtatva, s teljes terjedelmében (illetve Kovács Lászlóné visszaemlékezése szerint már akkor is csonkított formában) a folyóiratban (1942. 7. 596–604.).

Itt csak néhány bekezdését idézem:
„Felszabadulásunk óta két esztendő telt el.

A tájékozódás és tisztánlátás céljából szükséges is volt ennyi időt várni, mielőtt a minket érintő kérdésekben állást foglalnunk. Alapos tájékozódás és tisztánlátás érzése nélkül komolyan véleményt nyilvánítani nem lett volna sem méltányos, sem lelkiismeretünk szerint való.

Ez az oka, hogy mostanáig várakoztunk.

Habár természetesnek tartottuk volna, hogy Erdélyben a szellemi munka és gondolkodás a hazatérés után is folytatása lesz annak, amit mi huszonkét éven át cselekedtünk és hirdettünk; természetesnek, hogy azok a személyek és szervek, akik és amelyek az erdélyi magyar kultúra építésének, munkálásának közvetlen irányítását, vezetését és újjászervezését a kormányzat vagy a magyar társadalmi szervezetek megbízásából és támogatásával átvették a maguk kezébe, igyekezzenek megismerkedni Erdéllyel, Erdélynek külső és belső sajátos alkatával, viszonyaival, történelmével és közvetlen múltjával.

Egyszerű és természetes lett volna tehát, ha ezek a szervek és személyek felvilágosításért, útmutatásért, sőt tanácsért azokhoz fordulnak, akik nemcsak Erdély szülőttei, nemcsak itt éltek le eddigvaló életüket, együtt népükkel, de 22 esztendőig szolgálták, védelmezték és építették itt a magyar életet.

Bár mindezek nem történtek meg, mi mostanáig mégsem emeltük fel a szavunkat, mert ezt a hatalom átvételével járó sok nehézség és a sürgető kormányzati gondok terhére írtuk.

Most azonban, két év után, megállapíthatjuk, hogy nemegyszer kevésbé alkalmas személyek hivattak felelős feladatok elvégzésére, úgy erdélyiek, mint az országnak más részeiből valók.

Új, ismeretlen intézmények és szervezetek, egyik napról a másikra, bár kétségtelen jóindulattal, de kellő tájékozottság nélkül veszik birtokukba az erdélyi szellem és lélek minden munkaterületét, veszélyeztetve sok mindent, amit oly nehezen építettünk.

Elfogulatlanul és aggodalmasan kell megállapítanunk e ténykedések jó részében a nagyfokú tájékozatlanságot, szakértelem helyett a bürokratikus kicsinyességet, építő cselekvés helyett az üres formalizmust, egyéni felelősségvállalás helyett a hivatalnoki felelősség áthárítását, nem-

egyszer bizalmatlanságot azokkal szemben, akik a hazatérés után nem siettek a huszonkét éves »szenvedés« jutulomdíját azonnal leszámíttatni.”

Ezek után szögezi le a vécsi nyilatkozat annak az „új munkának elveit, céljait és területeit”, amelyeket az írőközösség az elkövetkezőkben a maga számára vállal.

Ismét csak néhány kiragadott bekezdést idézek ebből a programból:

„Meggyőződésünk, hogy amiképpen az erdélyi magyarság élethitének és öntudatának ápolása általános magyar nemzeti érdek volt a múltakban, még fokozottabban azzá kell válnia a jövőben. S amiképpen az *Erdélyi Helikon* a maga szellemterületén ezt szolgálta az ellenséges román törekvésekkel szemben, úgy a jövőben ezt a munkáját tovább kell folytatnia még a jóakaró, de meg nem értő törekvésekkel szemben is, ha azok veszélyeztetik azokat az alapokat, amelyeket mi nemzeti megmaradásunk feltételeinek tartunk.”

„A bécsi döntés [...] Erdély s az erdélyi magyarság életproblémáját megnyugtatóan és véglegesen meg nem oldotta. Erdély ugyanis különvaló tájegység a nagy magyar tájegységen belül. Egység, melynek sorsát kettőbe vágással tartósan megoldani nem lehet. Ezért valljuk, hogy amiképpen az elmúlt huszonkét év alatt szellemi téren az Erdélyi Helikon az egységes magyar szellemet szolgálta és őrizte, amellet most ugyanúgy kell szolgálnia és őriznie mai csonkaságában is az egész Erdélynek szellemi és lelki egységét.”

„...a nagy magyar egység szempontjából a központosítás helyes, de a mai gyakorlati formájában nem a magyar egyetemesség és igazi egység erősítését szolgálja, hanem az ősi tájegységekben rejlő kipróbált erőket sorvasztja el. [...] Éppen ezért kötelességének tartja az Erdélyi Helikon, hogy a szellem területén ellent álljon minden olyan törekvésnek, amely az egyéni és közösségi felelősségtudatot gyengíti vagy éppen megszünteti. Az erősebb, színesebb és gazdagabb Magyarország érdekében kívánjuk ezt.”

„Csonka Erdélynek Magyarországhoz való visszacsatolása után nem változtattuk meg azt a meggyőződésünket, hogy egyházaink tanítói és nevelői munkájára, népünk műveltségének alapozásánál és serdülő ifjúságának szellemi és lelki nevelése céljából pótolhatatlan szüksége

van a jövőben is. Együttes nemzeti munkáról lévén szó, elengedhetetlen kívánság, *hogy hűségesen és becsületes őszinteséggel őriztessék meg az a felekezeti béke, ami az erdélyi magyar egyházainak az elnyomatás éveiben közös nemzetépítő munkára képessé tette.*”

Ezek után az iskolai oktatás, a színház, a népművelés, a szépművészetek támogatásának fontosságát hangsúlyozza a nyilatkozat, s külön kiemeli annak az irodalmi alkotómunkának a szerepét, amelynek szellemiségével, példás közéleti magatartásával a jövő építésében is szerepet kell játszania. Végül a következőkkel zárul:

„Múltunk nagy tanításaira figyelve s erős hittel bízva népünk eljövendő hivatásában, a mindennapi életünkért folyó küzdelem közben is kötelességünknek tartottuk figyelni a velünk élő népek szellemi életét s ezen át gondolkodását. Nemcsak ennek eljövendő hasznáért, hanem hogy a más nép arcába való betekintés által magunkról is helyesebb ismerethez jussunk.

A népek nagy együttesében élve, így nem feledkezhetünk meg azokról az erkölcsi törvényekről sem, amelyek tiszta és erős magyarságunkon keresztül kötelességünkke teszik az *alapvető emberi eszmények megbecsülését és szolgálatát.*

Küzdöttünk a hatalmi elnyomás és szociális igazságtalanság ellen.

Hirdettük a munka érdemét és a jellem dicséretét.

Hirdettük és hirdetjük a *minőség* eszméjét a tömeg nyers erejével vagy a pusztta számokkal szemben. Ez teheti nemcsak az egyént jogos és igazi vezetővé a közösségben, de számban is nemzetet is csak ez tehet nagygyá, ez adhatja meg elvethetetlenül örök létjogát.” (*Erdélyi Helikon* 1942. 7. 596–604. Kiemelések az eredeti szövegben.)

A történelem akkor nem hagyott időt arra, hogy „az erdélyi lelkiség” mint „óriási társadalmi és politikai érték” – Teleki Pál elvárása szerint – beépüljön a magyar életbe és érvényesítse abban a maga jó irányú hatását. Utána pedig olyan korszak kezdődött, amelynek vezérszónokai mindenestől kiiktatták volna a helikoni örökséget a magyar szellemiségből. Az 1942-ben megfogalmazott gondolatok azonban – ki nem mondta – abban a sötét korban is meghatározták az erdélyi/romániai magyar szellemiség legjobbainak magatartását.

Ha őszinték vagyunk, nem tagadhatjuk, hogy ma is időszerű lenne a Teleki Pál-féle elvárás megszívlelése. Igaz, az „erdélyi lelkiség” is sokat változott – de talán nem a hátrányára.

A BIRODALOMBOMLASZTÓ IRODALOMRÓL

■ Immár húszegy éve, hogy Szovjetunió eltűnt a világ térképéről. Emlékét, lélekre aggatott terheit persze életünk végéig cipeljük, miközben naponta szembesülünk a ténnyel: a rendszer aktív kiszolgálóinak tekintélyes része a „szép új világ” vagyosona lett. Felelősségre vonás helyett ők is nyertesei a technikai értelemben vett rendszerváltásnak. Igazolódni látszik a szentencia: a kommunizmusban az a legrosszabb, ami utána következik. Ma már kevesen élnek azok közül, akik felemelték szavukat az embertelen rendszer ellen, akik vissza próbálták téríteni a megfélemlített, a hipnotizált vagy közömbös hon- társaikat és európai kortársaikat a zsákut-

cába tartó útról, akik életüket kockára tették a változásért. Többségüket megkímélte a sors a következmények közvetlen szemlélésétől.

Lehetetlen vállalkozás megmondani, hogy a szovjet kolosszus immunrendszerének meggyengítésében pontosan mekkora szerepe volt az otthoni illetve a nyugatra elüldözött értelmiségieknek, írástudóknak, hiszen – a szovjet típusú tervgazdaság teljesítményének, a fegyverkezési verseny adatainak összehasonlító elemzésével szemben – a léleken mért változásokat csak megbecsülni lehet. Minden december méltó alkalom arra, hogy megemlékezzünk néhány viszontag-

ságos életű orosz íróról, akik kinyitották a nyugati közvélemény szemét.

A Szovjetunióban és csatlós államokban megtapasztalt szenvedések hívták életre a szamizdatot. A magyar nyelvben meghonosodott fogalom az orosz szamo izdatyelszto szavakból ered, és jelentése: saját erőből kiadott. Az 1960-as években keletkezett kifejezés illegális magánkiadásokat – újságokat, röpiratokat, könyveket – jelöl. A kommunista diktatúra légrézében a hatalom által ellenőrzött, sugalmazott kultúra mellett és annak ellenében ekkortájt nyiladozott az ellenkultúra. Szellemi elitje baráti összejöveteleken, házi rendezvényeken találkozott, ahol kézzől kézre jártak a féltett kéziratok. E „második nyilvánosság” szellemi termékeit és annak terjesztését a pártállami diktatúra szigorúan tiltotta. Aki mégis megtette, és lebukott, komoly retorziókra számíthatott, amelyeknek a skálája a publikációs tilalomtól és útlevel-megvonásoktól a munkahelyi elbocsátásokon keresztül a pszichiátriai intézetbe zárásig, a börtönig terjedhetett.

A szamizdat mint ellenzéki irodalom leginkább a Szovjetunióban, valamint Csehszlovákiában és Lengyelországban terjed el a múlt század hetvenes-nyolcvanas éveiben. Minket a továbbiakban a szamizdat sajátos formája, az úgynevezett tamizdat (jelentése: ott kiadott) szerepe és hatása érdekel, mivel a nagyjából a hatvanas évek végéig meglehetősen immunis nyugati közvéleményt ezek az irodalmi mércével is mérhető művek rúzták fel. Tamizdaton tehát a szocializmus időszakában Nyugatra emigrált vagy üldözött szerzők külföldön, azaz Nyugaton kiadott szellemi termékeit értjük, amelyeket odahaza titokban, illegálisan terjesztettek és olvastak.

Megemlékezésünket csak Franciaországban megjelent tamizdatokra és egy a jelenséget elemző francia monográfiára¹ alapozzuk. Talán mentségünkre szolgál, hogy a francia és orosz történelmi, kulturális kötődések annyira erősek, hogy az emigrációra kényszerülők döntő többsége Franciaországban telepedett le. Azon íróknak is megjelent a könyve francia nyelven, akiket más országban emésztett a honvágy.

Nem kétséges, hogy Alekszandr Solzsenyicinnel kell kezdeni. Gigantikus műve, *A Gulág szigetvilág* szétfoszlatta a maradék nyugati értelmiségnek a szovjet

rendszerrel kapcsolatos illúzióit. Fő műve 1974 júniusában jelent meg Párizsban, és három hónap alatt 600 000 példány fogyott el belőle. Az író, aki tizenegy évet töltött a munkatáborokban, ugyanazon év februárjában toloncolták ki hazájából, amelyet nem akart elhagyni. A 20. század egyik legnagyobb gyalázatának szépirodalmi és dokumentációs feldolgozása azért volt új, mert bebizonyította, hogy Lenin a terror atyja, ő tette azt a rendszer alapjává. Az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc hatására tömegesen hagyták el tagjai a nyugati kommunista pártokat, így a franciát is, de továbbra is makacsul tartotta magát a nézet, miszerint Sztálin szörnyűségei lényegében eltorzulások, elhajlások a lenini úttól. Solzsenyicin és baj-társai ébresztették rá Európát arra, hogy a fizikai és lelki elnyomás a szovjet rendszer immanens lényege, és a sztálini politika csak uralmának terjedelmében, de nem lényegében különbözik a Leninétől. A baj-társak neveit listázva első körben három szerző művét emelném ki: Andrej Szinyavszkij (*Egy hang a kórusból*), Viktor Nyekraszov (*Egy bábész feljegyzései*) és Vlagyimir Makszimov (*Viszontlátásra sehovába*).

Szinyavszkij, Paszternak felfedezettje, öt év börtön után szabadult, és 1973-ban emigrált Franciaországba, ahol 1978-ban feleségével együtt megalapítja a *Szintaxis* nevű folyóiratot. A rövid próza kiváló művelője volt, és később az orosz klasszikusokat ültette át francia nyelvre. Makszimov megelőzte őt, 1974-ben alapított folyóiratot *Kontinens* címmel. Ez utóbbi közép- és kelet-európai országok emigránsainak írásait, reflexióit is közölte. Ezek és más folyóiratok találkozóhelyek voltak a Nyugatra sodródott értelmiségiek számára, és hatványozottan növelték a vasfüggöny mögötti realitások iránt érdeklődő nyugati értelmiségiek körét. Másból is adtak ki folyóiratokat, különösen az Egyesült Államokban és Nyugat-Németországban megjelentek játszottak még meghatározó szerepet. A sajtótermékeket, könyveket többnyire sikeresen átcsempészték a szovjet határon, és ott-honi szamizdatokban terjedtek tovább. A szláv nyelveken sugárzó nyugati adók (Amerika Hangja, BBC, Deutsche Welle) e művekből, szatírákból, pamfletekből hosszú felolvasásokat tartottak, amelyeket odahaza számos hallgató – a drágán

működtetett zavaróállomások ténykedése ellenére – magnószalagra vett és suttogó propagandával terjesztett.

Egyesek szakmai bizottságokat alakítanak, hogy foglalkozási ágazatok felhívása útján lépjenek fel szovjet társaik érdekében, legyenek azok mérnökök, matematikusok, jogászok, írók, értelmiségiek vagy szakszervezeti dolgozók. Például a híres magfizikus, Andrej Szaharov érdekében, akit belső számúzetésbe kényszerített a rendszer, nagy hatású figyelemfelhívó akciókat szerveznek egy dán állampolgár, Ojvind Andersen anyagi segítségével. A Pen Club száműzött írókat segített anyagilag. Sokan az emberjogi szervezetek útján próbálnak nyomást gyakorolni elsősorban a nyugati kormányokra, hogy a szovjet partnerekkel történő kétoldalú tárgyalásoknál az emberi jogok Moszkva általi betartását szabják feltételül. Ennek az álláspontnak az élharcosa a történész Andrej Amalrik volt. Ez a kivételes intellektus már egyetemista korában tengelyt akasztott a hivatalos történetírással. Diplomadolgozatában azt bizonyította, hogy a normannok nagy szerepet játszottak az első szláv állam, a kijevi állam létrehozásában. Állítása szembement a hivatalos verzióval, mely szerint a szlávoknak már a normannok előtt karolingi jelentőségű államuk volt. A történészszakma a vasfüggöny mögött különös ellenőrzés alatt állt, hiszen a hivatalos ideológia számára a saját képére formált történelem nyújtotta az érvek tárházát és a propaganda hivatkozási hátterét. Amalrik három évet töltött Szibériában, mielőtt 1976-ban kitétek a szűrét a birodalomból. Híre megelőzte őt: 1970-ben jelent meg Párizsban a *Szovjetunió túléli-e 1984-et?* című könyve.

1975. augusztus elsején az európai kontinens országai, valamint az Egyesült Államok és Kanada képviselői aláírták a *Helsinki Záróokmányt*, amely kötelezettségvállalásokat tartalmazó egyezmény. A dokumentum három fő kérdéskörre (kosárra) oszlott. Az első kosár tartalmazta a részt vevő tagállamok egymás közti kapcsolatait, illetve a tagállamok és állampolgárai közötti viszonyt szabályozó tíz alapelvet. A dokumentumot megfogalmazók emelkedettségét nem vonhatjuk kétségbe, de a két blokkba tartozó állam- és kormányfők más és más hangsúlytól remélték érdekeik érvényesülését. A szovjet tábor a tagállamok egymás közti

kapcsolataira összpontosítottak, minde- nekelőtt a 6. pontra, amely kimondja a belügyekbe való be nem avatkozás elvét. Hátralevő rövid történelmük során, amely a benne sínylődő alattvalók számára ólomlábakon vándorzörgő fényév volt, viszont a 7. pont okozott meghaladhatatlan problémát. Az aláírók többsége nem is álmodta, milyen következményekkel jár majd számukra az emberi jogok és az alapvető szabadságjogok tiszteletben tartásának, beleértve a gondolat, a lelkiismeret, a vallás és a meggyőzés szabadságának elve. A történelmi visszatekintések, tankönyvek sematikusan mindig azt a tényt emelik ki, miszerint a szovjet tervgazdaság – különösen a kőolajválság hatására – kifulladt a nyugati típusú piacgazdasággal szemben, hogy a „Sátán Birodalma” nem bírta a fegyverkezési versenyt a csillagok háborújával blöffölő Reagennel szemben. Semmi vagy nagyon kevés szó esik arról, hogy a 7. pontba kapaszkodva kicsoda belső küzdelem indult az értelmiségiek és a hatalmat birtokló nomenklatúra között. Az előbbieket már nem lehetett csak úgy ukmukfuk eltüntetni, börtönbe vetni, mint azelőtt. Cizelláltabb eszközökre volt szükség, amelyek – úgy tűnik – Amalrikkal szemben hatásosak voltak. 1980-ban – gyanús körülmények között – egy autóbalesetben elhunyt.

A záróokmány aláírása után egy évvel bontakozott ki a Szovjetunióban a moszkvai Helsinki csoport, azzal a céllal, hogy nyomon kövesse és számon kérje a szovjet kormányon a Záróokmányban foglalt jogok érvényesülését. A csoport tagjait, Jurij Orlovot, Ludmilla Alekszejevát és társaikat bebörtönözték, majd az ország elhagyására kényszerítették. Kezdeményezésük nyomán 1978-ban az Egyesült Államokban megalakult a Helsinki Watch (Helsinki Jogőr), amely valamennyi országban figyelemmel kísérte az emberi jogok érvényesülését. Az emberi jogok kérdése az amerikai kormány stratégiájává vált, és ettől fogva akarva-akaratlan az aktivisták egy nagyhatalmi játszma esz-közévé váltak. 1982-ben Reagan elnök disszidenseket hív meg a Fehér Házba. Szoltszenyicin azonban nem megy el. Nem akar egy pusztá ceremónia részese lenni. Az 1986. novemberi bécsi konferencián az amerikai külügyminiszter követeli a kényszerlakhelyre száműzött Andrej Szaharov Nobel-díjas magfizikus

és más bebörtönzött aktivisták szabadon bocsátását. Négy hónap múlva az éhségsztrájkot tartó Marcsenko meghalt a börtönben.

Vlagyimir Bukovszkij szerencsésebb. Három év munkatáborból Moszkvába visszatérve külföldi újságírók előtt nyugati orvosoknak írt nyílt levélben először fedte fel és bizonyította dokumentumokkal a szovjet politikai foglyok pszichiátriai kényszerkezelését. Szovjetellenes propaganda vádjával negyedszer is letartóztatják, és hét év börtönre ítélik. A nyugati újságírók és a média nyomására 1976 decemberében fogolycsere-egyezmény keretében kicserélték Lúis Corvalanra. Angliába tanul és tanít tovább, de pörös száját ott sem fogja be.

1977 februárjában Amalrik kihallgatást kér a francia elnöktől, aki diplomáciai óvatosságból nem fogadja. Bukovszkij viszont a Fehér Ház vendége volt március elsején. Franciaországban 1977 júniusában törik meg a jég, Aznap, amikor Leonyid Brezsnyev az Élysée-palota vendége, éppen az elkötelezett baloldali írók és művészek – úgy mint Jean-Paul Sartre, Simone de Beauvoir, Gilles Deleuze, Michel Foucault, Roland Barthes, Simone Signoret, André Glucksmann és mások – fogadják a Récamier színházban az orosz disszidensek színe-javát, köztük Bukovszkijt is. Híres könyvében Bukovszkij arról számol be, hogy szokásos éhségsztrájkjaikat még be sem fejezték, az őket felügyelők némelyike megsúgta nekik, hogy a BBC vagy a Szabad Európa Rádió hírt adott róluk. A hírek hatására a Kreml főnökei aggódni méltóztattak.²

A szovjet rendszer bukása után visszakapta állampolgárságát, és az első között szerzett kialakított engedélyt, hogy a KGB archívumában kutathasson. A titkos anyagról készült fénymásolatokat 1995-ben kivitte Londonba, és miután leplezéseivel hiába kínálhatta a vonakodó nyugati lapokat, megírta *A moszkvai per* című alapművét. Könyvében nem kevesebbet állít, mint azt, hogy az európai, amerikai és a japán szociáldemokrata

pártok igen szorosan együttműködtek a szovjet vezetéssel. Az úgynevezett „enyhülés” politikáját Moszkvában találták ki, és onnan is vezényelték.

Bukovszkij azon kevesek egyike, aki él, és kortársunk a „szép új világban”. Kemény bírálója Putyin politikájának. Akik viszont nem érték meg a rendszerváltást, azok mindig is hazavágytak. Mint Viktor Nyekraszov, aki színészként kezdte Kijevben, és emigránsként végezte be Párizsban. „Mindig rájuk gondolok, és a hajlékomra ott messze – vívódik nosztalgikus hangvételű könyvében –, ahol minden olyan rosszul megy, és kérdezem magamtól, miért van az, hogy oly sok embert megfosztottak attól, ami nekem megadtik most?”³

A kétféle sorstragédia között volt egy harmadik változat is, amely tragikomédiába illő. Alekszandr Zinovjev íróról, filozófusról van szó. *A tátongó magasságok* című esszéketében az elnyomás mellett számot adott a képmutatás bürokráciáról, a politikai és állampolgári jogok hiányáról, a szegénységről és arról, hogy abban a világban tettek és szavak köszönő viszonyban sem voltak egymással. Könyvét szovjetellenesnek, normaszegőnek ítélték, elbocsátották egyetemi tanári állásából. (Moszkvában volt tanszékvezető – a logikai tanszéken.) Az államvédelmiek választás elé állítják: börtön vagy távozás Nyugatra. A következő évben, 1977-ben kiadja könyvét Párizsban, díjat kap érte. Münchenben élt 1999-ig. Akkor tért haza, és szembeesült a posztszovjet világgal. 27 könyvet írt. Az utolsóban bevallja, bár nem tagadja meg a korábbi rendszert leplező könyveit, de ha tudta volna, hogy milyen lesz a „szép új világ” – öngyilkos lett volna. Hogy szavainak még nagyobb nyomatékot adjon, az Orosz Föderáció Kommunista Pártjára szavazott.

Az írók a lélek mérnökei, mondta Sztálin elvtárs. Ők, a kommunisták legalább tisztelték az irodalmat, és bár nem kedvelték az írókat, legalább tartottak tőlük, vélhette a dohogó Zinovjev.

S. Király Béla

■ JEGYZETEK

1. Cécile Vaissié: *Les Ingénieurs des âmes en chef*. Littérature et politique en URSS, 1944-1986. Belin, 2008.
2. Vladimir Boukovsky: *...et le vent reprend ses tours: Ma vie de dissident*. Robert Laffont, 1978.
3. Victor Nekrassov: *Un regard plus autre chose*. Gallimard, 1979.

TOTH SZILÁRD

„VÁLASZTÁSI HAGYOMÁNYOK” A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTTI ROMÁNIÁBAN

és a magyar szavazók viselkedése e választások alkalmával

■ A két világháború közötti romániai parlamenti választások elemzése igen izgalmas oldalát tárják fel Románia történelmének. A választási rendszer és „szokásjog” lehetővé tette, hogy a politikai pártok és különösen a kormánypárt alaposan „befolyásolhassa” a választások eredményeit. Rengeteg olyan eszköz és módszer létezett, amellyel meg lehetett változtatni a választások eredményeit, és éltek is ezekkel. Ennek következtében minden parlamenti ülészak kezdetén elkerülhetetlenek voltak az ellenzék és a kormánypárt közötti éles szövegváltások a választási csalásokat illetően. A Központi Választási Bizottság jegyzőkönyvei hemzsegek a különböző politikai pártok tiltakozásaitól. Több történész, politológus és szociológus is foglalkozott e probléma elemzésével, de talán Mattei Dogan az, aki a legjobban meghatározta a „jelenséget” *Dansul electoral în România interbelică*¹ (A két világháború közötti romániai választási tánc) című tanulmányában. A tanulmány címe nagyon találó. A romániai politikai gyakorlat a következő volt: a király kinevezte az új miniszterelnököt, az új kormány megrendezte a választásokat, és ezután ült össze a parlament. Természetesen minden kormány úgy „szervezte meg” a választásokat, hogy megszerezze az elsöprő többséget. Ennek köszönhető, hogy a fontosabb politikai pártok választási eredményei és parlamenti képviselete nagyon hullámzó, a pártok „táncolnak” a romániai politikai skálán. Egyik legjellemzőbb példa a Nemzeti Liberális Párt esete, amikor az 1920-as választásoknál, ellenzékben lévén, csak 6,8%-ot szerzett, de 1922-ben, amikor kormányon volt, már 60,3%-ot, majd

1926-ban (ellenzékben) visszaesett 7,3%-ra, 1927-ben (kormányon) újra felugrott 61,7%-ra, hogy 1928-ra újra visszaessen 6%-ra.² A két másik nagy román párt (a Nemzeti Parasztpárt és a Néppárt) is, amely kormányzásra jutott e periódusban, Mattei Dogan kifejezésével, hasonlóan „táncolgatott”. A kormánypárt győzelmét elősegítette az 1926-os választási törvény is, amely a választási „prémiumról” is rendelkezett. Azokban a választási körzetekben, ahol egy párt megszerezte a szavazatoknak legalább a felét, megkapta az illető körzetre kiosztott mandátumoknak a megszerzett szavazatokkal járó arányos részét is. A megmaradt mandátumokat (azokban a körzetekben is, ahol senki sem szerzte meg az abszolút többséget) összesítették, és ezeknek az 50%-át az a párt kapta meg, amelyik megszerezte a szavazatoknak legalább 40%-át, a másik 50%-ot pedig elosztották a szerzett szavazatokkal arányosan. A választási küszöb 2% volt, amely párt nem érte el, nem részesült az „osztzkodásból”, de ha valamely körzetben megszerezte a szavazatok abszolút többségét, az illető körzetben neki járó mandátumokat is megkapta. Ilyen körülmények között az a párt, amelyik megszerezte a szavazatoknak legalább a 40%-át, megszerezhetette a parlamenti helyeknek a 70–90%-ának is a birtokába jutott.

Újabbán Sorin Radu elemzi két könyvében a romániai szavazók befolyásolására alkalmas módszereket és lehetőségeket, nem ódzkodva attól, hogy kihangsúlyozza a nagymértékű analfabetizmust is, aminek következtében a szavazók nagy tömegei nem rendelkeztek politikai kultúrával, és könnyen befolyásolhatták

őket. Alapos elemzése ellenére nem érthetünk egyet a következtetésével, hogy noha kormányának a szavazókra gyakorolt nyomása nagy volt, ez nem befolyásolta döntően a román képvisleti demokráciát.³ És a román történészek túlnyomó többsége még mindig ezen az állásponton van. Ezzel ellentétben Keith Hitchins azt állítja, hogy az 1866–1947 közötti Romániában valójában „színlelt demokráciáról” beszélhetünk.⁴ Jelen tanulmányban igyekszem Mattei Dogan, Sorin Radu és Keith Hitchins állításait elemezni és kimutatni, mennyire befolyásolta a kormány nyomásgyakorlása a romániai választások eredményeit, és mennyire beszélhetünk „színlelt” demokráciáról Romániában a két világháború között, ugyanakkor azt is igyekszem megragadni, miként viselkedtek a magyar szavazók a választási körülmények közepette.

Természetesen minden demokratikus rendszerben tapasztalható a kormány bizonyos nyomásgyakorlása a választások alkalmával, de a két világháború közötti Romániában ezt mesterien alkalmazták, és nem is bíbelődtek a leplezésével, amint ez pár példából ki is derül. Az 1926-os parlamenti választások után a következő szóváltás hangzott el a román parlamentben:

„Grigore Diaconescu képviselő: Hogyan magyarázza, hogy a halottak is önökre szavaztak?”

Dr. Anton Ionescu képviselő: Úgy, ahogyan önökre is szavaztak. Ez az önök módszere.”⁵

Ugyanazon választások alkalmával Spiridon Popescu képviselő a következőket nyilatkozta: „A tegnap Mugureni-ban, ahol egy tutovai választási körzet van, összefutottam Galin szenátor úrral. Keresett, és végül megtalált, hogy valami nagyon fontosat mondjon nekem: »Spiridon Popescu úr – kezdi a tutovai szenátor úr –, maga komoly ember. Most mi vagyunk hatalmon, a választásokat mi szervezzük, és maga is érti, hogy a maga jelenléte itt most fölösleges.« Majd hozzáteszi: »Amikor önök lesznek hatalmon, akkor önök szervezik a választásokat, és akkor én nem fogok beavatkozni az önök választásaiba.«”⁶

Érdemes figyelni Gheorghe Cuza képviselő parlamenti felszólalására is: „Uram, ma nem ennek vagy annak a pártnak a tetteiről van szó, hanem egy választási csalási rendszer folyamatos fenntartásá-

ról, függetlenül attól, hogy milyen párt van az ország élén...”⁷

Amint látjuk, nem is igyekeznek véka alá rejtetni a tényeket. E nyomásgyakorlás a kormány részéről, kisebb-nagyobb árnyalati különbséggel, annak függvényében, hogy melyik párt volt hatalmon, tapasztalható volt az egész két világháború közötti romániai politikai életben.

A különböző illegális módszerek alkalmazása nagy leleményességre vall: hamis szavazócédulák alkalmazása, az ellenzéki választók szavazásának a megátalása a hadsereg és a csendőrség segítségével, karantén bevezetése bizonyos falvakban stb. Nem csoda tehát, hogy ilyen körülmények között „normális” választásnak számított, ha „csak” pár halálos áldozat és pár száz, esetleg pár ezer sebesült volt elkönnyelhető a különböző pártok támogatói és a rendfenntartó erők közötti összecsapásokban. Voltak természetesen „tisztább”, „csendesebb” választások is, de ekkor is akadtak bőven incidensek. De lássuk a kormány nyomásgyakorlásának a különböző módszereit, amelyeket így rendszerezhetünk:

- 1) az első hely biztosítása a szavazócédulán a kormánypárt jelöltje számára;
- 2) a politikai ellenfél kampányának a megakadályozása;
- 3) a választók megvesztegetése-leltatása;
- 4) a választók megfélemlítése és/vagy fizikai bántalmazása a csendőrség segítségével vagy anélkül;
- 5) az ellenzék szavazásának a meggátolása és a saját választók szavazóközpontokba való „szállítás”;
- 6) hamis szavazólapok tömeges használata;

De lássunk néhány példát. Az első hely biztosítása a szavazócédulán alapvetően nevetségesnek tűnhet, hiszen ez nem jelenthetne helyzeti előnyt. Azonban nem szabad elfelejtenünk, hogy a romániai választók nagy része analfabéta vagy félalfabéta paraszt volt, és nem rendelkezett semmilyen politikai kultúrával. Arra szavazott, aki megvesztegette, leitatta, megfélemlítette, vagy arra, aki a lista élén állt, mivel az ő gondolatmenete szerint az lehetett a legfontosabb ember a jelöltek közül, akinek a neve az élen szerepelt. Ennek érdekében a politikai pártok közelharcot vívtak a jelölések beadásának a pillanatában, mivel ezek sorrendje szabta meg a szavazólistán levő

sorrendjüket. Nézzünk egy példát: „Amikor kinyitották a törvényszék ajtaját, hogy a jelöltek beadhassák a dossziéjukat, Roman Iosif ügyvéd (a Nemzeti Parasztpárt jelöltje) futásnak eredt, hogy elsőként adhassa le a dossziéját, de a második ajtónál a rendőrparancsnok elállta az útját. Mivel azonban a tömeg nyomulását a rendőrparancsnok nem tudta feltartani, át kellett engednie őket. Addig azonban pár civil a rendőrparancsnok segítségére sietett, és lefogta Roman Iosif ügyvédet, hogy ezalatt a saját jelöltjük (liberális) elsőként adhassa be a dossziéját” – írja a rendőrségi jelentés.⁸ Amint látható, a rendőrfőnök büszkén be is számol a tetteről a jegyzőkönyvben, hogy a feletteseivel előtt bizonyíthatóan: sikeresen végrehajtotta „feladatát”.

Ami a politikai ellenfél kampányának az akadályozását illeti, ezt is rendszeresen felsőbb, minisztériumi utasításra tették a prefektusok a rendőrség, a csendőrség, néha a hadsereg vagy civilek segítségével.

Az 1927-es választásokon a Hunyad megyei Harón dr. Martonossy György dévai ügyvédet, az Országos Magyar Párt jelöltjét nem engedte be a helyiségbe Iovan Mica, a csendőrség parancsnoka.⁹ Az Országos Magyar Párt marosvásárhelyi vezetői arra panaszkodtak, hogy a rendőrség a helyi rendőrparancsnok utasítására több ízben is, 1927. június 25-én és július 3-án letépte a párt választási falragaszait.¹⁰

De történtek ezeknél sokkal súlyosabb dolgok is, amint azok Mihai Negură képviselő nyilatkozatából (1932. augusztus 13.) kiderülnek: „A megyében [Vaslui] levő összes községben súlyosan megverték sok állampolgárt [...] Amikor a nemzeti parasztpártiak nem tudták közönséges verőlegényekkel meggátolni a mi propagandánkat, egy halom csendőrt hoztak. Odatették a verőlegényeket, hogy szétszórják a mi embereinket, és ha ezeknek nem sikerült, akkor közbeléptek a csendőrök, ezek szétverték és letartóztatták az embereinket. [...] Visszavezették az 1926-os úttorlaszos rendszert.”¹¹

Amint látható, nemcsak, hogy nem tartózkodtak a polgárok fizikai bántalmazásától, de miután megverték, még le is tartóztatták az ellenzék szimpatizánsait.

Ami a választók megvesztegetését illeti, ez volt talán az egyik legnépszerűbb módszer mind a választók, mind az őket

megvesztegető hatóságok soraiban (kellemebb volt a verésnél a választók és kevésbé fárasztó a hatóságok számára). A megvesztegetés egyik fő eszköze az alkohol volt a maga különféle formáiban és koncentrációiban.¹² Az ellenzék székeiből rendszeresen ilyen panaszok hangzanak el: „Tanacunban két hordó bort adtak a választóknak.”¹³

„A codăești-i választókörzetben 760 liter bort osztottak szét, és alaposan leitatatták a parasztpárti választókat...”¹⁴

Hogy hány embert lehetett leitatni 760 liter borral egy nem túlságosan jól táplálkozó moldvai közösségben (az 1907-es román parasztfelkelés is a nem messze levő Flămânzi [= Éhesek] nevű községből indult el), azt az olvasó fantáziájára bízunk...

1936. február 18-án részleges parlamenti választásokat rendeztek egy megüresedett képviselőhelyért Hunyad megyében. Egy Zorgoni Petru nevezetű egyén Demszus községben összegyűjtött egy 30–40 fős csoportot a Nemzeti Parasztpárt híveiből, saját lakásán leitatatta őket, majd kimentek az utcára, és elkezdték kiabálni, hogy „éljen a kerék!” (a Nemzeti Parasztpárt választási jelvénye). Erre megjelent egy csoport liberális szimpatizáns, akik azt kiabálták, hogy „éljen a bot!” (a függőleges vonal a Nemzeti Liberális Párt választási jelvénye volt). A kiabálásból verekedés lett, végül kövekkel hajigálták egymást, amíg be nem törték az adóhivatal ablakát. Ekkor Zorgoni Petru, ahelyett hogy lecsillapította volna a verekedőket, hazament, elővette a revolverét, és két lövést eresztett a levegőbe, de senkit sem talált el – írják a csendőrség jelentésében.¹⁵

Ami a választók megfélemlítését illeti, az előbbieken is találhatunk példákat rá, de sokkal durvább jelenetek is lejátszódtak: „A választások előtti napon, éjjel 12 órakor, a falut bejárta a pápa egy csapat verőlegénnyel, azt mondva a lakosoknak: aki be mer menni a városba, az halál fia (a város 2 kilométerre volt és oda kellett menniük szavazni). Ugyanezek a verőlegények éjjel fél egykor betörték a mi jelöltünknek az ajtaját... a falu lakosai, ezt látva, rémülten hazarohantak megvédeni családjukat és gyerekeiket.”¹⁶

Vagy egy másik esetben az egyik jelölt panaszkodott, hogy „kövekkel támadtak meg, amikor a szavazóiroda felé mentem... a kocsimba menekültem, és elbűj-

tam, és amikor megjöttek a csendőrök, hogy lássák, ki a tettes, vagy 30 ember lövésekkel válaszolt”.¹⁷

Megjegyzendő azonban, hogy az utóbbi két jelenetre 1932-ben kerül sor, amikor a Vaszgárda és más szélsőjobboldali szervezetek befolyása egyre erősödött, és sajnálatos módon nagy támogatásban részesültek az ortodox egyház papjai részéről. A húszas évekre nem voltak annyira jellemzőek az ilyen jelenetek, de nem hiányoztak a képből.

Ha a megvesztegetés és a megfélemlítés nem volt elégséges, akkor a leggyesze-rűbb volt nem engedni szavazni az ellen-zék választóit és a sajátjaikat beszállítani a szavazóközpontba a hadsereg, a rendőr-ség, a csendőrség vagy kormánypárti civi-le segítségével.¹⁸

Az 1927-es választások alkalmával a Dicsőszentmárton melletti öt magyar többségű faluban (Gálfalva, Ádámos, Dombó, Szőkefalva, Királyfalva) vezettek be karantént a hatóságok egy állítólagos pestisjárvány miatt. Gyárfás Elemér, az Országos Magyar Párt képviselőjelöltje és Hans Hedric, a Német Nemzeti Párt jelöltje panaszt emeltek a nagyszebeni (li-berális) prefektusnál, aki semmibe vette a tiltakozásukat, majd Folea Emil, a Nemze-ti Liberális Párt jelöltje azt mondta a tiltakozóknak, az öt falu lakossága csak akkor mehet el szavazni, ha Gyárfás Elemér és Hans Hedric visszalép, és írásban garan-tálják, hogy e falvak lakossága a Nemzeti Liberális Pártra fog szavazni.¹⁹ Mindkét jelölt felháborodottan visszautasította az ajánlatot. Természetesen a liberálisok nyerték a választásokat a körzetben (és országos szinten 61,7%-kal), Gyárfás Elemér pedig csak csiki győzelmének köszönhetően jutott be a szenátusba egyedüli magyar szenátorként.

Hogy miként könnyítette meg a kor-mány saját szavazóinak a dolgát, kiderül a következőkből. Az 1936-os részleges választások alkalmával Romulus Miocu prefektus, liberális képviselőjelölt táviratban kérte a belügyminisztériumtól, hogy a Román Államvasutak lépjen lép-jen közbe a szavazók szállítása céljából: Alsóvácaról 1000 választót kellett a bertenfalvi szavazóirodához szállítani és vissza. A lugosi vonattal Dobrára 800 választó szállításának a biztosítását kérte. A karánsebesi vonatra további 8–10 va-gon hozzácsatolását sürgette a várhelyi (Sarmizegetusa) választók számára és to-

vábbi 6 vagon hozzácsatolását a 2704-es számú vonathoz.²⁰

Ha az eddig felsorolt módszerek nem lettek volna elegendőek, akkor még min-dig hátramaradt az egyik legprimitívebb, de legbiztosabb módszer: a hamis szava-zólapok tömeges használata.²¹ Ezzel kap-csolatosan legendává vált egy valamivel korábbi, 19. századi bukaresti eset. E jel-lemző és tragikomikus példa a választási csalásokra 1895-ben történt: a Clementa iskolában felállított szavazóirodában a kormány a katonákkal többször is szava-ztatott, mindig más ruhába öltöztette őket. Egy őrmester szavazott, kiment, majd pár perc múlva újra bejött szavazni, most már másik kabátot viselve, majd harmad-szor, kalappal a fején, negyedszer kicse-rélve a kalapot kucsmára és így tovább... Bejön hetedszer is, amire a szavazóiroda elnöke, Pompiliu Florian megelégte a mókát, és ráripakodott, hogy most már elég legyen, szavazott már hétszer, ha nyolcadszor is megjelenik, akkor letartó-ztatja!²² E gyakorlat a két világháború kö-zötti Romániában is virágzott, amikor még a halottak is szavaztak, amint ezt egy korábbi parlamenti szóváltás segítségével bemutattam.

Másik jó példa erre az 1927-es válas-zások alkalmával megtörtént marosújvári eset. A marosújvári választókerületben az Országos Magyar Párt beclése szerint a Nemzeti Liberális Párt 500–600 szava-zatot lopott el a magyar választóktól. A szavazatok megszámlolásánál a bizottság elnöke nem volt hajlandó megmutatni a szavazólapokat a többi tagnak ellenőrzés céljából, felháborodva azon, hogy meg-merik kérdőjelezni a tisztességét. Amikor már vagy 100 szavazatot számolt össze az elnök egymásután a liberálisok javára egy olyan körzetben, ahol a Nemzeti Parasztpárt és az Országos Magyar Párt megbíz-ható és stabil szavazóbázissal rendelke-zett, és e két párt az elnök állítása szerint még egy szavazatot sem kapott, a Nemzeti Parasztpárt képviselője megpróbálta ki-tépní az elnök kezéből a szavazólapot, hogy meggyőződhessen, valóban a liberá-lisoknak szól-e a szavazat. Az elnök nem engedte el a lapot, és ez ennek követke-zésében elszakadt. Erre az elnök rögtön le-tartóztatta a Nemzeti Parasztpárt képvise-lőjét a szavazócédula elszakítása miatt. Lőrinczi Béla és Nagy Béla, az Országos Magyar Párt képviselői tiltakoztak ez el-len, így őket is letartóztatta. Mindhárman

a fogdában töltötték a szavazatok megszámlálásáig hátralevő időt, úgyhogy nem volt, aki ellenőrizze a liberális elnök számlálását.²³

Ugyanekkor a nem messze levő Torockón Stamatide elnök még a szavazások előtt letartóztatta az ellenzék képviselőit, és Dédán is távol tartották az Országos Magyar Párt és a Román Nemzeti Parasztpárt képviselőit a szavazatok megszámlálásától.²⁴ Csak „mellékesen” említendő meg, hogy az 1927-es parlamenti választásokat a Nemzeti Liberális Párt szervezte és elsőprő főlnnyel (61,7%-al) meg is nyerte.

Amint látható, a két világháború közötti Romániában nem nagyon beszélhetünk valós képviselletek demokráciáról, inkább a Keith Hitchins által olyan jól megfogalmazott „színlelt demokráciáról”, mivel az egész választási rendszer és az íratlan választási szokások valójában demokráciaszínlelést eredményeztek. Ilyen körülmények között érdekes elemezni a magyar választók viselkedését e választások alkalmával, annál is inkább, mivel a román politikai elit állandóan irredentizmussal vádolta a romániai magyar kisebbséget. Egyértelmű, hogy tartottak a romániai magyarságtól, mivel ez volt a legjelentősebb romániai nemzeti kisebbség, és a romániai németektől (a másik jelentős romániai kisebbségtől) eltérően anyaország, Magyarország szomszédos volt Romániával, továbbá a közös határ mentén jelentős tömbökben élt magyar kisebbség. Mindez, továbbá a magyar kormány álcázott, majd nyíltan hirdetett revizionizmusa állandóan stresszelte a román politikai köröket. Éppen emiatt érdemes elemezni a magyar kisebbség viselkedését a romániai parlamenti választásokon, hogy lássuk, a választási kampány alatt és a választások napján ilyen megnyilvánulásokat tapasztalni lehetett-e.

A Központi Választási Bizottság jegyzőkönyveit elemezve megállapíthatjuk, hogy a magyarok által lakott megyékben voltak a „legcsendesebb választások” a két világháború közötti Romániában. A Központi Választási Bizottság jegyzőkönyveiben sokkal kevesebb a rendellenességekről szóló feljegyzés e megyékben, mint Románia más megyéiben.²⁵ Pedig itt az átlagnál sokkal többre lehetne számítani az interetnikai feszültségek miatt. Ennek ellenére sok, magyarok által lakott megyében nem találunk semmilyen

rendellenességet ami már egymagában „rendellenes” a romániai választások „hagyományait” ismerve. Ahol felmerülnek elszigetelt incidensek, ezek többnyire a kormányzati nyomásgyakorlás számlájára írandók (a rendőrség, a csendőrség, a hadsereg megátolja a választók szavazati jogának a gyakorlását, elállják az utakat, és megátolják, időnként fegyveres erővel, a szavazóközpontba jutást). Az ilyen túlkapások korántsem írhatók a „revizionista provokációk” számlájára.

Több kisebb incidens történt például az 1926-os választások alkalmával, amikor is az Országos Magyar Párt választási kartellt kötött a kormányon levő Néppárttal, és a kormány megengedte/eltúrte a magyar választóknak, hogy a választási kampány alatt nemzeti színeik alatt vonulhassanak fel. Ezt egyes román hazafiak, különösen pár román katonatiszt a román állam elleni provokációnak és sértésnek tekintette, és feljegyeztek néhány esetet, amikor a felháborodott románok megpróbálták kitépni a piros-fehér-zöld lobogót a magyarok kezéből.²⁶ A Néppárt részéről nagy merészségre és toleranciára valló volt ez a gesztus, hat évvel Trianon után ezt megengedték. Egyébként a Román Nemzeti Párt elitje a választások alkalmával elszenvedett kudarc miatt heves nacionalista uszításban vezette le a frusztrációját. Alexandru Vaida-Voievod a *Patria* című lapban a következőket írta: „Decebal országából, a dicső Corvinok Hunyadjáról jajszavak visszhangzanak: román csendőrök román választókat lőttek agyon. Megölték őket azért, hogy ne szavazhassanak románokra. Nagy-Romániában a magyar, szász, zsidó és cigány a csendőr védelme alatt áll. Szavazhat Barabás Bélára, aki egy életen keresztül üldözött mindent, ami román. Szavazhat rá, mert Nagy-Romániában a magyar trikolór árnyékában a román csendőr védelme alatt Barabás Bélának kiváltsága van, hogy a »buta oláhok« gyalázza. A román csendőr pirul, de teljesíti kötelességét... A magyar párt a Talpra magyart szavalt, az ezeréves Magyarország testéről leszakított területekről beszélt. A román csendőr haptákban állt, pirult, de teljesítette kötelességét... Egész falvakat vertek végig, a románok százait tartóztatták le, kínozták meg a román csendőrök... Amikor a Corvinok földjén a kordont már nem tudta tartani, a román csendőr sortűzet nyitott testvéreire. A halottakat nyolc-

van-száz lépésnyi távolságról lőtték le. A román csendőr román vérrrel pirosította be Nagy-Románia földjét. Azért, hogy győzzön Szele, Barabás, Tornya, Bethlen gróf, Jósika báró, Teleki gróf és Goga többségének többi megmentője.”²⁷

A cikket előltni a nacionalista propaganda, de élénk tárja azokat a túlkapásokat is, amelyeket a kormány emberei követtek el a választások megszervezése és lebonyolítása alkalmával, amikor mindennaposak a véres incidensek. Csak hogy nem szabad abba a tévedésbe esnünk, hogy elhiggyük Alexandru Vaida-Voievod állítását, miszerint a román csendőr csak román vért ontott a választások alkalmával, és hogy a kisebbségek kiváltságokat kaptak, és élvezték az államhatalom védelmét. Az 1937-es parlamenti választásokról így emlékezik meg Míkó Imre: „A december 20-ai képviselőválasztás ismét a liberális párt hagyományainak jegyében folyt le. A Magyar Párt jelöltjeit letartóztatták, gyűléseket nem engedélyeztek, egész községeket zártak le a szavazás előtti napokban járvány címén, a Magyar Párt bizalmi embereit nem engedték az urnák közelébe, az ellenszegülőket megverték, a leadott szavazatokat pedig ellopták, és liberális szavazatokkal cserélték ki. A legsúlyosabb összeütközés a Maros-Torda megyei Nyárádmagyarós határában történt. Több község mintegy nyolcszáz magyar választója indult el a hajnali órákban a Felsőorosziiban levő választási körzeti központba szavazni. Nyárádmagyarós közelében a Perényiből Perenivé románosodott mikházi jegyző nyolc csendőrrel megállásra szólította fel a tömeget, és dél előtt 11 óráig tartotta őket. Akkor odaérkezett szekéren a deményházi plébános, akit a jegyző átengedett a rajvonalon. A tömeg azt hitte, hogy nekik is szabad az út, s a szekér után indult. Erre a jegyző tüzet vezényelt, és vadászfegyverével ő lőtt elsőnek. Tizenegy székely ember összeesett. Kettő a helyszínen meghalt, holttestüket a csendőrség titokban elszállította, és temetésükre senkit sem engedtek. A többieket a marosvásárhelyi állami kórházban helyezték el. Egy közülük meghalt, többen munkaképtelenné váltak. A választás után megindult az eljárás a tettesek ellen, de már a vizsgálóbíró megszüntető végzést hozott, amit a táblai vádtanács is jóváhagyott, s maga a semmitőszék is a gyilkosoknak adott igazat.

A vizsgálat megállapította, hogy a csendőrök önvédelemből használtak fegyvert, a jegyző puskáját kicserélték, az új fegyverről pedig megállapítást nyert, hogy el sem süttették.”²⁸

Amint látható, a kormány emberei nemcsak román vérrrel öntözték Decebal földjét, az azonban igaz, hogy különbséget tettek a kormánnyal valamilyen megállapodást kötött és az ellenzéki választók között. Ennek köszönhető, hogy az 1926-os, liberálisok által szervezett helyhatósági választások alkalmával és a Néppárt által irányított 1926-os parlamenti választások során az Országos Magyar Párt kedvezőbb körülmények között szervezhette meg a saját választási kampányát, mivel a prefektusok parancsot kaptak a kormánytól, hogy ne akadályozzák az Országos Magyar Párt tevékenységét.²⁹

Elemelve a Központi Választási Bizottság jegyzőkönyveit, egyetlen jelentős, magyar szavazók által provokált incidensre bukkantam. Ez 1928. december 12-én történt a Nemzeti Parasztpárt által szervezett parlamenti választásokon. A sors iróniája, hogy a két világháború közötti romániai parlamenti választások közül ez volt a „legkorrektebb” és a „legtisztább”, ha lehet így fogalmazni. E választásokon lehetett tapasztalni a legkevesebb kihágást (ez nem jelenti, hogy a kormánypárt nem gyakorolt nyomást a szavazókra, csak nem oly mértékben, mint máskor). A Központi Választási Bizottság jegyzőkönyveiből kiderül, hogy a 71 románai megyéből 21-ben egyáltalán nem voltak incidensek,³⁰ továbbá sok megyében csak jelentéktelenekről van tudomásunk, ami arra utal, hogy e választáson volt a legkisebb a kormány nyomásgyakorlása. Ezért is különös, hogy éppen ennek a választásnak az alkalmával találjuk a magyar választók által kiprovokált legvéresebb incidenst. De lássuk, hogyan is történtek az események. A Háromszék megyei Választási Bizottság elnöke, Alexandru Ștefănescu által 1928. december 12-én megírt jegyzőkönyv szerint az oltszemi választási központban támadt hatalmas dulakodás során az oltszemi, a sepsibükszádi és a mikóújfalusi szavazók betódultak a szavazóhelyiségbe, és „halálosan megkésélték Badea Stan tizedest”, az őrség tagját, és súlyosan megsebeztek Gh. D. Ionescu törvényszéki jegyzőt, az iroda titkárát. A Sepsiszentgyörgyről kiküldött 20 fős katonai különítmény

helyreállította a rendet, és a szavazás folytatódott. A „halálosan megkéselt” Badea Stan tizedest és a súlyosan megsebzett Gh. D. Ionescu törvényszéki jegyzőt bevitték a sepsiszentgyörgyi kórházba.³¹ Az ügy nagy port kavart a román sajtóban, a vérszomjas magyarok gyilkosságáról írtak cifrábnál cifrább cikkeket. Közben elrendelték az eset részletes kivizsgálását, és kiderült, hogy a „halálosan megkéselt Badea Stan tizedes” már jól van, egészségi állapota jó, akárcsak a „súlyosan megsebzett Gh. D. Ionescu törvényszéki jegyző” is.³²

Az 1928. december 14-én elkezdett és A. Safirescu ügyész irányítása alatt végzett kivizsgálás jelentéséből kiderül, hogy Katona János választó ittas állapotban jelent meg a választási irodában. A választási iroda elnöke, Aurel R. Costescu bíró elrendelte, hogy zárják a kamrába, hűvösre, hogy józanodjon ki. Kis idő után zavargás tört ki az udvaron Katona János falubelije között, majd kiterjedt az összes választóra. Hat-hét székely késekkel felfegyverkezve megpróbált betörni az irodába, de Badea Stan tizedes ellenállt, erre kirángatták az udvarra, és alaposan megverték, kiosztva neki pár bicskaszúrást is. A tizedesnek azonban sikerült bemenekülni a választási irodába, és bezárta maga mögött az ajtót. A 20 fős őrség parancsnoka, Dimitriu hadnagy, ezeket látva megijedt. Megpróbálta lecsillapítani a tömeget, amíg megérkezik Sepsiszentgyörgyről az erősítés, de a tülekedésben valaki kitépte az egyik katona kezéből a puskát, mire a katonái szétszóródtak. A tömeg feltörte a választási iroda ajtaját, kirángatta az udvarra Badea tizedest, és eszméletlenül verte, miközben bicskával többször is megszúrták. Mások, bicskákkal, késekkel és egy revolverrel felfegyverkezve, berontottak a választási irodába, és rátámadtak Costescu bíróra, az iroda elnökére, és megsebesítették Ionescu törvényszéki jegyzőt. Costescu elnök kijutott egy mellékajtón, és Sepsiszentgyörgyre menekült egy kocsival jelenteni az incidenst. Innen teherautóval kivittek 20 katonát egy őrnagy vezetésével Oltszemre, helyreállították a rendet, kiűritették a szavazóirodát, és folytatták a szavazást, mintha mi sem történt volna. Az urnák érintetlenek voltak, senki sem nyúlt hozzájuk. Közben megjelent a helyszínen Szentkereszt Béla báró, az Országos Magyar Párt képviselőjelöltje, amire a

tömeg éljenzésbe kezdett, és újra fenyegetően kezdett viselkedni, mire Szentkereszt Béla báró, az újabb incidensek elkerülése végett, visszavonult.³³

Körülbelül ugyanebben az időben a szomszédos székelykeresztúri és torjai szavazóirodánál is fenyegetően viselkedtek a szavazók, de itt az őrség határozott fellépése miatt nem fajultak el az események. Torján az őrség parancsnoka megfenyegette a szavazókat, hogy ha nem csillapodnak le, és a tolokodásban véletlenül meglőnek valakit, ő nem vállal ezért felelősséget. És a kedélyek lecsillapodtak.³⁴

Amint látható, az incidensek súlyosak voltak, de nem annyira, mint ahogyan ezt a Háromszék megyei Választási Bizottság elnöke, Alexandru Ștefănescu bíró jelentette, és ahogyan azt a román sajtó bemutatta. A történet kuriózuma, hogy az általános verekedésben és a szavazóiroda feldúlása közepette senki nem nyúlt az urnákhoz. Ez azt mutatja, hogy a szavazókat nem érdekelte a szavazás eredményének a befolyásolása. Az incidensek okát valami másban kell keresni. Ez egyértelműbben kiderül egy másik szemtanú, Szendrei Kelemen dr. vallomásából. Az ő elbeszélése szerint reggel 9-kor egy annyira részeg szavazót hoztak be a szavazóirodába, hogy a lábán sem tudott állni, és átvitték egy másik szobába, hogy ne hányjon az iroda padlójára. Fél 11-kor bejött még egy részeg szavazó, és ezt is bezárták a másik szobába, amíg kijózanodik. Hamarosan megjelent egy harmadik választó, ez is Mikóújfaluból, de mivel nem ő következett a betűrendes listán, kitésték, azt mondva neki, hogy akkor jöjjön be, amikor sorra kerül. Pár perc múlva újra bejött, amire őt is bezárták az előbbi kettő mellé. Tizenkét óra körül a sepsibükszádi és mikóújfalusi szavazók zajongani kezdtek az udvaron, és követelték, hogy engedjék szabadon a bezárt három személyt, „mivel most szabadság van, és senkit sem szabad letartóztatni”.³⁵ A tömeg megkísérelt behatolni a szavazóirodába, a katonák azonban próbálták puskatussal visszatartani őket, erre az egyik székely legény megragadta és kitépte az egyik katona kezéből a fegyvert, mire az őrség szétfutott, és a hadnagy bemenekült az irodába. A tömeg ekkor berontott az irodába, és szétcsapott az ott levőkön. Rátámadtak nemcsak a román hivatalnokokra, hanem a magyarok-

ra is, de végül a dühüket leginkább Badea tizedesen töltötték ki, őt tartva a három letartóztatásért felelősnek. Rajta kívül csak Ionescu törvényszéki jegyző sérült meg könnyebben. Szendrei Kelemenre is rátámadt egy araszos késsel egy ittas, felbőszült székely, de sikerült kicsavarnia a kést a kezéből és elmenekülnie.³⁶

Amint látható, a zavargások egyik fő oka a túlzott mennyiségben fogyasztott alkohol volt. Az összes tanúvallomásban feltűnik, hogy a választók jó része ittas volt. A másik ok az, hogy a kinn várakozó tömeg felháborodott a bánásmódon, amelyben a választási iroda elnöke részeseztette az ittas és rendbontó szavazókat: letartóztatta és becsukatta őket, hogy kijózanodjanak. Az eljárás helyes volt, de kiváltotta a tömeg felháborodását. Az is felbátorította őket, hogy ezúttal a választásokat nem a liberálisok szervezték, és az első világháború óta végre megszűntették az ostromállapotot. A liberálisok által irányított 1922-es és 1927-es, illetve a Néppárt által szervezett 1926-os választások alkalmával ostromállapot volt érvényben, és a kormány sokkal nagyobb nyomást gyakorolt az ellenzéki szavazókra, mint 1928-ban. A tömeg úgy érezte, hogy most, az ostromállapot felszámolásával végre megszabadult a kormány túlkapásaitól, és a jogai követelte. Arról persze megfeledeztek, hogy a rendbontást az ittas letartóztatottak kezdték... Ez megmagyarázza azt is, hogy miért éppen Badea Stan tizedesen vezették le a dühüket: a kormány túlkapásainak a megtestesítőjeként őt tekintették a fő ellenségnek, mivel ő csukatta le a három ittas választót. Amint látjuk, a többi jelenlétével nem volt személyes leszámolnivalójuk. Badea Stan tizedesen kívül csak Gh. D. Ionescu törvényszéki jegyző sérült meg könnyebben. A katonáknak nem esett bántódásuk, pedig ezek puskatussal próbálták visszatartani a tömeget, és az egyiknek a fegyvert is kitépték a kezéből. Nem bántották a katonai különítmény parancsnokát, Dimitriu hadnagyot és Costescu bírót, a szavazóiroda elnökét sem.

Felmerül a nacionalista provokáció vádja is. Safirescu főügyész 1928. december 19-én az igazságügy-minisztériumhoz írt jelentésében előre eltervezett cselekedetéről beszél, főbűnősként az Országos Magyar Párt megyei vezetőit nevezve meg. Legfőbb érve, hogy a szomszédos székelykeresztúri és torjai szavazóköz-

pontokban is zavargások voltak: a kisebbségi választók nemzeti dalukat énekelve vonultak, és azt kiabálták, hogy „éljenek a magyar jelöltek, éljenek a magyarok, éljen Magyarország”. Safirescu főügyész mindezt provokációnak tekintette. Továbbá azt állította, biztos információi vannak arról, hogy Fábrián László, az Országos Magyar Párt egyik jelöltje „provokatív, irredenta és nemzetiségek közti gyűlöletet szító beszédet tartott”.³⁷ Azt írja továbbá, hogy azt állítják, több környékbeli katolikus és református pap tartott hasonló beszédeket, és megeskették a híveiket, nem szavaznak a románokra, csak a magyar testvéreikre.³⁸ Ez nem kizárt, minden valószínűség szerint megtörténhetett, és azzal magyarázható, hogy a román pártok megpróbálták megbontani a magyar választók egységét és szavazatokat szerezni köreiből. Ennek érdekében igyekeztek magyarokat indítani saját listáikon.³⁹ Szendrei Kelemen is a román Nemzeti Parasztpárt listáján indult a választásokon. Nem beszélhetünk előre megtervezett, a román állam elleni provokációról, mert az egész akciónak nincs logikus motivációja, és a magyar jelöltek is igyekeztek lecsillapítani a zavargásokat. Amint korábban láttuk, Oltszemen Szentkereszty Béla báró visszavonult, amikor a jelenléte túlságosan fellelkesítette a szavazókat, és a szomszédos Torján, miután a torjai katonai különítmény parancsnoka azt mondta a torjai magyar vezetőknek, hogy őket teszi felelőssé a zavargásokért, ezek együttműködtek a hatóságokkal, és lecsillapították a kedélyeket.⁴⁰ A tömegnek a szavazóirodába való betörése a spontán felháborodás számlájára írható. Dühösek voltak, hogy letartóztatták a falubelijeiket, és ezt jogtalannak tartották. Ezt támasztják alá más meghallgatott tanúk vallomásai is (Zathureczky László, Boer György). Boer Györgynek, a Nemzeti Parasztpárt küldöttének a nyilatkozata egészen más fénybe helyezi az eseményeket: a tömeg többször kérte a katonákat, bocsássák szabadon Katona János letartóztatott választót, és csak miután ezt többször is megtagadták, rohanták meg a szavazóirodát, és szabadították ki falubelijüket. Ezután követelték a szavazóiroda elnökétől, hogy szolgáltassa ki nekik Badea tizedest.⁴¹ Ebből is kiderül, hogy őt tekintették Katona János letartóztatásában a főbűnösnek. Amint látható, nem a nacionalista és államellenes lázi-

tás, mint inkább a kormányzati szervek túlkapásai elleni felháborodás és a túlzott alkoholfogyasztás okozta ezt a véres incidenst. Következtetésként azt állíthatjuk, hogy a magyar választók általában példamutatóan viselkedtek a két világháború közötti romániai parlamenti választásokon. Ezt tanúsítja a feljegyzett összetűzések alacsony száma, míg Románia más, magyarok által nem lakott megyéiben

sokkal több és sokkal súlyosabb incidens történt. Ez nem azt jelenti, hogy a román kormány nyomásgyakorlása valamennyivel is kisebb lett volna, mint az ország más régióiban, és azt sem, hogy a magyar választók nem voltak felháborodva a nyomásgyakorlás miatt, de kisebb kivételeket leszámítva igyekeztek uralkodni felháborodásukon, hogy ne súlyosbítsák amúgy sem előnyös helyzetüket.

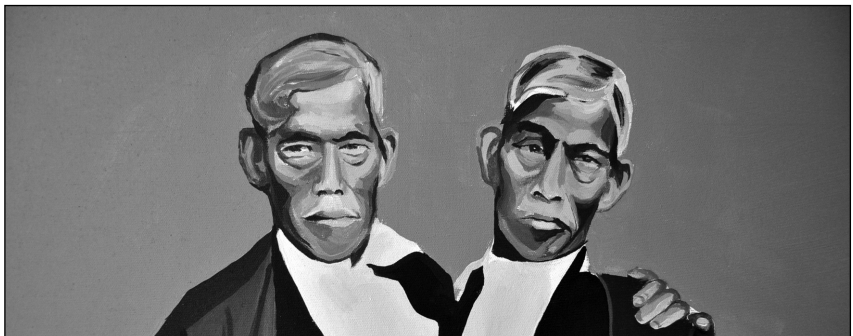

Karikatúra a két világháború közötti választásokról: a politikai pártok elitjének (Iuliu Maniu, Ion Mihalache, Averescu tábornok, Nicolae Iorga, Ion I. C. Brătianu) választási harca

■ JEGYZETEK

1. Mattei Dogan: *Dansul electoral în România interbelică*. Revista de cercetări sociale 1995. 4. sz. 3–23.
2. Toth Szilárd: *Partidul Maghiar și problema minorității maghiare în Parlamentul României în perioada interbelică*. Cluj-Napoca, 2008. 40. – Mattei Dogan: i.m. 6–7.
3. Sorin Radu: *Electoratul din România în anii democrației parlamentare (1919-1937)*. Iași, 2004; *Modernizarea sistemului electoral din România (1866-1937)*. Iași, 2005.
4. Keith Hitchins: *România 1866-1947*. Buc., 2004.
5. *Monitorul Oficial. Partea a II-a. Desbaterile Adunării Deputaților*. 1926. április 11. 1916.
6. Uo. 1926. február 7. 1678.
7. Uo. 1931. augusztus 13. 1987.
8. Ciprian Iancu: *Campanie electorală ca-n 1936 – 1937*. Replica Hunedoara 2008. nov. 29. http://www.replicahd.ro/replica_db/index.php?pagerun=2&title=campanie_electorală_ca_n_1936_1937&more=1&c=1&tb=1&pb=1
9. Bukaresti Központi Nemzeti Történelmi Levéltár, a Központi Választási Bizottság fondja, dos. 8/1927. 86. lap.
10. A Nemzeti Levéltárak Kolozs Megyei Igazgatósága. Országos Magyar Párt fondja, fasc. 8. 35. lap.

11. *Monitorul Oficial. Partea a II-a. Desbaterile Adunării Deputaților* [Hivatalos Közlöny. II. rész, A képviselőház vitái] 1932. augusztus 13. 1784.
12. Mattei Dogan i.m. 20–22.
13. *Monitorul Oficial. Partea a II-a. Desbaterile Adunării Deputaților*. 1932. augusztus 13. 1784.
14. Uo.1931. augusztus 13. 1986.
15. Ciprian Iancu: i. m.
16. *Monitorul Oficial. Partea a II-a. Desbaterile Adunării Deputaților*. 1932. augusztus 13. 1784.
17. Uo.1932. augusztus 13. 1785.
18. Mattei Dogan: i. m. 3–23; Mikó Imre: *Huszonkét év. Az erdélyi magyarság politikai története 1918. dec. 1-től 1940. aug. 30-ig*. Bp., 1941; Sorin Radu: *Electoratul din România în anii democrației parlamentare (1919-1937)*. Iași, 2004.146–319.
19. A Nemzeti Levéltárak Kolozs Megyei Igazgatósága, Országos Magyar Párt fondja, fasc. 8. 92. lap.
20. Ciprian Iancu: i. m.
21. Mattei Dogan: i. m. 22–23.
22. Raluca Ion: *Obiceiurile românilor la alegeri, din trecut până în prezent: pomană și cafeală*. 9AM 2008. nov. 28. <http://www.9am.ro/stiri-revista-presei/Social/112408/Obiceiurile-romanilor-la-alegeri-din-trecut-pana-in-prezent-pomana-si-cafteala.html>
23. A Nemzeti Levéltárak Kolozs Megyei Igazgatósága, Országos Magyar Párt fondja, fasc. 8. 73. lap.
24. Uo.
25. Toth Szilárd: i.m. 41.
26. Arhivele Naționale Istorice Centrale București [Bukaresti Központi Nemzeti Történelmi Levéltár], Fond Comisia Centrală Electorală [Központi Választási Bizottság fond] dos. 69/ 1926.
27. Mikó Imre: i. m. 61.
28. Uo. 195.
29. Lásd például Tancred Constantinescu miniszternek a prefektusokhoz küldött körtáviratát, amelyben felszólítja őket, hogy ne akadályozzák az Országos Magyar Párt tevékenységét. *Minoritățile naționale din România 1925-1931. Documente*. II. Red. Ioan Scurtu, Ioan Dornea. Buc., 1996. 117–118.
30. A következő megyékben egyáltalán nem voltak incidensek: Argeș, Brassó, Brăila, Cahul, Câmpulung, Covurlui, Dorohoi, Fălciu, Fogaras, Hotin, Hunyad, Ilfov, Mehedinți, Muscel, Naszód, Romanați, Szilágy, Soroca, Storoinet, Teleorman és Torda. Lásd a választások lefolyását ellenőrző bizottság jegyzőkönyveit. Bukaresti Központi Nemzeti Történelmi Levéltár, Parlament fond, 2212/1928. II. Kötet, 112–260. lap.
31. Bukaresti Központi Nemzeti Történelmi Levéltár, Központi Választási Bizottság fondja, dos. 17/1928. 20. Lap.
32. Uo. dos. 17/ 1928. 16–17. lap.
33. Uo.
34. Uo.
35. Uo. 45. lap.
36. Uo. 46. Lap.
37. Uo. 30. lap.
38. Uo.
39. Toth Szilárd: i. m. 48.
40. Bukaresti Központi Nemzeti Történelmi Levéltár, Központi Választási Bizottság fondja, dos. 17/1928. 29. lap.
41. Uo. 50. lap.

MADARAS SZIDÓNIA

ÖTVENKETTŐ-PER-ÖTÖS MÉM: JELEN

■ Gondolattöredékek mosódnak össze a felhasználói felületeken. Terjedésük ellenőrizhetetlen, kontrolcé-kontrolvé alapú. A szerzőség kollektív fogalomná válik. Az arcok összemosódnak. Az eredmény kumulatív értelmeződik. A digitális szerveződések lapos piramisban strukturálódnak, nem csoda hát, ha a *fímente* igencsak mozgalmas. Akarunk-e tehát a fentiekből kiindulva és Jaron Lanier bestsellere nyomán utópikus érvrendszereket kidolgozni arról,¹ hogy a digitális kultúra tulajdonképpen a világ összes könyvét szerkeszti egyetlen eggyé? Vagy netán az International Book Week mentén ezúttal ne Vörösmarty *Gondolatok a könyvtárbanját* értelmezzük, hanem a Book Week lehetséges digitális párhuzamairól értekezzünk?

Néhány hete bábeli módon jelentek meg az állapotfrissítések ismerőseim oldalain: magyarul, angolul, németül, spanyolul, mindenféle nyelven a könyvek nemzetközi hetét ünnepelték – látszólag. Hogy az örömbriád effektusból kivegyem a részem, olvastam is lelkesen a szabályokat:

A könyvek nemzetközi hete van! Nyisd ki az első könyvet, ami a kezed ügyébe kerül, az 52-ik oldalon, és tedd ki státuszüzenetnek az oldal 5. mondatát! Szerzőt és címet ne említs!

“-Na, ez már a kultúrák keveredése, a fúziós hamuban sült...”

Ez a Csernus nagyon találó – döntöm el helyben, és már lapozom is az első, majd a második éppen az asztalom heverő könyvet, keresve a profilomra illőnek tartott 52. oldali ötödik mondatot... Közben elemezgetek magamban. Az ötlet egészen jó: teaserként működtetni a véletlenszerű mondatot, amely két irányban is mozgósít egy időben. Egyrészt kíváncsivá tesz az adott idézet lelőhelyét illetően, hiszen a szabályzat cím és szerző elhagyását kéri. Sőt, így az idézet ismerete a cinosság jóleső élményével jutalmazhat. Másrészt pedig mozgósít a pezsgésben

való részvételre, saját verzió megosztására. Utóbbi ráadásul hangsúlyosan, háromszoros random faktoralal fűszerezve: kézügyben lévő könyv, meghatározott oldal adott mondatát kéri, látszólag szó sincs tetszőlegesről. Digitális bennszü-löttre szabott kreatív online kampány, haramkodom el a következtetést – sokakkal, azonnal megosztható egyéni verzió, amely hozzájárul a kollektív hangulat fenntartásához, terminusokban fogalmazva: személyre szabás, gyorsaság, szórakozás és kollektív produktum.² Az érvrendszer eddig helyénvaló lenne.

Amint azonban a netgeneráció mód-szeresen megkérdőjelező attitűdje érvényre jut, egymást követik a felmerülő kérdések. Milyen hitelességi bizonyítékot találunk az International Book Week mögött? Milyen szakmai fórumok ismerik el meglétét? Mely célok érdekében kíván fellépni? Hogyan illeszkedik a közösségi hálón való teaser-gyűűzés a vállalt tevékenységek körébe? Honnan és mikor indult, ki volt az ötletgazda? És így tovább. Az oknyomozás töredékes, ellentmondásos válaszokat eredményez.

Az elsődleges terjedési csatornán, a Facebookon egy mára törölt Wikipédia szócikk áll,³ miszerint közösségi hálón generált digitális mémről van szó, az idő-intervallum kezdete és végpontja egyetlen esetben sincs pontosítva, előfordulásából ítélve szeptember harmadik hetére tehető. Bár esetenként a Könyv Világnap-jához társítják, nem bizonyítható, hogy az *International Book Week* létezik, vagy elismert esemény lenne. Ha a forrásként megjelölt oldalon keresgélünk, ott a hitelesség kritériumainak be nem tartása okán, alig néhány nappal a feltételezett végpontot követően, szeptember 27-én törölt szócikként bukkan fel; „lehet, hogy a mém hangos volt a héten, de még mindig nem elég hangos ahhoz, hogy megbízható források figyelmét felkeltesse”.⁴ Tény, hogy az érvelés botladozik, ugyan-

is egyazon mércével méri a nemzetközi könyvhét mémjét az UNESCO által 15 éve kezdeményezett, április 23-i *Könyv és Szerzői Jogi Világnappal*.⁵ Holott a Shakespeare és Cervantes halálának napját fémjelző dátumon az UNESCO az olvasás, publikálás és a szellemi tulajdon védelmének népszerűsítése céljából kezdeményezett nemzetközi szintű tudatosító-mobilizáló kampányt, melynek keretén belül többek között kijelöli a *világ könyves fővárosát*. 2012-ben a Könyv Világnapja a fordítások kérdéskörére fókuszált, a könyves kultúra értékékviseleti tisztségét Jereván kapta. A „mandátum” lejártával, a kampány központi színtere jövő év április 23-tól kezdődően Bangkok lesz.

A könyvhét mémjét az épp aktuális *Banned Book Week* találatokkal is kapcsolatba hozzák a keresőmotoros találatok. Az 1982-ben Judith Krug által elindított kampányt az American Library Association és az államok egyéb könyvkultúrát promováló szakmai fórumai szervezik évről évre.⁶ Mára a cenzúraellenes, advocacy típusú kampány túllépte az amerikai kontinens határait, nemzetközi szinten az Amnesty International is részt vállal belőle. A rendezvény ez év szeptember 30. és október 6. között éppen harmincadik alkalommal hívja fel a nemzetközi közvélemény figyelmét az olvasás szabadságára (fREADom, ahogyan angol szójátékkal a rendezvény hívószavai között megjelenik).

Az írástudás nemzetközi napja nemkülönben a könyves találatok között szerepel. Szeptember 8-a ugyancsak UNESCO kezdeményezésre vált az alfabetizáció nemzetközi napjává lassan fél évszázada; az írástudást mint alapvető emberi jogot, a fejlődéshez elengedhetetlen origót, és a demokratikus értékek, tágabb értelemben a béke megteremtésének eszközét hangsúlyozza.⁷

Hogy miért tértem ki a nagy múltú és mondhatnánk mamut intézmények által működtetett, könyvkultúrához kapcsolódó, hangsúlyosan digitális eszköztárra alapozó eseményekre, kampányokra? Az intézményes eseményóriások mellett gnómszerű figura marad a „sokfejű” nemzetközi könyvhét. Mégis életben maradt legkevesebb három éve (az általam talált legkorábbi említés 2010-beli), elenyésző eltérésekkel (52, 54, 56. oldal, de minden esetben meghatározott oldalszámmal). A követők száma sehol sem kiugróan magas, ritkán haladja meg a száz-as létszámot, közösségi halós állapotfrissítés-

ként is legfeljebb a tízesek környékén jár, ennek ellenére a létszám egyelőre a túléléshez elegendőnek bizonyult. Sőt, beszivárgott kisebb rádiós és nyomtatott sajtós körökbe is.⁸ A Facebookon dél-koreai eseményprofil is található, melyet leginkább szülői 18–24 év közöttiek⁹ kedvelnek, a német és spanyol felhasználók javarészt inkább blogon és fórumokon népszerűsítik,¹⁰ míg a román nyelvű keresőszavakra olyan esemény is található, amely belső PR-eszközként, potenciális motivációs elemként, csapatmóvacsolóként interpretálja a *săptamâna-internațională-a-cărții*. Egy kolozsvári cég HR részlege kínál jutalmat a legtöbb lájkot összegyűjtő 5. mondatnak.¹¹ Eltérő módon viselkednek a különböző netes műfajokban 52/5-öt posztoló felhasználók: a státusfrissítők csupán szűkszavúan továbbítják a szabályzatot és a véletlenszerűség látszatát keltő mondatot, míg a blogok és fórumok esetén találunk szabadkozókat („Sorry, that wasn’t very interesting...”, „I have no clue whether this is actually real in anyway”), bizonyítványmagyarázókat („Nearest book to hand when I first read this was the telephone directory”). Előfordul, hogy egyesek figyelmeztetik a résztvevőket, hogy a mondat visszakeresése garantáltan teljes esetes olvasást fog eredményezni. Legérdekesebb számomra azoknak a köre, akik hiányosnak érzik a teaser-mondat és a szabály másolását, önmaguk és a nyilvánosság számára is legitimálni kívánják a részvételt, a kognitív disszonancia feloldása érdekében expliciten célokat fogalmaznak meg, pl. „the aim is people are intrigued by the sentence posted and end up searching – maybe finding a new book to pick up.”¹²

Nevezzük bár mesébe illően nemlétezőnek és mégis létezőnek, egyben hiteltelennek és megbízhatatlannak, kénytelenek leszünk belátni, hogy a legelterjedtebb formájában International Book Week néven futó mém ügyesen replikálja magát a digitális térben. Elégge egyszerű ahhoz, hogy széles körben értelmezhető legyen, interperszonális csatornákon közlekedik, implikálja az interneten szocializálódott generációk életszemléletének sajátosságait, egyfajta zsongás-érzetet képes kreálni. Nem tagadhatjuk, hogy „hangos volt, de nem elég hangos.” Sokfejű gnóm, de potenciált látok benne, amennyiben önmagát vagy a kritikus tömeg szintjéig replikálja, vagy pedig szemfüles innovátorok a grassroot burjánzást intézményes keretek közé fogadják.

■ JEGYZETEK

1. Jaron Lanier: *You Are Not a Gadget*. Random House Inc., NY–Toronto, 2010.
2. V. ó. Don Tapscott: *Grown Up Digital. How the Net Generation is Changing Your World*. McGraw Hill, 2009.
3. <https://www.facebook.com/pages/International-Book-Week/377658132306969?ref=ts> (2012. 9. 30.)
4. Articles for deletion: *International Book Week*, http://en.wikipedia.org/wiki/Wikipedia:Articles_for_deletion/International_Book_Week (2012. 10. 1.)
5. *World Book Day*. <http://www.worldbookday.com/about/> (2012. 10. 1.)
6. <http://www.ala.org/advocacy/banned/bannedbooksweek> és <http://bannedbooksweek.org/> (2012. 9. 31.)
7. <http://www.unesco.org/new/en/unesco/events/prizes-and-celebrations/celebrations/international-days/literacy-day/> (2012. 9. 31.)
8. Ali Khaled: This is a fine week to pick up a book – while you still can. *The National*. 2012.9.21. <http://www.thenational.ae/thenationalconversation/comment/this-is-a-fine-week-to-pick-up-a-book-while-you-still-can>, illetve <http://juventus.hu/2012/09/az-52-oldal-titka/> (2012. 9. 31.)
9. Eseményprofilok dél-koreai nyelven: <https://www.facebook.com/InternationalBookWeeks/likes> (2012. 9. 31.)
10. http://www.taringa.net/comunidades/tanite/3696639/Semana-internacional-del-libro_.html, <http://forum.epilepsie-netz.de/index.php?topic=15165.15> (2012. 9. 31.)
11. <https://www.facebook.com/events/418633828197187/> (2012. 10. 1.)
12. <http://forums.hexus.net/general-discussion/258977-apparently-its-international-book-week-so-seems-there-game-associated.html> (2012. 10. 1.)

EGY SOR KÉRDÉS – EGY SOR VÁLASZ

Korniss Péter – Závada Pál: *Egy sor cigány, Huszonnégy mai magyar*

■ A washingtoni National Portrait Galleryben található Christian Schussele festménye, a *Men of progress* (A haladás emberei). A „men”-t itt helyesebb volna férfiúnak és nem embernek fordítani, hiszen a 19. század nagy amerikai feltalálói és tudósai nyilván mind öltönyös, fehér plasztros, és többnyire szakállas urak. Olyan nevek, mint például Samuel Finley Breese Morse, az első elektromágneses távirókészülék, Samuel Colt, a róla elnevezett revolver vagy Elias Howe, a varrógép feltalálója, megalkotója. Amerika 19. századi nagyjai (legalábbis a megörökíthetőek) tehát kizárólag fehér bőrű férfiak. WASP, vagyis white-anglo-saxon, protestant – vélhetően.

2011-ben a fent említett múzeum terében kerültek kiállításra Timothy Greenfield-Sanders fotográfus *The Black List* (Feketelista) című portréi. A *Feketelista* (mind a kiállítás, mind az Elvis Mitchell-lel közös könyv, illetve a HBO-nak készült többrészes dokumentumfilm) immár a modern amerikai társadalom olyan afroamerikai személyiségeit vonultatja fel Slashtól Toni Morrissonon és Lou Gassetten át Serena Williamsig (hogy csak a biz-

tosan közismert neveket említsem), akik művészet, sport, üzleti világ stb. területén kikerülhetetlen személyiségei a mai amerikai kultúrának. (Amely amerikai kultúra meg a maga rendjén úgy nagyjából meghatározza azt is, hogy kikről/mikről beszél a világ.)

A *Feketelista* olyan cím, amit nem lehet semleges értelemben, mint „fekete bőrű/afroamerikai emberek névsorát” olvasni, annyira erőteljes a másodlagos jelentése, amelyhez kikerülhetetlenül kapcsolódik a szégyen, a veszély fogalma. Azóta 2011-ben Maria Hinojosával közösen Timothy Greenfield-Sanders elkészítette a *The Latino Listet* (A latino lista), amelyen huszonöt, hispán származású amerikai portréja található. A pejoratív jelző átfordítása, a szégyenlista dicsőséglistává válásának leleplező mechanizmusa itt már nem működik annyira.

A *Feketelista* közvetlen ihletésére született meg Korniss Péter és Závada Pál közös könyve, az *Egy sor cigány, Huszonnégy mai magyar*. A borítótervében is az amerikai kezdeményezésre visszautaló kötet címválasztása, ha nem is olyan explicit szinten, mint az angol, de maga is rá-

játszik a szavak elsődleges és másodlagos jelentése közti ellentétre, ugyanakkor idéz az éppen virágzó neorasszista folklór egyik rigmusából is. (Az „egy sor akác, egy sor fűz” kezdetű rigmust csak azért sem idézem itt, mert aki van olyan szerencsés, hogy még nem találkozott vele, de kíváncsi rá, ennek sajnos igen könnyen utánanézhethet.)

A könyvet lapozgatva nem is arra kerestem a választ, milyen szerepet tölthet be egy ilyen, egyértelműen demonstratív céllal megszülető kiadvány, hanem arra, hogy milyen mozgásteret kap.

Abban a kontextusban, amikor egyértelmű, hogy „romakérdés” igenis létezik, és ráadásul szorosan összefonódik olyan megoldatlan kérdésekkel, mint a szegénység, az iparosodott majd 1989 után gyors ütemben tönkrement, tönkretett területek lakosságának problémái, ezekhez valamilyen formában mindenkinek viszonyulnia kell.

A szociológiai felmérések szerint a cigányság az egyik leginkább elutasított csoport mind Magyarországon, mind pedig Romániában. A médiaelemzők vizsgálatai szerint a cigányság általában konfliktusokról, bűncselekményekről, társadalmi feszültségekről, iskoláztatásbeli hiányosságokról szóló híradásokkal kapcsolatban jelenik meg a mainstream médiában, így aztán az érvényben lévő újságírói etikai kódexek ellenére a bűnözés fogalma rasszizálódik, vagyis az elkövetők faji/etnikai hovatartozása kerül hangsúlyos szerepbe.

A társadalmi konfliktuskezelések bevált módszere éppen a gyanúsnak vélt idegen megismerése, illetve a közvélekedéssel ellentétes irányba ható információk szórása, például a sikerek, megvalósítások, egyszóval a pozitívumok megmutatása. Persze vitatható, hogy mennyire hatékony mindez, különösen az ilyen, demonstratívnak szánt kötetek esetében. (Takács Géza például a Bárkában közölt kritikájában (<http://www.barkaonline.hu/beszelgetesek/2462-egy-sor-cigany>) arra figyelmeztet, hogy huszonnégy sikertörténet kiemelése voltaképpen csak megerősíti a „lám, aki igyekszik, boldogul” hitet, és az antiszemizmusról szóló írásokból ismerős „a mi zsidónk” jelenséghez vezet, hiszen nincs az az elvakult rasszista, antiszemita stb., aki az *en bloc* gyűlölt népcsoportból ne tudna szükség esetén megnevezni néhány „rendes embert”.

A média feladata a megmutatás, ennek pedig legjobb, legegyszerűbb módja a megdöbbentő képsorok, dokumentumfilmek, riportok készítése. Legutóbb a nagybányai Krajka szeméttelep lakóinak életét bemutató interaktív riport próbálkozott ezzel az origo.hu-n, ahol a látvány keltette döbbenetet ügyesen ellenpontoszták az élettörténetek által kínált narratív lehetőségekkel.

A megdöbbentés, az arcba vágó képsorok, történetek azonban, noha fontosak, nem elegendőek, és többnyire zsigeri reakciót váltanak ki a szemlélőből. Sokszor zsigeri elutasítást és az előítéletek erősítését.

Ezért tartom fontosnak a Blacklist-projekt alapján született *Egy sor cigány* című könyvet, mert amellett, hogy végső soron sikertörténeteket sorol, vagyis szembemegy egy erőteljesen létező és a média által akarva-akaratlanul erősített közvélekedéssel, az egyes élettörténetek időt is adnak az olvasónak arra, hogy ne zsigerből reagáljon, hanem gondolkozzon, mérlegeljen.

A kötet szereplőválogatása az előszó tanúsága szerint úgy zajlott, hogy különböző területeken dolgozó szakemberektől kértek tanácsot, hogy sem a véletlen mintavétel, sem az önkényes jelölés ne játszon szerepet. A kötet által bemutatott huszonnégy szereplőből tizenegy nő, tizenhárom férfi, az életkori skála pedig rendkívül széles: a huszonnégy évestől hetvenhét évesig minden korosztály képviselteti magát. Foglalkozásukat tekintve van zenész, tanár, rendőr, orvos, katona, pap, jogász, kőműves, divattervező, színész, szociális munkás, etnográfus, biológus, táncos, énekes, ötvös stb. Ilyen értelemben nem is tekinthető reprezentatívnak a magyarországi (vagy akár romániai) cigányságra nézve, de nem is a reprezentatív minta bemutatása volt a kötet célja.

„Ez a könyv a kitüntetett figyelmet érdemlő helyállásnak, az elszántan kitarító és nem hiábavaló erőfeszítéseknek, a komoly tehetség érvényre jutásának vagy a művészi elhivatottság sikerének példázata kíván lenni.” (8.)

A huszonnégy szereplőből csupán néhányan indultak kitaposott úton, szülői példát követve (elsősorban a muzsikusok), a többség első generációs értelmiségi, olyan ember, akinek olyan területen kellett boldogulnia, amelyhez a szülői minta vagy a tágabb környezet kínálta

tapasztalatok semmiféle fogódzót nem adhattak. Ezek az életutak az ismert alternatíva elutasításával indulnak: „Ha mondjuk arra vágytam, hogy vehessek magamnak egy cipőt, tudtam, ennek az a módja, hogy jól tanulok. És éjjel tanultam a *Toldit*. Elég okos voltam, hogy fölfogjam, nekem tanulnom kell ahhoz, hogy ne kelljen konyhán emelgetni az ötvenliteres fazekakat” (141.) – meséli Danis Lídia színművész, aki úgy emlékszik, már gyermekkorában is állandóan versenyeznie kellett a „szőke kékszeműekkel”.

Az új utak választásában, a kiemelkedésben sokszor az erős, összetartó családi környezetnek van szerepe, a szülők, nagyszülők igyekezetének. Nemcsak a háttérrel biztosítják, tetteikkel gyakran példaképként szolgálnak, mint Rézműves Melinda néprajzkutató számára az édesanyja, aki 1970-ben fogott egy gombolyag madzagot, körülkerített vele egy füves területet a cigánytelepen, kézen fogta hároméves kislányát, és a köréje gyűlő gyerekes fiatalasszonyoknak azt mondta: ez lesz az óvodánk. És rövidesen azt is kijárta, hogy óvoda épüljön ott, ahol a gyerekek ebédet kaptak, és ahol cigányul is, magyarul is foglalkoztak velük, hogy iskolába kerülve nyelvi téren ne legyenek hátrányos helyzetben.

De vannak olyanok is, akik szinte teljesen önnön tehetségükre, kitartásukra vannak utalva, nem áll mögöttük biztos családi háttér, hanem éppenséggel a szülők betegsége, alkoholizmus, családi hányattatások, gyermekotthon stb. Ezekben az esetekben válik meghatározóvá a külvilág, különösen a gyerekekkel korán kapcsolatba kerülő tanítók, tanárok szerepe.

Orsós Zsuzsanna biológus, aki középiskolai tanára hatására tanult tovább és indult a természettudományi kutatások felé, így foglalja össze saját tapasztalatát: „A kisiskolások tanítóinak szerintem óriási a felelősségük, hiszen az a gyerek reményekkel telve megy az iskolába. Ezért fontos, hogy a tanár találja meg a hangot azzal a kicsivel, főleg, ha cigány gyerekről van szó, akivel otthon esetleg nem törődnek úgy. Az ki van éhezve, hogy legyen, aki emberként tekint rá, és nem nézi le.” (63.)

Az ismert költő, Jónás Tamás árnyalja a tanár-diák viszonyt kapcsolatos képet: „a tanáraimat – ahogy a cigányok – én is ellenségeimnek tekintetem, ők mégis okosan viselkedtek, olyan feltétele-

ket teremtettek, amelyek engem inspiráltak.” Ahogy árnyalja a boldogság/boldogulás lehetőségeit is: „Ha a tanárok akkor nem figyelnek oda rám, és ha nem vagyok olyan szeretetre méltó, akkor nem erősködnek, és most pincér vagyok. És lehet, hogy boldog.” (136.)

Az állami gondozottból rendőr zászlóssá lett Rostás Ottó a bizalom szerepét emeli ki: miután egy pótvizsgán kegyelemből átengedték, tanulni kezdett, „mert bizalmat szavaztak nekem”. (105.)

Hosszú beszélgetésekről lévén szó az interjúkészítő Závada Pál maga foglalja össze az interjúalany életrajzát, és csak alkalmanként, egy-egy jellemző megállapítás, megrázó erejű felismerés idejére adja át nekik a közvetlen beszéd lehetőségét. Ez a módszer kétségtelenül segít abban, hogy egységesebbé váljon a könyv, hogy világosan kirajzolódjanak az egyes életpályák közti szociológiailag értékelhető különbségek és hasonlóságok (pl. családi környezet, egyes mesterségek, hagyomány szerepe stb.). Ugyanakkor hiányérzetet is hagyhat az olvasóban, szeretnénk hosszabban hallani az adott elbeszélő saját szavait, mondjuk arról, hogyan éli meg saját identitását, hogyan viszonyul élete egy-egy sorsfordítónak bizonyult pillanatához. Például hogyan jött rá középiskolás kislányként Varga Erika ötvös, ruhatervező, hogy ahhoz, hogy az iskolatársai előítéleteivel szembe tudjon szállni, beszélnie kell arról, mit jelent cigánynak lenni. „...egy módszerem volt, hogy sokat meséltem, próbáltam megmutatni, milyen vagyok, milyenek vagyunk. Hogy ez nem egy iszonyatos dolog. Látam, hogy így elfogadóbbak lettek, rájöttem, hogy sokan azért félnek, idegenkednek, mert nem ismernek.” (51.)

A „sikertörténet” kifejezést használtam az *Egy sor cigány*ban bemutatott történetek jellemzésére, de az egyes életpályákhoz kötődő vagy az adott élethelyzetekből fakadó problémák sem maradnak rejtetlenül. A református lelkész, tudván, hogy cigány, meg sem hallgatja a kiszemelt gyülekezet, vagy meghallgatják ugyan, de nem veszik fel, mert „a gyülekezet hitben még nem érett meg erre”. (47.) A belső problémák, a jogvédő szervezetek munkájának fontossága, a saját identitás megélése mind-mind felmerül ezekben a beszélgetésekben. És noha csak ritkán hangzik el explicit formában, mégis érzékelhető egyrészt az aggodalom a munka-

nélküliség és a szegénység növekedése miatt, másrészt a félelem és az erősödő rasszista közhangulattal szembeni tehetetlenség érzése is. „Csak nehogy éjszaka végig akarjál menni az utcán a hangszereddel!” (41.) – panaszkodik a hegedűművész. „Hát hogy jut idáig egy ország, hogy vidéken sok helyen tombol a szegénység, és tényleg éheznek a gyerekek?” – kiált fel elkeseredetten a polgármester. (59.)

Portrékötetről lévén szó a fotók is „beszélő hivatottak”. Korniss Péter fotói kapták azt a szerepet, hogy megszólítsák az olvasót. Minden egyes portré-beszélgetés előtt ott a megszólaló fényképe. Nem portré, de nem is egész alakos kép, fontos szerepet kapnak a kezek. Lazán zsebre dugott, karba tett, finoman összezárt, paposan imára kulcsolt, katonásan hátratett kezek, karok és az olvasóval mindig szembenéző tekintetek. Van köztük büszke, derűs, dacos, ábrándos, de egytől egyig az olvasó figyelmét kérő, azt megszólító tekintetek.

A portréképek mellett az egyes élettörténeteket illusztráló a családi fényképalbumokból vett képeket is felsorakoztat a kötet. Akad itt régi kép a nagyszülők, dédszülők idejéből és friss felvétel az interjúalany életéből. Többnyire amatőr felvételek, megörökített apró pillanatok. Arról, hogy milyen céllal és milyen válogatási kritériumok szerint kerültek a kötetbe ezek a felvételek, illetve ki válogatta őket (az egyes szereplők, Závada Pál, Korniss Péter?), nem beszél a kötet előszava. Megkockáztatom, éppen ezek a nagyon személyes fotók azok, amelyek legerőteljesebben hordozzák azt

az üzenetet, amelynek kimondására ez a könyv egyáltalán létrejött. Ha valaki csak ezeket a képeket nézegeti, előbb-utóbb úgy érzi, ismerősök között jár, esetleg saját fotóalbumában lapozgat. Itt vannak a szokásos elsőosztályos komoly-mosolygós gyerekfotók, családi képek, esküvői fotó, nyaraláson, fellépésen készült felvételek. A fényképezés írott és íratlan szabályainak, illetve az emberi megnyilvánulások univerzális természetének köszönhetően ugyanazok a beállítások, tárgyi környezet, gesztusok, mosolyok, mint azokon a képeken, amelyeket a mindenkori olvasó őriz. És ezek mellett nincs felirat, nincs név, így még könnyebb saját vizuális emlékeinkhez kötni őket.

Egy sor cigány? Igen, hiszen a kötetben megszólalók, már azáltal, hogy arcukat, történetüket nyilvánosság elé tárják, tudatosan vállalják identitásuknak ezt a részét. Huszonnégy mai magyar? Kétségtelenül, ráadásul olyanok, akik munkájukon, tehetségükön, személyes életük példáján keresztül egyaránt inspirálóan bizonyulnak roma és nem roma, új utakat választó és kitaposott úton haladó, felemelkedni, kitörni vágyó, valamit továbbépíteni akaró lehetséges pályák számára.

A portrék kiemelkedően tehetséges, szorgalmas emberekről és a roma identitás mibenlétéről beszélnek, egyszerűen másságról, a kötetben elszórt amatőr felvételek pedig arról, amiben akármelyik olvasó önmagára ismerhet, az ismerős, mert a sajátomat idéző gesztusok, mosolyok, komoly tekintetek mögött létező azonosságról.

Vallasek Júlia

SHAKESPEARE – 19. SZÁZAD – ERDÉLY: OLVASÓK, SZÍNPADOK, SZÍNÉSZEK

Bartha Katalin Ágnes: *Shakespeare Erdélyben* (XIX. századi magyar nyelvű recepció)

■ Bartha Katalin Ágnes könyve kétszere- sen is hiánypótló munka, hiszen a szerző a 19. századi magyar nyelvű Shakespeare-recepció erdélyi vonatkozásainak rögzítésére (az erdélyi adatok feldolgozat- lansága, hiányossága miatt), illetve ezek módszeres színháztörténeti megközelíté- sére vállalkozik. Módszertanában a szerző olyan recepciótörténeti modellt teremt, amely a szövegeknyvek vizsgálatától erdélyi személyiségek Shakespeare-kap- csolatán és a műsorrend-komparáción átítelve a színházi tény kontextuális ana- lízisének módszeréig terjed.

A *Shakespeare Erdélyben* olyan kro- nológiusan rendezett, adatgazdagsága ellenére is végig élvezhető stílusban meg- írt kézikönyv, amelynek egyes fejezeteiben az illető színházi korszak Shakespeare- vonatkozásai koncentrikus körökként raj- zolódnak ki és fonódnak monografikus egésszé.

A kötet *Shakespeare-olvasás Erdély- ben* című bevezető fejezete az egyes fele- kezeti iskolák kölcsönzónaplóit átvizsgál- va mutatja be a korabeli Erdély olvasóköz- önségét. A szerző az olvasó- és színházi közönséget nem határolja ugyan el élesen egymástól, de sikerül differenciált képet alkotnia az olvasók és színházi befogadók élményeiről. Meggyőző példákat sorol fel arra, hogy az erdélyi olvasóközönség a kezdetben németül (a Schlegel-Eschen- burg általi fordításban) terjedő Shakes- peare-t követően a magyarra lefordított darabokat olvasta, amellyel Erdélyben is kezdetét vette az egynyelvű olvasóvá válás folyamata. A fejezetből kiderül az is, hogy a kollégiumi diákság felnőtt olva- sóként is kölcsönzött Shakespeare-t, s mi- vel az unitáriusok elsőként vezették be az angol nyelv tanítását, diákjaik valószínű- leg eredetiben is olvashattak Shakes- peare-részleteket. A hetvenes évek köze-

pén jelentkező robbanásszerű Shakes- peare-olvasás Bartha szerint nagy valószí- núséggel összefügg a teljes magyar Sha- kespeare-kiadás megjelenésével (1864– 1878); a szerző kutatásai alapján egyértel- mű kapcsolat áll fenn a 19. századi kolozs- vári olvasáskultúra és a brit drámaíróval kapcsolatos színházi élmény között (lásd például a katolikus diákság E. Kovács Gyula színészhez címzett emlékversét és az *Othello*-kölcsönzések kapcsolatát.)

Ebből az elsősorban olvasástörténeti fejezetből lép át a monográfia a követke- zőkben az első Shakespeare-átültetések fordítástörténeti világába. A *színpadi befogadás első köre: a Kazinczy és Döb- rentei-korszak (1790–1837)* című fejezet nagy érdeme, hogy a rangosabb Shakes- peare-fordítók munkája mellett (Kazinczy *Hamlet*-, illetve Döbrentei *Macbeth*-fordítá- sa) a korszak harmad-negyedrendű átültetéseinek bemutatására is kitér – va- lójában ízléstörténetet is írva! –, hiszen ez utóbbiak színpadi célokat szolgáltak, s ezzel mindenképpen a közönség ízlésfor- málásának dokumentumaiként kezelhe- tők. Nem öncélú filológiai részletvizgá- lódás ez, hanem módszertani tudatosság: Bartha Katalin Ágnes maga is hangsú- lyozza, hogy a korszak magyar Shakes- peare-előadásainak alapját német szö- vegből készült műkedvelő fordítások képezték (Kazinczy és Döbrentei kivéte- lével), amelyek itteni részletes vizsgálá- ta mind színpad-, mind színháztörténeti szempontból rendkívül értékesnek bizo- nyul. A fejezet jószemű megfigyelése az is, hogy a nagyenyedi kollégium pro- fesszorának, Benke Mihálynak magyar dramaturgiai fejtegetései hathattak a kol- légiumi diákok, s a soraikból kikerülő kolozsvári színészek Shakespeare-recep- ciójára is (pl. Jancsó Pálra, Pergő Celesz- tinre stb.).

Bartha kutatásai alapján Kazinczy Schrödert felhasználó hatfelvonásos szövege – amely a magyarországi társulat számára készült el, de először a kolozsvári társulat mutatta be 1793. november 23-án – Kolozsváron, Pesten és a vidéki városokban kb. 1839-ig (Vajda Péter angolból fordított *Hamletjéig*) szolgált a *Hamlet*-előadások alapjául. Noha a kolozsvári fiatal színháztörténész ezt nem mondja ki expliciten: Kazinczy Schröder-fordításának színpadi sikere valószínűleg azzal is magyarázható, hogy *Hamlet* a széphalmi mester tollán „polgárvá tett szomorújáték” (Kerényi) lett, amelynek középpontjába – családi és szerelmi cselekményszállal motiválva – a hatalom helyes gyakorlásának problémaköre került.

A kötet lapjain ugyanakkor Kolozsvár és színpada egyrészét a későbbi *Hamlet*-színészek iskolájaként rajzolódik ki (lásd Benke kezdeti mellékszerepe az ünnepelt Kótsi mellett), másrészt ünnepelt *Hamlet*-színészek vendéjátékának helyszínéül (Lendvay, Egressy játéka) nyer jelentőséget. A kolozsvári 1812-es *Macbeth*-előadásban is jelentkező szerepkettőzést Bartha Ágnes a színészképzés sajátos gyakorlataként látatja, mivel a szerepkettőzés – gyakorlati szükségességén túl – a művészi tehetség és sokoldalúság fokmérője is volt.

A Pesti Magyar Színház megnyitásának évéig (1837) a monográfia adatai szerint a kolozsvári társulat hat Shakespeare-darabot játszott: *Hamlet*, *A makrancos hölgy*, *Lear király*, *Othello*, *Romeo és Júlia*, *Macbeth* (gyakorisági sorrendben). *Hamlet* után *A makrancos hölgy* volt a Shakespeare-repertoár leggyakrabban játszott darabja, átdolgozását Erdélyben és Magyarországon a 19. század elejétől a harmincas évekig nagy sikerrel játszották. *A makrancos hölgy* Koré–Schink- (1793 körül), Schink–Shener- (1818), Komlóssy–Holbein- (1822), Láng–Holbein-féle Shakespeare-átültetései (1829) Bartha Katalin Ágnes szerint a német színpadi műsor hatását mutatják a korabeli műkedvelő fordítókra. Ezért is elgondolkodtató, hogy a szerző könyvében általában kevés figyelmet szentel Shakespeare korabeli nyugat-európai recepciótörténetének. (Különösen érdemes lett volna ebben a tekintetben a német Sturm und Drang Shakespeare-recepciójára odafigyelni, mert az 1820-as évek végén a romantikussá átlényegülő játéktípusban tetten érhető, s a

német romantika Shakespeare-jének tulajdonított hatás akár a Sturm und Drang játéktípusával is összefüggéseket mutathat!)

A színpadi befogadás új útja és a Nemzeti Színház (1837 – kb. 1866) című fejezet abból a felismerésből indul ki, hogy az irodalmi értékű fordítások és a színpadi célokat szolgáló Shakespeare-fordítások közötti kapcsolat hiánya még sokáig a brit szerző magyar recepciójának jellegzetessége maradt; ugyanakkor rámutat arra is, hogy Shakespeare tekintetében ekkor Kolozsváron is az eredetiből és kimondottan színházi célra készült fordítások hódítottak teret, ami a korszak kolozsvári színjátszásának Pest-orientált-ságával magyarázható.

Bartha Katalin Ágnes kordiagnózisa pontos, érvrendszere logikus és jól követhető: az 1830–1850-es évek Erdélyét jellemző Shakespeare-előadások ritkasága kapcsán megállapítja, hogy az előadások többnyire pesti színészek vendégszerepléséhez kötődnek; azt pedig, hogy a kolozsváriak a saját erejükből ekkortájt nemigen rendeztek Shakespeare-előadásokat, a tanulmányíró arra vezeti vissza, hogy az 1837-ben megnyíló Pesti Magyar Színház (1840-től Nemzeti Színház) magához vonzotta a vidéki színészek legjavát. Az 1866-tól váratlanul megnőtt Shakespeare-előadások számát a szerző azzal magyarázza, hogy ekkor új Shakespeare-előadók tűntek fel Kolozsváron (pl. E. Kovács Gyula Coriolanus szerepében).

Shakespeare helyét a korabeli irodalmi és színházi közgondolkodásban a fejezet Petrichevich Horváth Lázár színházelméleti írásának vizsgálata mentén mutatja be. Petrichevich 1838-as Shakespeare-tanulmányát a monográfus a színpadi és olvasói Shakespeare-recepció egymásra hatásának figyelemre méltó példájaként látatja, miután részletesen szól az Atheneum (Bajza József) és a *Regélő Pesti Divatlap* (Henszlmann Imre) közötti, színi hatásra vonatkozó polémia Shakespeare-vonatkozásairól is. A Petrichevich-fordítás Gedő László általi recepciójának bemutatása méginkább hangsúlyozza Shakespeare angol eredetiben való olvasásának és mélyebb megismerésének szorgalmazását a korabeli ifjú Shakespeare-olvasók körében is.

A negyvenes évek Shakespeare-fordításai körül dúló viták bemutatása mentén, amelyek a Nemzeti Színház 1842.

november 10-i *Othello*-bemutatóját követően robbantak ki, Bartha Ágnes a reformkori Shakespeare-előadások olyan fontos jellemzőire mutat rá mint: az irodalmi és színházi ízlésre vonatkozó felfogások közötti különbségek, a Shakespeare-színészek alakításának hiányosságai, a műveletlen és Shakespeare-re felkészületlen közönség, illetve a korabeli színikritika hiányai. A Világos utáni színészet helyzetét vizsgálva, a szerző olvasatából az ötvenes évek kevés Shakespeare-bemutatója, a klasszikus szerzők alulreprézntáltsága, illetve a színház nemzeti szempontjának hangsúlyozása emelendő ki.

Nagyon jól választotta ki a szerző P. Horváth Lázár mellé a fejezet második kevésbé ismert színházi személyiségét, íj. gr. Bethlen Miklóst, hiszen az arisztokrata származású színész Shakespeare-szerepekben való fellépése (Bolnai álnéven), amelyhez európai színházak ismerete kapcsolódik, paradigmaticusan jelzi, hogy Shakespeare a 19. század közepén is megőrizte kiváltságos szerepét, értéke nem vált általánossá. Műveinek erdélyi alulreprézntációja ellenére a brit drámaíró az ötvenes-hatvanas években is a figyelem középpontjában maradt.

Az E. Kovács-korszak (kb. 1866–1899) című fejezet a század utolsó harmadát konkrét esettanulmányok, a közönség általi recepció, valamint az európai színházművészeti stílusok találkozási pontján vizsgálja. Az erdélyi Shakespeare-recepció olyan kiemelkedő korszakába nyerünk belátást, amelyben Bartha Katalin Ágnes a közönség fejlődését és formálódását egy kiemelt színházi személyiség, E. Kovács Gyula tevékenységével összefüggésben képes láttatni. A fejezetben nemcsak a kötet egészére jellemző olvasás- és színháztörténeti perspektíva érvényesül, hanem az intermedialitás szempontjai is, amennyiben a szerző E. Kovács Gyulára vonatkozó kutatásai- ba a színháztörténet sokszor elhanyagolt

forráscsoportjait (fényképek, színpadképek vizsgálata) is bevonja, sőt azok vizuális nyelvének hatását a korabeli színikritikák nyelvezetében is kimutatja. A tanulmány ezen részét nagyon jól kiegészíthette volna a vizsgált képanyag egy részének kötetbeli reprodukciója, hiánya azonban a gondolatmenet érthetőségét nem befolyásolja.

Meggyőző és gondolatébresztő Bartha Katalin Ágnes azon felismerése is, hogy E. Kovács Gyula kolozsvári tevékenységének első szakasza egybeesett a Kisfaludy Társaság első magyar Shakespeare-összkiadásával (1864–1878), amely nagymértékben elősegítette a nagy sikerű *Othello*-színész ambíciózus színpadi programját azáltal, hogy a művész számára irodalmi értékű Shakespeare-fordításokat, publikuma számára pedig ezzel egy időben magyarul olvasható drámákat biztosított. Épp ebben a párhuzamban fedezi fel a monográfus a korabeli közönségnevelés fontos esélyét: a nemcsak színházba járó, de olvasni is szerető közönség gyakorlatilag összehasonlíthatta saját olvasmányélményét a színházi előadás olvasatával.

Az esettanulmányok által Bartha Katalin Ágnesnek sikerült a tanulmány egészében rávilágítania, hogy a Shakespeare-szerep az 19. század egésze során a színészi alkalmasság és tehetség mércéjeként működött, ennek bizonyítékként értelmezi a Színészeti Tanoda drámai gyakorlatra vonatkozó tantervét is, amely a növendékek számára az oktatásban kötelező Shakespeare-szerepeket írt elő.

A kötet gazdag függelékanyaga (az átnézett könyvtári jegyzékek közlésével, az erdélyi Shakespeare-szöveggönyvek adattárával, a kolozsvári és vidéki Shakespeare-előadások áttekintésével) ugyan- csak a szerző alapkutatásokra támaszkodó, feltáró-elemző vizsgálatának filológiai alaposságát és új kutatási eredményeit dokumentálja.

Tar Gabriella-Nóra

A FORRÁSOK PROVOKÁCIÓJA

Biró Annamária: *Nemzetek Erdélyben.*

August Ludwig Schlözer és Aranka György vitája

■ „Aranka György volt már »Erdély Kazinczy«-ja, mindenhez értő polihisztor, úttörő Shakespeare-fordító, szabadkőműves páholyalapító, gyenge költő, dilettáns nyelvész és filozófus, túl sokáig élő, unalmas, félbolond öregember.”¹ Az Aranka György írásaiból 2007-ben megjelent forráskiadás bevezetője érzékletesen ábrázolja Aranka György sajátos utóéletét a magyar kulturális hagyományban: nem igazán tudunk vele mit kezdeni. Vagy ahogy egy másik tanulmány fogalmaz: közhelyek sokasága jellemzi a róla szóló írásokat.² Pedig amint arról az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság iratai, valamint a magyarországi kapcsolatokat a levelezésbeli súlyához mérten talán túlságosan előtérbe helyező levélkiadások is tanúskodnak, Aranka jelentősége vitathatatlan, nyomtatott munkái, de még inkább terjedelmes kéziratos hagyatéka nélkül egész egyszerűen értelmezhetetlen a felvilágosodás kori Erdély kultúrája. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület keretén belül Egyed Emese vezetésével 2000-ben megalakult Aranka-kutatócsoport e régi adósság törlesztését, azaz a hagyaték feldolgozását tűzte ki célul. Számos tanulmány, forrásközlés, valamint Aranka (Biró Annamária által összeállított) nagyszabású Erdély-történetének kiadása után a *Nemzetek Erdélyben* az első monografikus feldolgozása a *corpus*nak.

A „régí adósság” toposza nemcsak elhasznált, de kissé gyanús is, és alighanem a recepciótörténet közhelyei sem a véletlennek köszönhetőek: az emlékezetközösségek Biró által is idézett assmanni felfogása felől nézve ennek csak egyetlen oka lehet, ti. Aranka hagyatékának nincsenek releváns vonatkozásai. Valamivel körültekintőbben fogalmazva: a kollektív emlékezet rekonstruktív jellegű, azaz a múltból annyi marad, amennyit egy adott közösség adott jelenében (re)konstruál. A monográfia alcímében megnevezett vita

ennek jegyében persze értelmezhető a nemzetiségi kérdés napjainkig meghatározó eredettörténeteként is, a *Nemzetek Erdélyben* legfontosabb eredményei azonban annak köszönhetőek, hogy lemond erről a nézőpontról. A Quentin Skinnerre, illetve a magyar szakirodalomból elsősorban Takáts Józsefre támaszkodó kontextuális elemzés alapja „»a jövő tudásáról való ideiglenes történelmi lemondás«” (20). Ez végső soron persze lehetetlen, amint reménytelen vállalkozás a „bennszülöttek” szemszögéből tárgyalni megnyilatkozásait. A szándékos felejtés és elidegenítés célja azonban nem az, hogy az isteni nézőpontból megmondhassuk, „valójában miként estek meg a dolgok”, hanem az, hogy megismerjük előítéleteinket, hogy rájövünk, mit és miként tudunk.

A relevánsnak ítélt közegek feltárása határozza meg a kötet felépítését: Biró azokat a kontextusokat vizsgálja, amelyek a vita szövegeit meghatározzák. Foglalkozik az 1780-as, 1790-es évek Habsburg-monarchiájának folyamatosan változó politikai közegével, elemzi a tudományos eszmecsere még Erdélyben belül is eltérő módzatait, feltárja az egyes szövegek magától értetődőnek tűnő fogalmi hálóinak gyökereit különbségeit, és ezek fényében értelmezi Schlözer és Aranka szövegeit, valamint a rájuk adott reakciókat. E módszertan révén sikerül Birónak kilépnie a jog, a politika, a történelem, az irodalom klasszikus diszciplináris keretei közül, amelyek felől Aranka hagyatéka nehezen értékelhető, és sikerül megtalálnia azt a művelődéstörténeti, kultúraturományi nézőpontot (24, 350.), amelyből a vizsgált szövegek kapcsán láthatóvá válnak a tudás, ismeret fogalmának egykorú változatai, a tudás tárolásának, közlésének társadalmi feltételei, azaz láthatóvá válnak a megértés egykorú és mai lehetőségei.

A szövegnek a szerkezetből adódó többszörös újraindulása miatt Bíró egy-egy témát nem csak egy helyen tárgyal, néhány forrást a különböző szempontok miatt többször is elővesz, ezért a következőkben nem a kötet felépítése szerint haladok, csak kiemelek néhány olyan szempontot, témát, amelyek e módszertan eredményeit jelzik. A 18–19. századi szövegek ismerőségének esetlegességét jól jellemzi az egykorú szövegek irodalomfogalma. Nem teljesen ismeretlen persze a jelenség, az első fejezetben Bíró a források heterogenitása kapcsán magától értetődően utal az irodalom egykorú szélesebb, antik eredetű fogalmára, amelybe „történeti, filozófiai, nyelvészeti munkák” is beletartoznak (10.). A szövegek elemzése során azonban kiderül, hogy korántsem kielégítő, ha magunk számára írónak és/vagy tudósnak, irodalminak és/vagy tudományosnak „fordítjuk” a Schlözer és Aranka szövegeiben felbukkanó különböző német és magyar szóalakokat. Ráadásul nem pusztán a magunk számára történő fordítás a tét, Bíró elemzéseiből jól látszik, hogy a vita két résztvevője eltérő módon használja e fogalmakat: míg Schlözer az „irodalmi” (litterarisch) fogalmán a maihoz hasonló módon szűkebb értelemben veszi, és magát a megírás módját, a megformálást és az elrendezést is érti – bár egy történettudományi munkától elsősorban nem ezt várja el –, addig Aranka maga nem is használja az „irodalmi” kifejezést, csak a végig szélesebb értelemben vett „tudós”-t. Az eredmény aligha kétséges, a két szöveg elbeszél egymás mellett. Aranka ráadásul kissé gyanakodva nézi a tudás intézményes (iskolai, akadémiai) formáit, és tudósfogalmához olyan ethosz tartozik, ami a felvilágosodás tudás- és boldogságdiskurzusaiból nem következik (148, 167, 219–221, 278.).

Az irodalom fogalma(i) mellett a monográfia felhívja a figyelmet a nyomtatás és kéziratosság eltérő hagyományaira, illetve ezzel szoros összefüggésben a sajtó- és tudományos műfajok, ebből adódóan pedig a nyilvánosság eltérő értelmezésére. Mindez azonban nem egyszerűsíthető le Nyugat–Kelet szembenállásra, hiszen még Erdélyen belül is eltérő a szász és a magyar közösség nyomtatáshoz való viszonya. Bíró azonban figyelmeztet, nem szabad abba a hibába esni, hogy az egyes közösségeket homogenizáljuk: az egyes

nemzeteken belül sem lehet egységes történeti-politikai nézetekről beszélni. Bár mennyire triviálisnak is tűnik ez, nem pusztán szakirodalmi redukción van szó, még a kortárs Gyarmathi számára sem egyértelműek a viszonyok (50, 72, 119.). A nézőpontok sokszorozódása mellett azonban nem szabad elfeledni, hogy Aranka végső törekvése egy egységes tudományos álláspont létrehozása, amely Erdély közjogi helyzetét a nemzetek számára megnyugtató módon igazolja (138.). Fel lehetne még hozni néhány ehhez hasonló értelmezést (a szabadság fogalma, valamint érdekesek a nyelvhez, illetve a nemzethez fűződő viszonyulások sajátosságai), a továbbiakban azonban két, a kötetben folyamatosan jelen lévő szempontról lesz szó.

Az értelmezés végig hangsúlyozza a vita, illetve a kontextusként feltárt történeti és röpirat-irodalom alapvető jogi-politikai beágyazottságát. Ez a röpiratok esetében kézenfekvő, de fontosabb, hogy magának a történeti munkáknak is ez az elsődleges közege. Ami azonban még Schlözer történeti tárgyú munkáira is igaz, hiszen egyetemes története kivételével szövegei konkrét politikai viták megoldására születtek (161.). Ennek a kontextusnak valódi jelentőségét Mártonffi József erdélyi cenzor elképzelése világítja meg, aki – ahogy Bíró bemutatja – a történész feladatát kizárólag az államigazgatás számára végzett feltáró munkában látja: az oklevelek segítik a közigazgatásban dolgozókat. Ám míg ez a német tudományosság sajátos intézményi struktúrája miatt elfogadható, addig Erdélyben nincs erre szükség, hiszen a hivatalnokok maguk is jártasak az oklevéltanban, ismerik a forrásokat (231–232.). Mártonffi elképzelése átvezet a *Nemzetek Erdélyben* másik fontos eleméhez: a monográfiában számos helyen kerülnek elő a történelem mibenlétére vonatkozó kérdések, a történetírás módszertanára, formáira és funkcióira való utalások, elemzések. A kérdéskörből kiemelkedik a professzionális és populáris történetírás ellentéte, amely nemcsak a szász és a magyar, de a német történetelmélet egyik fontos, részben módszertani (forráskritika), részben elbeszéléstechnikai vitája (a történeti munka „irodalmisága”). Meglepő azonban, hogy ezek kapcsán nem kerül elő Bíró érvelésében a *pragmatikus történet(írás)* kifejezetten a göttingeni egyetemhez kötődő

koncepciója. Ennek egyik legfontosabb feltevése, hogy egy történet leírásakor az okok, a mozgatórugók feltárására van szükség ahhoz, hogy az teljessé váljon, tehát egyértelművé kell tenni, hogy a dolgok miért történtek így és nem másképp, aminek végül bizonyos erkölcsi hatást kell az olvasóban keltenie. Ennek az elképzelésnek természetesen az előadásra nézve is következményei vannak, mivel pszichológiai, történetvezetési, didaktikai feltételeknek kell teljesülniük a kívánt cél eléréséhez.³ Schlözer bemutatott elvei nyilvánvalóan illeszkednek ebbe a koncepcióba, különösen jellemző a transzcendentális kizárása a magyarázat köréből, valamint a logikai kapcsolatok hangsúlyozása. Érdekes volna azonban ebből a szempontból végiggondolni a felhozott magyar példákat is, különösen Arankának a történetírás festészettől kölcsönzött hasonlatát, ahol a történeti munkát táblaképként értelmezi (98.), mivel ez a németül *Gemäldeként* emlegetett *rajzolatok* műfaját hozza játékba. A rajzolatok poétikája a korban (pl. Ignaz Aurel Fessler) erőteljesen támaszkodik a pragmatikus történetírásra, azonban a szövegek részben fikciós jellegű történetelméleti érvekkel magyarázza, ti. így igazabb, mintha csak az igazolható forrásokra támaszkodna.⁴ A pragmatikus történet fogalmának tárgyalásakor pedig adódik Koselleck elemzésének referenciaként háttérbe történő

emelése: a 18. század második felében miként lesz a historiából történetek, majd történet, azaz miként születik meg a történeti idő.⁵

Rendkívül termékenynek bizonyul, ahogyan Biró az imagológiai kutatásokra támaszkodva értelmezi, az egyes szövegek miként alkotják meg a saját és az idegen kategóriáit. Kétségtelenül igaza van, amikor ezekhez köti a különböző röpiratokban megjelenő vad-barbár ellentét számtalan megfogalmazását, illetve ezek különböző retorikai potenciáit (175–176.). Ez a módszer segíti ahhoz, hogy ne a 19–20. század nacionalizmuselméletei felől olvassa modernné a szövegeket, sőt a politikai beszédmódok kontextualista-diskurzív értelmezésével együtt ez teszi lehetővé, hogy észlelje a nemzet különböző definícióinak árnyalatait (71–79.). Feltűnő ugyanakkor, hogy ezek a szövegek számos esetben egy olyan fogalmat is működtetnek, ami a *Geschichte* fogalmához hasonlóan szintén a kosellecki „Sattelzeit” terméke, ti. a Kultur/Cultur fogalmát.⁶ A kultúra elemzése (közösség és/vagy egyéni, állapot vagy folyamat, hogyan, illetve mire reflektálnak ebből a válaszok stb.) természetesen szétfeszítené a monográfia kereteit, de jelzik a Biró által feltárt szövegek és kontextusaik jelentőségét. Van mit csinálnunk, „sok minden más megvilágításba kerül”.⁷

Labádi Gergely

■ JEGYZETEK

1. Dávid Péter – Biró Annamária (szerk.): „...tsekély vélekedésem szerint...” *Aranka György nyelvveléssel és erkölcsstannal foglalkozó írásai*. Fiatal Filológusok Füzetei XVIII-XIX. Század 2., Szeged, 2007. 5.
2. Király Emőke: *Eleven és holt (emlék)képek Aranka Györgyről*. In: Egyed Emese (szerk.): *Az emberarcú intézmény. Tanulmányok Aranka György köréről*. Kvár, 2004. 7.
3. Joachim Scharlot: *Evidenz und Wahrscheinlichkeit: Wahlverwandtschaften zwischen Romanpoetik und Historik in der Spätaufklärung*. In: Daniel Fulda – Silvia Serena Tschopp (Hrsg.): *Literatur und Geschichte. Ein Kompendium zu ihrem Verhältnis von der Aufklärung bis zur Gegenwart*. Berlin – New York, 247–275; Georg Jäger: *Empfindsamkeit und Roman. Wortgeschichte, Theorie und Kritik im 18. und frühen 19. Jahrhundert*. W. Kohlhammer, Stuttgart, 1969. 114–126.
4. Johannes Süßmann: *Geschichtsschreibung oder Roman?* Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 2000. 129–130.
5. Reinhart Koselleck: *Elmúlt jövő. A történeti idők szemantikája*. (Ford. Hidas Zoltán) Atlantisz, Bp., 2003, 41–73.
6. Pl. Jörg Fisch: *Zivilisation, Kultur*. In: Otto Brunner – Werner Conze – Reinhart Koselleck (eds.): *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*. Band 7. Klett-Cotta, Stuttgart, 1992. 679–774.
7. Vilém Flusser: *A sakk*. In: Uó: *Az ágy*. (Ford. Sebők Zoltán) Kijarat, Bp., 1996. 14.

A SOKSZÍNŰ TÁRSALGÁS EGY SOKSZÍNŰ PSZICHOLÓGUS SZEMÉVEL

Pléh Csaba: *A társalgás pszichológiája*

■ A könyv a társalgás pszichológiájának szakszerű áttekintését nyújtja. Központi kérdése az, hogyan hangoljuk össze viselkedésünket a társalgás során, és ebben milyen szerepe van a „rejtett emberi tényezőknek, a meg sem fogalmazott rejtett szabályszerűségeknek”.

A könyv első négy fejezete a társalgást irányító szervezőelvek, szerkezeti és strukturális elemek bemutatásával indít, és a társalgáselemzés legfontosabb megközelítéseit foglalja össze. Pléh kiváló érzékkel kapcsolja egységes egészé a pszichológia, a nyelvészet, a filozófia és a szociológia elméleti megközelítéseit és kutatási eredményeit. Bár a tudományterületek között egyre nagyobb az átbeszélés, kezdetben ezek egymástól viszonylag függetlenül fejlődtek. Pléh könnyedséggel kezeli a bonyolult összefüggéseket, annyira jól szintetizál, hogy az olvasóban azt az érzést keltheti, hogy a társalgáselemzés egységes kutatási programként, koordináltan fejlődött.

A nyelvi megnyilatkozások értelmezését „számos nyelvi és nyelven kívüli tényező befolyásolja” (15.) – írja Pléh –, ugyanakkor a nyelv „nem esetleges” a társalgásban, az egyes megnyilatkozások illesztése rejtett szabályszerűségeket követ, és ezekben a kontextusnak és a szociális viszonyoknak meghatározó szerepe van. Ez a két alapgondolat a könyv valamennyi fejezetét áthatja.

A könyv első fejezete a társalgások szerkezeti meghatározóit tárgyalja. Bemutatja, hogyan közelít a nyelvészet, a filozófia, a szociálpszichológia és a pszicholingvisztika a társalgások kérdésköréhez. A társalgás rendszertanának elemzésében Pléh kimondottan azokat az osztályozásokat mutatja be, amelyeknek fontos következményei vannak a társalgásra nézve. Az ismerősség kategóriáinak (idegenek, ismerősök, barátok, bizalmasok

közi társalgás) kapcsán kiemelt figyelmet szentel Dunbar (1993) kutatásainak, amelyek az ember személyes, valamint információs hálózatának biológiai determinizmusára derítettek fényt. Ugyanakkor azt is kiemeli, hogy érdekes módon „az új technológiai kapcsolattartás megnöveli az online kapcsolati hálót, de ennek hatására nem nő meg az érzelmi közelség a hálón fenntartott kapcsolatokkal” (28.), vagyis a modern világunk nyújtotta lehetőségek sem írják felül az emberi intimitási szükségleteket.

A társalgások beállító rendszereit elemzi a második fejezet. A szerző két alapproblémát vet fel:

(1) „hogyan illeszkedünk egyáltalán egymás megszólalásaihoz, hogyan érzük el, hogy ne legyen a beszédünk párhuzamos?”

(2) „hogyan érzük el partnereink társadalmilag releváns megszólítását?”

A beszélőváltás „rejtett szabályainak” elemzése nemcsak azért tanulságos, mert bemutatja, hogyan kalibrálja a társalgást a kognitív rendszer korlátozott kapacitása, hanem azért is, mert betekintést nyújt az etnometodológiai módszerek finomodásába. Az olvasó a kutatási eredményeken kívül azt is nyomon követheti, hogyan gondolkodnak a kutatók a társalgás vizsgálatáról. Pléh részletesen elemzi Jaffe és Feldstein (1970) hezitációs szünetekkel kapcsolatos vizsgálatait, Sacks, Schegloff és Jefferson (1974) szabályfeltáró vizsgálatait, az etnometodológusok projekciós elméletét, valamint a beszélői szóátadás támpontjaira vonatkozó elméleteket.

A megszólítási módok tulajdonképpen a társalgás szociális kalibrációját biztosítják. Itt Pléh számos magyar kutatási adatot sorakoztat fel a megszólítás és a köszönés meghatározó tényezőire vonatkozóan.

A következő két fejezetben a szerző a beszédaktus-elmélet és a beszédaktus-elmélet pragmatikai kiterjesztésének legjobb tömör összefoglalóját nyújtja, ami a magyar szakirodalomban fellelhető. Sokat emel a fejezetek színvonalán a szerző eszmetörténeti tájékozottsága is.

A harmadik fejezet a beszédaktus-elmélet gondolkodástörténeti előzményeivel indít. Bemutatja, hogy a szavak és tettek falcs szembeállítása hogyan kezd feloldódni Bühler (1934/1990), Luria (1961) és Jakobson (1969) munkáiban, és hogyan vezet mindez a leíró tévedés bírálatán keresztül Austinnál a gyökeresen új, „a szavak révén cselekszem” performatív-konstatatív szembeállításhoz, amelyvel a nyelv alapvetően leíró téziséét cáfolja. Pléh részletesen tárgyalja az illokúció-perlokúció elkülönítésének problematikáját; amellet érvel, hogy pszichológiailag „míg az illokúció beszélőorientált kategória, a perlokúció hallgatóorientált”, és rámutat arra is – Habermas (2001) és Lewis (1969) nyomán –, hogy „a három szint tulajdonképpen a szemantika – pragmatika – stratégiai cselekvés hármasságának felel meg”. A fejezet részletesen tárgyalja a beszédaktusok osztályozási módjait, a kommunikatív cselekvés elméletét és Bourdieu kritikáját, az intencionalitás problematikája kapcsán pedig a beszédaktus-elmélet összekapcsolódásait a tudatelmélettel.

A negyedik fejezet első része a társalgás mikroszerkezeti elemzésére összpontosít, vagyis arra, hogy a megnyilatkozások illesztésében milyen formai és tartalmi elveket követünk. Itt Pléh a szomszéd-sági párok különböző eseteit tárgyalja, az előzményt elváró megnyilatkozásokat és a sajátos reagálást váró megnyilatkozások aleteit. A kérdézési stratégiák kapcsán a szerző saját vizsgálatait (Csató–Pléh, 1987/88) is bemutatja, amelyek rámutatnak arra, hogy információkérésnél sokkal közvetlenebbek vagyunk, mint cselekvés-kérésnél. A fejezet a makroszerkezeti mozzanatok is áttekinti, és a relevanciaelv mint átfogó elmélet elemzésével zárul. A relevanciaelmélet viszonylag kisszámú általános elvvel a szomszéd-sági párok résszabályait próbálja lefedni. Olyan elvek ezek Grice (1975/2001) elméletében, amelyeket „a beszélő és a hallgató is kölcsönösen érvényesnek tekint a szokványos társalgás során” (157.). Pléh rámutat arra, hogy Grice négy maxi-

májával szemben (mennyiségi, minőségi, relevancia, modor) Sperber (2007) amellet érvel, hogy „minden megnyilatkozás saját relevanciájának elvárását váltja ki a hallgatóból”, s a relevanciaelv „nem irányítja a beszélgető viselkedését, hanem alapként szolgál a megnyilatkozások értelmezésének következtetési folyamata számára” (160.). Sperber felfogásában az összes maxima helyettesíthető az összefüggés maximájával.

Az ötödik fejezetben a szerző az udvariasság megnyilvánulásának elemzésén keresztül mutatja be, hogy az előbbi fejezetekben nyújtott keretre építve hogyan értelmezhetők a közvetett beszédaktusok. Itt Pléh olyan közvetettséget kalibráló paraméterekre összpontosít, mint a kérés tárgya, a résztvevők kora és a köztük lévő szociális távolság, valamint azt is bemutatja, hogy a közvetettség nemcsak udvariassági forma, hanem általános stratégiai előnyökkel bír a társalgásban.

A társalgás fejlődésének döntő aktu-sait vázolja a hatodik fejezet a beszéd előtti kortól kezdve egészen a serdülőkorig. A szerző részletesen tárgyalja a prototársalgás megjelenését, a felnőttek alkalmazkodását a gyermek korlátozott nyelvi és kognitív képességeihez, valamint ennek keretét, a természetes pedagógiai hozzáállást. A társalgás fejlődését tekintve Pléh amellet érvel – Bates (1976) munkájára alapozva –, hogy „a gyermek eredendően arra használja a nyelvet, hogy mások viselkedését befolyásolja”. A beszédaktus-elmélet keretében ez azt jelenti, hogy a fejlődés a perlokúció › illokúció › lokúció sorrendet követi. A fejezetben helyet kapnak a relevancia és a társalgási stratégiák fejlődésére vonatkozó kutatások is.

A hetedik fejezet a társalgásban mutatózó nemi különbségekkel foglakozik. Pléh szerint az eltérések egy része a nemek érzelmi-társas eltéréseihez köthető; ezek a stílusjegyekben és társalgási témákban is kifejezésre jutnak. Lényeges különbségek mutatkoznak ugyanakkor a társalgás szerkezetében: a kapcsolatteremtés módozataiban, a kérések és felszólítások, a habozások, a közbeszólások használatában, valamint a makroszerkezeti elemekben is. A nemek közti eltéréseket továbbá a társalgási partner neme és státusza is modulálja. Pléh érveit számos magyar adattal és külföldi kutatási eredménnyel támasztja alá.

A nyolcadik fejezet főként a társalgás zavarai foglalkozik. Különböző klinikai pszichológiai kórképek (Parkinson-kór, szkizofrénia) nyelvi következményeit elemzi a szerző, és részletesen foglalkozik ezek neuropszichológiai alapjaival, valamint a társalgási és kognitív zavarok összefüggéseivel is. A fejezetben helyet kapnak ugyanakkor a feszült társalgás, a konfliktushelyzetek, az orvos-beteg kommunikáció társalgási sajátosságai is.

Az epilógusban Pléh a társalgás azon aspektusaira mutat rá, amelyeket a könyv nagyobb fejezetei részletesen nem tárgyalnak. Ilyenek a beszéd-gesztus (in)koherencia, a társalgás intézményes keretei, a humor, valamint az új közlési technológiák és a társalgás összefüggései.

Pléh könyve értékes hozzájárulás a társalgás pszichológiájának mélyebb megértéséhez. Érvelése alapvetően az elmúlt néhány évtized kutatási eredményein alapul. A könyvet áthatja a szerző kiváló tudománytörténeti műveltsége, különös figyelmé a módszertani aspektusokra. Pléh stílusa magávalragadó, ehhez nagymértékben hozzájárul sajátos humora, különösen több száz, szövegbe foglalt nyelvi példájával. A munka tankönyvként is kiválóan használható, ezt segítik a fejezetekhez kapcsolódó terepmunka-gyakorlatok, összefoglaló feladatok és a könyv végén helyet kapó kisszótár. A könyv a társalgás pszichológiája iránt érdeklődő diákoknak, szakembereknek és laikusoknak egyaránt hasznos olvasmány.

Péntek Imre

■ IRODALOM

- Bates, E.: *Language and Context. The Study of the Acquisition of Pragmatics*. Academic Press, New York, 1976.
- Bühler, K.: *Theory of Language. The Representational Function of Language*. John Benjamins, Amsterdam, 1990 (1937).
- Csató Valéria – Pléh Csaba: *Indirekt felszólítások a magyar nyelvben*. Magyar Pszichológiai Szemle 1987–1988. 2. sz. 99–115.
- Dunbar, R.: *Coevolution of Neocortex Size, Group Size and Language in Humans*. Behavioral and Brain Sciences 1993. 4. sz. 681–735.
- Grice, H. P.: *A társalgás logikája*. In: Pléh Csaba – Síklai István – Terestényi Tamás (szerk.): *Nyelv – kommunikáció – cselekvés*. Osiris, Bp., 2001 (1975). 213–227.
- Habermas, J.: *Mi az egyetemes Pragmatika?* In: Pléh Csaba – Síklai István – Terestényi Tamás (szerk.): i. m. 228–259.
- Jaffe, J. – Feldstein, S.: *Rhythms of Dialogue*. Academic Press, New York, 1970.
- Jakobson, R.: *Hang – Jel – Vers*. Gondolat, Bp., 1969.
- Lewis, D.: *Convention. A Philosophical Study*. Cambridge University Press, 1969.
- Luria, A. R.: *The Role of Speech in the Regulation of Normal and Abnormal Behavior*. Pergamon Press, New York, 1961.
- Sacks, H. – Schegloff, E. A. – Jefferson, G.: *A Simplest Systematics for the Organization of Turn-taking for Conversation*. Language 1974. 50. sz. 696–735.
- Sperber, D.: *Rudiments of Cognitive Rhetoric*. Rhetoric Society Quarterly 2007. 37. sz. 361–400.

TUDÓS NEMZEDÉKEK PÁRBESZÉDE AZ EMLÉKEZÉS (SZÖVEG)TERÉBEN

Imre László: *Pap Károly (1872–1954)*

■ Egy centenáriumi évforduló nemcsak lehetőséget teremt az emlékezésre, hanem szellemi kötelezettségként óhatatlanul készíti is a múlttal való szembenézésre azt a közösséget, mely a száz esztendő történéseinek, hagyományfolytonosságának a részese. Ennek jegyében indította útjára az idén százéves fennállását ünneplő

Debreceni Egyetem azt a könyvsorozatot, mely az Universitas kiemelkedő tudós professzorainak tevékenységéről, életútjáról emlékezik meg. E sorozat második köteteként látott napvilágot az a kiadvány, amely az egyetem első irodalomtudós professzorának, Pap Károlynak a munkásságát tekinti át. A kötetnek külön érdekes-

sége, hogy megjelenése két különböző eredetű, de mégis összefonódó emlékező közösség együttműködésének köszönhető. Egyrészt az egyetem Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézete tiszteleg egykori professzora előtt azáltal, hogy mind a kötet szerkesztője, Gönczy Monika, mind a tudósi pályát elemző tanulmány szerzője, Imre László akadémikus az intézet munkatársaként vet számot az egyetem első nagy hatású irodalomtudósának életművével. Másrészt a könyv összeállítására nem kerülhetett volna sor Pap Károly ma élő leszármazottai, különösen a professzor egyik unokája, dr. Tankó Attila kezdeményezése, szervezése és anyagi támogatása nélkül. Ily módon a kötet egyszerre válhat egy személyesebb irányú, *családi* és egy tudományos nézőpontú, *szakmai emlékezésnek* a reprezentatív alkotásává.

Bár a kötet címlapja a szerző és a címként megjelölt irodalomtudós megnevezésével azt sejteti, hogy egy átfogó életrajzi monográfiát tart a kezében az olvasó, a paratextusok utalásai ez esetben félrevezetőnek bizonyulnak. A kiadványnak ugyanis csak egy részét – bár kétségtelenül a legfontosabb fejezetét – teszi ki Imre László írása. Ezt további szövegegységek egészítik ki, demonstrálva ezzel az életmű megközelítésének többirányú lehetőségét. A kötet bevezetéseképpen egy rövid, mindössze kétlapnyi terjedelmű életrajzi vázlatot olvashatunk a szerkesztő, Gönczy Monika tollából, amelyben az irodalomtudós professzor életútjának legfontosabb eseményei összegződnek. Ezt követi Imre László már említett tanulmánya, mely elsősorban az irodalomtudósi munka elemzését állítja a középpontba. A pályaképet követően olvasható Pap Károlynak az 1924/1925-ös tanévet értékelő rektori beszéde, mely nemcsak az irodalomprofesszor egyetemvezetői célkitűzéseivel ismerteti meg a befogadót, hanem a korabeli vidéki felsőoktatás nehézségeibe, mindennapjaiba is bepillantást nyújt. A beszéd szövegközlése után egy fotóösszeállítást vehet szemügyre az olvasó. A képek a családot és az egyetemi hivatást középpontba állítva idézik fel Pap Károly életének eseményeit, illetve a róla való megemlékezés már említett kétféle aspektusát. A kötetet egy részletes bibliográfia zárja, mely az irodalomtudós írásait veszi számba. E többféle irányú megközelítés rajzol komplex képet az el-

ső debreceni irodalomprofesszor tevékenységéről.

A Pap Károly tudományos munkásságát bemutató tanulmányban Imre László nemcsak egyszerűen egy tudósportré felvázolására vállalkozik, hanem olyan elemzést készít, amely képes túllépni a műfajtól elvárt kereteken. Már a tanulmány rövid bevezetője is világossá teszi, hogy milyen törekvések és módszertani megfontolások vezették a szerzőt gondolatmenetének kialakításakor. Egyrészt rávilágít arra, hogy Pap Károly tudományos munkájának értékelésekor Imre László tágabb kontextusba kívánja helyezni vizsgálata tárgyát: elemzése így a tudós előd irodalomszemléletét meghatározó nemzeti konzervativizmus újragondolásának is teret nyit. Másrészt az is nyomatékosra válik, hogy a szerző értékítélete kerülni igyekszik az ideológiai elfogultságokon alapuló értelmezés leegyszerűsítéseit, amelyek a tudományos teljesítményt és az azt megalapozó gondolatrendszer(ek)eit a kritikátlan azonosulás vagy a teljes elutasítás retorikai sémaival igyekeznek leírni.

Pap Károly irodalomtörténeti tevékenységét a tanulmány első fejezete eszmétörténeti horizontból közelíti meg, feltárva azokat az ideológiai előfeltevéseket, amelyek a debreceni professzor gondolkodását és tudós tevékenységét meghatározták. A kálvinista gyökerű nemzeti konzervativizmus követendő normaként volt jelen Pap Károly tudományos, illetve közéleti munkásságában, és mint arra Imre László rámutat, ez olyan eszményt jelentett a debreceni professzor számára, amely esztétikai ítéleteit és olvasói érdeklődését is nagymértékben befolyásolta. A nemzetcentrikus orientáció gondolati konstrukcióját a sokat vitatott politikusknak, Tisza Istvánnak a levelezéseit elemző Pap Károly-szöveg vizsgálatával tárja fel a tanulmány. Imre László ennek kapcsán arra hívja fel a figyelmet, hogy Pap Károly nem magyarázgatni vagy mentegetni kívánja a magyar miniszterelnök sokak által bírált döntéseit, hanem az elemzésekből kirajzolódó ideológiai azonosulás ellenére is elsősorban a politikai tettek tárgyilagos értelmezésére törekszik.

A tanulmány a továbbiakban azokat a módszertani megfontolásokat igyekszik számba venni, amelyek Pap Károly irodalomszemléletét a tudományos pálya egységében megalapozták. Természetes, hogy

– mint legtöbb pályatársa – a debreceni professzor is a 19. század végétől egyre inkább tért hódító pozitívizmusnak lett a híve, ami irodalomtudományos munkásságának érdeklődési körére is komoly hatást gyakorolt. Mint azt az elemző tanulmány kiemeli, ez nemcsak egyszerűen szövegkritikai vizsgálódást vagy forráskutatást jelentett számára, hanem olyan törekvést is, melyben a magyar kultúra értékeinek feltérképezése egyet jelentett a nemzet jelenbeli és jövőre irányuló szellemi nagyságának biztosításával. Ez magyarázza például, hogy miért szentel külön monográfiát a mára feledésbe merült Tóth Ede alkotói munkásságának: a drámaíró életművében meghatározó népszínművet ugyanis Pap Károly olyan egyedí, különleges műfajként értelmezte, amely „kizárólag magyar és nemzeti” jellegű. Ennél sokkal nagyobb jelentőséggel bírnak, és a későbbi irodalomkutatás számára is fontos kiindulópontként szolgálnak az Arany János-szövegkiadások, azaz a költő nagykőrösi éve alatt született irodalomtörténeti vázlatainak, illetve szép-tani jegyzeteinek a megjelentetése.

Imre László írásának érdemeit növeli, hogy nemcsak ismerteti, hanem értékeli is Pap Károly tudományos munkásságának fontosabb eredményeit. Ennek során igyekszik azokat a kutatásokat kiemelni, amelyek mind módszereiket, mind a végkövetkeztetéseiket figyelembe véve időtállóan bizonyultak, nem hallgatva el azonban azt sem, hogy mely pontokon tűnnek vitathatóknak vagy épp hiányosnak az egykori irodalomtörténész professzor megállapításai. A már említett filológiai teljesítmények elismerése mellett a tanulmány szerzője elsősorban abban látja a tudós előd munkásságának legmaradandóbb értékét, hogy Pap Károly egyrészt szakmai ítéleteiben mindig igyekezett mértéktartó tárgyilagosságra törekedni, másrészt a normaként tisztelt konzervatív értékrend képviselője ellenére képes volt olyan – szociális, baloldali irányultságú – célokkal is azonosulni, melyek a vidéki közművelődést vagy a hallgatók kedvezőbb egészségügyi helyzetét segítették elő. Mindezek mellett Imre László a 19. századi gyökerű kálvinista-nemzeti eszméiség korlátaira is figyelmeztet, amikor rámutat a Pap Károly-életmű hiányosságaira (pl. Herczeg Ferenc, Szabolcska Mihály vagy Gyóni Géza etikai indíttatású túlértékelése; a modernség esztétikájának

figyelmen kívül hagyása a 20. századi irodalom vizsgálatában). Jó érzékkel állapítja meg, hogy a megújulásra képtelennek tűnő szellemi bezárkózás elsősorban azzal magyarázható, hogy a 19. század értékrendjével azonosuló Pap Károly és nemzedéktársai az első világháborút követően olyan megváltozott kulturális-politikai helyzetben igyekeztek megőrizni ezt a szellemi törekvést, amely ekkor már kevésbé bizonyult korszerűnek.

A Pap Károly irodalomtörténeti munkásságát feldolgozó tanulmány – és az emlékező kötet egésze – egy tudóspálya megismerésének lehetősége mellett azért is tarthat igényt az olvasók fokozottabb érdeklődésére, mert szerző és „tárgya” különleges viszonyából adódóan egyéb tanulságokkal is szolgálhat a befogadás számára. Pap Károly és Imre László között egy tudományos közösség – melyet nyugodtan jelölhetünk a debreceni irodalomtudományi iskola (persze nehezen meghatározható) fogalmával – két nemzedékének képviselőjeként teremtődik párbeszéd az emlékezés és a számvetés során. Két olyan nemzedék tagjairól van szó esetükben, amelyek között személyes ismeretség és közvetlen tanítványi kapcsolat nem alakulhatott ki, épp ezért különösen érdekes lehet, hogy kirajzolódik-e az olvasó számára valamiféle szellemi kapcsolat az emlékező szerző és az emlékezés során felidézett egykori irodalomtörténész professzor között. Azaz körvonalazható-e az emlékezés szövegterében valamiféle debreceniként leírható hagyomány, mely az időben távol eső két irodalmár tudományos kommunikációját, vizsgálati módszereit összekapcsolja?

Mint azt a generációs emlékezés kapcsán Pierre Nora megállapítja, a nemzedék „olyan fogalom, amely eleve a folytonosságot feltételezi, mégis a diszkontinuitás és az elhatárolódás jellemzi”. Ez a kettősség abban is megmutatkozik a két nemzedék képviselőjének viszonyában, ahogyan Imre László igyekszik megtalálni Pap Károly életművének a jelen kutatás számára is aktuális meglátásait, jelezve egyben azokat a különbségeket is, amelyek a mai irodalomtudomány számára már nehezítik a termékeny szakmai párbeszéd kialakíthatóságát. Fontos azonban, hogy a tanulmány szerzője nem fejlődéstörténetként látta sem a debreceni iskola, sem a nemzeti irodalomtudomány alakulását: ehelyett egyrészt jelen és múlt

tudományos diskurzusának lehetséges párhuzamait keresi, másrészt a nemzedékek közti távolságot úgy próbálja áthidalni, hogy az előd professzor gondolkodását az adott kor bölcseleti, kultúrtörténeti kontextusába helyezve igyekszik megérteni. És éppen ebben mutatkozzhat meg a legnyilvánvalóbb párhuzam a két tudós mentalitása között: Pap Károlyhoz hasonlóan Imre László sem mentegezni vagy magasztalni akarja elemzésének „főszeplőjét” és az általa képviselt nemzeti konzervatív eszmerendszert, hanem sokkal inkább ezek elfogultságoktól mentes megértésére törekszik. Ez a tárgyilagosságra törő szándék azonban nem jelenti azt, hogy ne válnának felismerhetővé azok az esztétikai, ideológiai normák, melyek a tanulmány szerzőjének gondolkodását, értékítéletét artikulálják. Az elemzés során – bár nagyon szerényen, finom utalásokkal jelezve – nyilvánvalóvá válik, hogy Imre László számára a keresztény (kálvini) indíttatású nemzeti eszmeiség olyan értékkategóriát jelent, amely-

nek alapkérdései a mai napig nem veszítettek érvényességükből. Azonban éppen Pap Károlynak és nemzedékének a tudományos és közéleti tevékenységét vizsgálva teszi világossá a szerző, hogy ennek az – egykori és mai nemzedék számára egyaránt tisztázásra szoruló – értékrendnek nem a kultuszteremtő hódolat, hanem a tudományos mérlegelésre képes, sokszor szükségszerűen önkritikus megértés szerezhet érvényt. Mindez pedig arra világíthat rá, hogy az egyetemi szinten százesztendő, de a Református Kollégiumon mint jogelődön keresztül évszázadokkal ezelőttre visszanyúló debreceni irodalomtudományi iskola nemzedékeinek történetében minden időbeli, kutatómódszertani vagy ideológiai különbség ellenére is kitapintható valamiféle gondolati, alkotói folytonosság. Ez pedig egy karakteres szellemi műhely kultúraformáló erejének egyik legfőbb bizonyítéka és biztosítéka lehet a jövőben is.

Baranyai Norbert

„KÓRLAPODON: PARANOIA”

Gaszó L. Ferenc – Zelei Miklós: Őrjítő

mandragóra. Bevezetés a politikai pszichiátriába

Csupa mágia, csupa hókuszpókus, de a mélyben ott a valódi hatóanyag. Növény is, ember is, gyökér is, szellem is. Még a kísérleti kutya is ott vonít a szimbólumban, és a diadalmas kúrtharsogás-reklám elfojtja a jajszót. Gyökérlábaival évezredekkel küszört át a pimasz kis manó, megőrizve varázslatos erejét, babonán hívta és sarlatánt hizlalva, míg végre gyökérszívéből kiemelte a kémcső a scolopamint meg atropint, és a tudomány fölkiáltott: ennyi az egész!

BENEDEK ISTVÁN: MANDRAGÓRA

■ Emlékszünk még a Mikszáth-féle elvarázsolt kastélyra a *Sipsircában*, az ajtókilincsbe vezetett áramra, amit csak a paranoid Druzsba képzelhetett oda? Arra, hogy akik szembesülnek vagy szembesíteni próbálnak a mesebeli kastélyban kiszolgáltatott törékeny lányok létezésével, azoknak drasztikusan megtörik az élete – legyen szó a sipsircáról, aki az öregúr kiszemeltje, vagy szerelméről, a bányamérnökről, akitől elszakítják a lányt, vagy ép-

pen Druzsba tanárról, akit a lipótmезеi tébolydába zárnak? Vajon ki az a piperkőc öregúr, aki fiatal lányokat gyűjt? Nem lehetünk biztosak a pedofíliában, mert az öregúr nemhiába kapta az „öreg” jelzöt. Mi lehet rosszabb a pedofiliánál? És mégis arról van szó, arról, ami rosszabb... Arról a kimondhatatlan, elbeszélhetetlen, fojtó tényről, hogy a politika és szexuális perverzió abszolút hatalmának birtokosa egy nem potens lényhez van kötve.

Ha nem emlékszünk, hát olvassuk újra az elbeszélést, erre biztat az *Órjító mandragóra* előszava, de olvassuk mellé a szerzőpáros, az 1953-ban született, jelenleg média-kommunikációs szakértőként praktizáló Gazsó L. Ferenc és az 1948-ban született író, újságíró Zelei Miklós harmadik kiadást megérett könyvét. Az *Órjító mandragóra* 2012-ben, a 83. Ünnepi Könyvhétre jelent meg, az 1989-es első és második kiadáshoz képest külsőleg megújulva és tartalmilag kibővíve.

A könyvborító tökéletes összhangban van a tartalommal, és az első két kiadáshoz képest finomodott a szimbólumrendszere. Az 1989-es borító kék, fehér betűkkel hirdeti a szerzőket és a címet, illusztrációként egy injekciós tűt, a fecskendő hengerében egy fehér agyat és az elektro-sokk-kezelésekre utaló, tüből szertecikázó elektromos villámokat láthatunk. A 2012-es kötet puhafedelű könyvborítója hófehér, amelyen feketén-fehéren állnak a tények. A már-már sokkolóan steril szín egyértelműen a kellemetlen kórházi élményeinket juttatja eszünkbe, annak ellenére is, ha elkerültük a kommunista diktatúra pszichiátriai kezeléseit. Az első borítón a címet, egy apró méretű ötágú csillagot és a könyvkiadót emelték ki piros színnel. Bár a csillagon átfuthatna a tekintetünk – mint egy semleges elválasztó jelen –, de a könyvgerincen visszatér ez a piros jel, és elválaszthatatlanul hozzáköti az olvasót a kínzó mandragóragyökér fogalmához. Illusztrációként Federico Carabajal szobrász és építész *Anatomical No-Body (Brain)* című alkotása szolgál, ami emberi agyat formál galvanizált drótokból és rozsdamentes acélból, az agy belseje üres. Az agy itt nemcsak az elektro-sokk-terápiára utal, de felidézi a börtönök szögesdrót kerítését is. A hátsó borítón szintén feketén-fehéren áll egy részlet a diktatúrát megélt Mikus Gyula önéletrajzi leveléből.

Gazsó és Zelei olyan emberi sorsokat mutat be, amelyek a kommunista diktatúra hatalmi eszközei, az indokolatlan pszichiátriai kezeléseik, az elmeegógyintézetek fogva tartások hatására hasonlottak meg, vagy fordultak öngyilkosságba. A szovjet karhatalom 1945-től csiszolhatta, finomíthatta módszereit a pszichiátria osztályain. Új és új szakkönyvek, meghatározások, sőt törvények születtek arra, hogy bármilyen nem kívánatos személyt, aki szóval, tettel, gondolattal a kommuniz-

mus kritikáját gyakorolja, a társadalomban ellehetetlenítsenek. Jakab Károlynál az egyik kórházi vizsgálata után a következőképpen mutatták ki az örültség nyomait: „Jelen vizsgálat alkalmával is a rendszerezett politikai tartalmú téves eszmék hatása alatt áll, melyek tudatát teljesen kitöltik, és magatartását irányítják. Elmebetegsége miatt jelenleg is állandóan beadványokat készít [igazságot akar szolgáltatni – G.-Z.]. Elmebetegsége miatt ügyei viteléhez szükséges belátási képessége állandó jelleggel, teljesen hiányzik.” Az „elmebeteg” megbélyegzéssel – amit az illető személyi igazolványába feljegyeztek – kikerült a beszámíthatók csoportjából, vagyis a hatalomnak nem kellett komolyan vennie sem a jogfosztottság sérelmét, sem a hatalom ellen írt kritikáit.

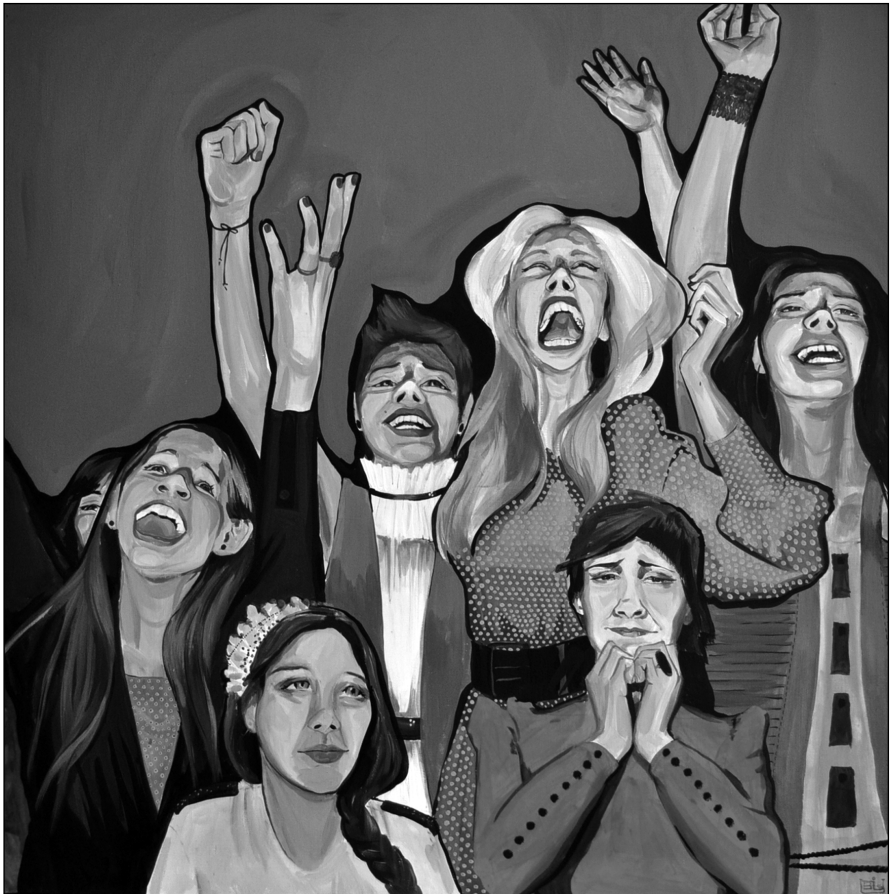
A kötet első felében olyan világ tárul elénk, ahol orvosok, írók, tanárok, katonák harcolnak Druzbaként. Eleinte a diktatúrában elszenvedett sérelmeikért (egy jegygyűrűért, Bibliáért, ki nem fizetett orvosi szolgálatért, különböző jogokért), később pedig megszállott szélmalomharcosokként – szinte felfoghatatlan, hogy pusztán jogaikért vádolják meg a Szovjetuniót, vagy küldjenek a pápának százoldalas, kézzel írt levelet – az igazságért. Nem maradt más választásuk, ugyanis az elmeegógyintézeti kezeléseik ténye miatt sok esetben családjuk, ismerőseik elfordultak tőlük. Az írók ezeket a kiragadott történeteket spékelik meg korabeli cikkekkel, hivatalos és magánlevelekkel, interjúkkal, szakkönyvekből idézett részletekkel, törvénycikkelyekkel; a függelék és a jegyzetek mennyisége a könyv negyedét képezi, ahol a hivatkozások között azért szemezgethetünk még érdekességek között, például Szilágyi Domokos csontrájkjáról vagy a délszláv háborúban használt nemi erőszakról mint pszichikai eszközzel.

A második rész lelassul. Ez három önéletrajzi ihletésű levelet tartalmaz, és emléket állít az ifjúságsegítő Mikus Gyulának (1930–2002). Az első levél Mikus „önvallomását” tartalmazza, a szerzők az 1989-es kiadáshoz kérték fel, de a levél kilenc hónap alatt, csak 1990-re készült el, így az első két kiadásban nem jelenített meg. A következő két levél Gazsó L. Ferenc és Zelei Miklós „válaszlevele”, amely reagál a kommunizmus alatt eltöltött éveikre és Mikus Gyulához való viszonyukra.

1989-ben a kötet aktualitása megkérdőjelezhetetlen volt, a szólásszabadság törvénybe iktatásával felszínre kerültek a diktatúra alatt megfojtott, kétségbeesett kiáltások, elősegítve a sebek gyógyulását. A funkció 2012-re változott. De amíg a *Sipsiricát* szépirodalmi alkotásként egyetlen kézmozdulattal félresö-

pörhetjük, elnyomhatjuk az olvasása által okozott szorongásérzetünket, felháborodásunkat, addig az *Órjító mandragóra* szakirodalommal alátámasztva arra figyelmeztet, hogy a téma ma is aktuális. Talán azért, mert '89 óta sem sikerült a sebek begyógyítása?

Pintér Anita

KESZEG ANNA AJÁNlja

■ A médiatörténet Asa Briggs – Peter Burke-féle klasszikusát átdolgozott kiadásban kínálja a Napvilág Kiadó. Van új, rendhagyó szerzőségű McLuhan is. A kommunikáció- és médiakutatás területén megjelenő magyar nyelvű tudományos kiadványok számát azonban mintha érintené a szakma Magyarországon elbizonytalanodó helyzete. Szerencsére a sokirányú tájékozódásnak sokféle van hatása. Az irodalom mint kultúratudomány területén például.

■ B. Bernát István – Pais Károlyné – Rétfalvi Györgyi – Szilágyi Erzsébet – Turi László: *Média, kultúra, kommunikáció*. Libri, Bp., 2012.

■ Adina Baya: *The Concentration of Media Ownership in Romania*. Institutul European, Buc., 2012.

■ Asa Briggs – Peter Burke: *A média társadalomtörténete. Gutenbergtől az internetig*. (Bővített, átdolgozott kiadás). Napvilág Kiadó, Bp., 2012.

■ Septimiu Chelcea: *Psihosociologia publicităţii. Despre reclamele vizuale*. Polirom, Iaşi, 2012.

■ Bret Easton Ellis: *Királyi hálószobák*. Európa, Bp., 2012.

■ Fodor Péter – L. Varga Péter: *Az eltűnés könyvei. Breat Easton Ellis*. Palimpszeszt – Prae.hu, 2012.

■ Kálai Sándor: *Fejezetek a francia bűnügyi birodalom történetéből*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2012.

■ Király Hajnal: *Könyv és film között. A hűségelven innen és túl*. Koinónia Kiadó, Kvár, 2012.

■ Kubiszyn Viktor: *Drognapló*. Jósöveg M?hely, Bp., 2012.

■ Marshall McLuhan – Quentin Fiore: *Médiamasszás. Egy rakás hatás*. Typotex, Bp., 2012.

■ Vincze Hanna Orsolya: *The Politics of Translation and Transmission: Basilikon Doron in Hungarian Political Thought*. Cambridge, 2012.

■ Wilhelm Sándor: *A sujtásos küsz*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kvár, 2012.

ABSTRACTS

Melinda Blos-Jáni

■ ***A Genealogy of Home Movies: From Amateur Photography to Filmmaking – From Celluloid Movies to Video***

Keywords: *home movie/video, media practices, media genealogy, intermediality, participatory culture*

The article deals with the changes of the private usage of moving images. The author argues that, compared to the video practices of younger generations preferred by new media research, home movies offer a field of research where one may even study questions of media history, since the habitus of home movies has a documented, theorised history, while at the same time the change can also be sensed in the practice of contemporary movie making families: they grew up on “old media”, in contrast with the younger generation socialised on new media. This is followed by the presentation of the concepts of media genealogy: an interpretative model for grasping the processes of media history. The genealogy of the increasingly familiar (home) movie can also be relevant in theorizing the dissemination and the chameleonic aspect of media. Based on this methodology, the author analyzes the genealogy of an amateur film made in 1931 in Kolozsvár, and appoints it as an early example of the local participatory film culture. The case study also shows the importance of anthropological data in researching media history.

Árpád Péter

■ ***Alone in Front of the Computer – Millions in the Machine: Our Daily Video Games***

Keywords: *personal computer, video games, teenagers, online gaming, virtual worlds, “virtual Hungary”*

The author briefly reviews the last decade’s most important computer games, the organizations of digital gaming, as well as the usage tendencies of this brand new media technology. He concludes that modern videogames are practically omnipresent in contemporary society, and not limited to the adolescents or teenagers, as common opinion holds it. He focuses on online digital games, and describes the infinity and interactivity of their virtual worlds as viable alternatives to the limited reactive capacities of older media. The

author considers that the possibilities for practically unlimited interactions are the most addictive characteristics of virtual games. The essay also examines the Hungarian video game industry and concludes that this “virtual Hungary” is still light years away from more developed and better implemented computer game industry of the Western world.

Szilárd Toth

■ ***Romanian Parliamentary Elections During the Interwar Period***

Keywords: *Hungarian minority, Hungarian Party, parliamentary elections, electioneering, electoral fraud, democracy*

The Romanian parliamentary elections during the interwar period were highly animated, especially due to the countless methods and possibilities of vitiation of the results. Each political party had at its disposal such instruments and methods, but they were most effectively used by the governing party at the time, responsible for organizing the elections. These methods included censorship, curfew, the use of the army, the police and the gendarmerie in order to prevent access to the ballot boxes for the opposition’s electors or to intimidate them, arresting the representatives of the opposition, the use of large quantities of alcohol to influence the voters, etc. In such an electoral context, it is very interesting to follow the behaviour of the Hungarian electorate, which was, from a demographic perspective, the most important minority in Romania, also bearing an important economic role. By analyzing the detailed aspects of the Central Electoral Commission in depth, we may conclude that in the counties inhabited by the Hungarian minority we are dealing with the most peaceful elections of the interwar period. The number of complaints and appeals is very low, and there are numerous cases in which in certain counties we have no appeals over the elections result, cases that were highly “unusual” for Romania. As a conclusion, we may say that the Hungarian electorate behaved in an exemplary manner during the interwar elections, but the circumstances in which these elections were held did not allow them to have a great chance of success. The National Hungarian Party participated in all interwar elections between 1922 and 1937, and it achieved fluctuating results.

SZÁMUNK SZERZŐI

Adorjáni Panna (1990) – mesterképzős hallgató, KRE, Budapest

Baranyai Norbert (1978) – irodalomtörténész, egyetemi tanársegéd, PhD, Debreceni Egyetem

Bíró Zsuzsanna (1982) – képzőművész, Csíkszereda

Blos-Jáni Melinda (1980) – médiakutató, PhD, egyetemi adjunktus, Sapientia EMTE, Kolozsvár

Boncz István (1943) – pszichiáter, egyetemi docens, Szegedi Tudományegyetem, Általános Orvostudományi Kar, Pszichiátriai Klinika

Dávid Gyula (1928) – irodalomtörténész, PhD, szerkesztő, Kolozsvár

Hidasi Judit (1948) – japanológus, egyetemi tanár, Budapesti Gazdasági Főiskola

S. Király Béla (1957) – író, politikatörténész, filozófiatanár, Budapest

Korpa Tamás (1987) – költő, kritikus, szerkesztő, Debrecen

Kruppa Noémi (1993) – egyetemi hallgató, Sapientia EMTE, Kolozsvár

Labádi Gergely (1975) – irodalomtörténész, egyetemi docens, Szegedi Tudományegyetem

Madaras Szidónia (1989) – egyetemi hallgató, BBTE, Kolozsvár

Murai András (1966) – főiskolai docens, Nyugat-Magyarországi Egyetem, Szombathely

Nagy Melinda (1987) – egyetemi hallgató, BBTE, Kolozsvár

Péntek Imre (1977) – pszichológus, PhD, egyetemi adjunktus, BBTE, Kolozsvár

Péter Árpád (1981) – doktorandus, BBTE, Kolozsvár

Pintér Anita (1988) – mesterképzős hallgató, Pécsi Tudományegyetem

Ritter György (1980) – filmkritikus, Budapest

Tamás Pál (1948) – szociológus, az MTA Szociológiai Kutatóintézetének igazgatója, Budapest

Tar Gabriella-Nóra (1977) – germanista, PhD, egyetemi adjunktus, BBTE, Kolozsvár

Tóth Eszter Zsófia (1975) – történész, PhD, Politikatörténeti Intézet, Budapest

Toth Szilárd (1977) – történész, PhD, egyetemi adjunktus, BBTE, Kolozsvár

Vallasek Júlia (1975) – irodalomtörténész, PhD, egyetemi adjunktus, BBTE, Kolozsvár

Zakariás István (1979) – költő, Marosvásárhely

Támogatók

Ministerul
Culturii
și Patrimoniului
Nacional

MINISTERUL CULTURII
ȘI PATRIMONIULUI NAȚIONAL

„Az internet »képzeletbeli kozmopolitává« tesz bennünket, noha valójában azok a társadalmi csoportok, amelyek egymással az interneten keresztül tartják a kapcsolatot, a saját kis szűk körükben érintkeznek – többnyire olyanokkal, akikkel számos kérdésben hasonló nézeteket vallanak. Ahelyett, hogy kiszélesedne körülöttük a világ, azaz fogékonyabbá válnának újabb és szélesebb körből származó információk és ismeretek befogadására, azt fogadják be, amire eleve prediszponáltak, és a neten érintkező társaiktól mintegy megerősítést és támogatást várnak és fogadnak be, ahelyett, hogy valódi értelemben nyitnának a világ felé.”

(Hidasi Judit)

ISSN 1222 8338

9 771222 833304 1 2 0 1 2

4,18 LEJ
500 FT

POP CRITICS
CRITICA POP